

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI

KRİMİNALİSTİKA

kriminalistik nəzəriyyə

kriminalistik texnika

kriminalistik taktika

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

KRİMİNALİSTİKA

KRİMİNALİSTİK NƏZƏRİYYƏ

KRİMİNALİSTİK TEXNİKA

KRİMİNALİSTİK TAKTİKA

(dinləyicilər üçün mühazirələr toplusu)

Bakı 2012

**Dərs vəsaiti Polis Akademiyasının “Kriminalistika”
kafedrasında hazırlanmışdır.**

Müəlliflər kollektivi:

Polis Akademiyasının «Kriminalistika» kafedrasının rəisi, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Allahverdi Mahmudov, baş müəllim, polis polkovnik-leytenantı Ələkbər Allahverdiyev, müəllimlər: polkovnik-leytenantı Rasim İsaqov, polis kapitanı Nuru Həsənov, AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun böyük elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bəxtiyar Əliyev.

Elmi redaktor: Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin direktoru, hüquq elmləri doktoru Fuad Cavadov.

Rəy verənlər:

- Hüquq elmləri doktoru, professor Kamil Səlimov;
- Hüquq elmləri doktoru, professor Cavanşir Süleymanov;
- Hüquq elmləri doktoru Mithəd Qəfərov;
- Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Rəsul Rüstəmov.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	5
-------------	---

Mövzu 1. Kriminalistika elm və tədris fənni kimi.....	6
Mövzu2. Kriminalistik texnikanın ümumi müddəaları. Kriminalistik fotoqrafiya, video və səsyazma.	19
Mövzu 3. Kriminalistik izşünaslıq (trasologiya)	29
Mövzu 4. Kriminalistik silahşünaslıq.	52
Mövzu 5. Yazının və sənədlərin kriminalistik tədqiqatı....	62
Mövzu6. Zahiri əlamətlərinə görə şəxsiyyətin kriminalistik eyniləşdirilməsi. Kriminalistik qeydiyyat.....	70
Mövzu 7. Kriminalistik taktikanın ümumi müddəaları. Kriminalistik fərziyyələr və istintaqın planlaşdırılması, qarşılıqlı fəaliyyət.....	84
Mövzu 8 “İstintaq baxışı taktikası”.....	108
Mövzu 9. Axtarış, götürmə və tutulma taktikası.....	122
Mövzu 10 . Dindirmə və üzləşdirmə taktikası.....	140
Mövzu 11. İfadələrin yerində yoxlanılması və istintaq eksperimenti taktikası.....	156
Mövzu 12.Tanınma üçün təqdim etmə taktikası.....	170
Ədəbiyyat.....	181

ÖN SÖZ

Kriminalistika elmi bir əsrdən artıq dövr ərzində cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində özünün layiqli töhfələrini verməkdədir. Kriminalistika mərhələ-mərhələ inkişaf etmiş, müasir tələblərə cavab verən elmi-texniki vasitələrin tətbiqi üzrə səmərəli üsul və metodlar, istintaq hərəkətlərinin təşkili, həyata keçirilməsinin taktiki və psixoloji üsulları, həmçinin son zamanlar təşəkkül tapmış yeni növ cinayətlərin araşdırılma metodikası ilə bağlı tövsiyələr işləyib hazırlamışdır. Kriminalistika elminin inkişafı ilə bağlı son illər respublikamızda elmi-tədqiqat işləri aparılmış, elmi məqalələr dərc olunmuş, yeni monoqrafiyalar və digər tədris-metodik vəsaitlər nəşr etdirilmişdir.

Dərs vəsaitinin I hissəsinə əsasən kriminalistik nəzəriyyə, kriminalistik texnika və kriminalistik taktikaya aid mövzular, II hissəsinə isə ayrı-ayrı cinayətlərin araşdırma metodikasına (kriminalistik metodika) aid mövzular daxil edilmişdir.

Dərs vəsaiti Polis akademiyasının dinləyiciləri üçün nəzərdə tutulmuş «Kriminalistika» fənni üzrə tədris proqramına uyğun tərtib edilmişdir. Həmçinin ümid edirik ki dərs vəsaiti digər ali təhsil ocaqlarında «Hüquqşünaslıq» ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, hüququ-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən də geniş istifadə ediləcəkdir.

Sözsüz ki, dərs vəsaiti müəyyən çatışmazlıq və qüsurlardan xali deyildir. Ona görə də müəlliflər onun məzmununa dair verilən təklif və iradlara görə hər bir oxucuya əvvəlcədən öz minnətdarlığını bildirir.

Mövzu 1. Kriminalistikanın nəzəri əsasları. Kriminalistik eyniləşdirmə və diaqnostika.

1. Kriminalistika elminin yaranması, sistemi və vəzifələri.
2. Kriminalistika elminin metodları.
3. Kriminalistik eyniləşdirmənin elmi əsasları və növləri. Kriminalistik diaqnostika.

Sual 1. Kriminalistika elminin anlayışı, predmeti, sistemi və vəzifələri.

Kriminalistika terminini ilk dəfə olaraq XIX əsrin ikinci yarısında Avstriya kriminalisti Hans Qross işlətmişdir. Kriminalistika cinayətlərin araşdırılması, açılması və qarşısının alınmasında təbii və texniki elmlərin nailiyyətlərindən istifadə edərək, istintaq təcrübəsinin təhlili və ümumiləşdirilməsi nəticəsində yaranmışdır. Bilavasitə kriminalistika tərəfindən cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparmaq üçün elmi nöqtəyi-nəzərdən hərtərəfli işlənilib hazırlanmış və müasir dövrün tələblərinə cavab verə bilən texniki, taktiki və metodik üsul və vasitələr hazırlanmış və hal- hazırda onlardan uğurla istifadə edilir. Eyni zamanda, kriminalistika cinayətlərin vaxtında, obyektiv və tam açılmasını, həmçinin cinayət mühakimə icraatı qarşısında duran vəzifələrin həllinə nail olunmasını təmin edir. Kriminalistika cinayətlərin törədilməsinə imkan və şərait yaratmış səbəblərin aydınlaşdırılması, kriminalistik profilaktikanın təsir obyektlərinin müəyyən edilməsi, eyni zamanda konkret şəxslərin cinayətkar fəaliyyətinin dayandırılması, qarşısının alınması üçün digər profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kriminalistikanın predmeti onun inkişaf tarixi ilə paralel tədqiq edilmiş və təkmilləşdirilmişdir.

K.Q.Sarıcalinskaya kriminalistikaya verilən anlayışları ümumiləşdirərək, onun predmetini belə xarakterizə etmişdir: "Kriminalistika baş vermiş cinayət hadisəsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla onun istintaqı, açılması və qarşısının alınması məqsədilə həmin cinayəti xarakterizə edən və

məlumat daşıyıcılarında əks olunan maddi və digər izlərin əmələ gəlmə mexanizminin qanunauyğunluqlarını müəyyən etməklə, eyni zamanda, cinayət-prosessual qanunvericiliyin normalarına riayət etməklə onların aşkar edilməsi, götürülməsi və rəsmiləşdirilməsində istifadə edilən texniki vasitələr, taktiki üsul və metodlar haqqında elmdir”.

Bir elm kimi kriminalistikanın qarşısında çoxşaxəli vəzifələr durur. Onları ümumi və xüsusi vəzifələrə ayırmaq olar.

Kriminalistikanın ümumi vəzifələrinə aiddir:

-spesifik vasitələr, üsullar və metodlarla cinayətlərin tez və tam açılması, cinayət işi üzrə bütün halların müəyyən edilməsi və cinayət törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə kömək göstərmək;

-spesifik vasitələr, üsullar və metodlarla cinayətlərin qarşısının alınmasına kömək göstərmək.

Kriminalistikanın xüsusi vəzifələrinə aiddir:

-kriminalistikanın predmetinə aid olan obyektiv həqiqətin qanunauyğunluqlarının gələcəkdə də dərk edilməsi;

-cinayətlərin açılması və araşdırılmasının mövcud vasitə, üsul və metodlarının təkmilləşdirilməsi və yenilərinin yaradılması;

-cinayətlərin qarşısının alınmasının mövcud vasitə, üsul və metodlarının təkmilləşdirilməsi və yenilərinin yaradılması.

Hər bir elmin yaranma tarixi və inkişaf mərhələsi olduğu kimi, kriminalistika elminin də özünəməxsus inkişaf tarixi vardır. Bir sıra başqa hüquq elmləri kimi kriminalistika elmi də ilk dövlət və hüquq yaranan vaxtdan yaranmış və inkişaf etmişdir.

Qərbi Avropanın, Amerikanın və Asiyanın inkişaf etmiş dövlətlərində kriminalistika 100 ildən çox inkişaf tarixinə malikdir. Adları bütün dünyada məşhur olan böyük kriminalist alimlər: H.Qross, F.Qalton, A.Bertilyon, R.Qeys, E.Lokar və bir çox başqaları məhz bu ölkələrdə yaşayıb fəaliyyət göstərmişlər.

Avropa ölkələrində kriminalistika XIX əsrin ikinci yarısında elm sahəsi kimi formalaşmağa başlamışdır. Avstriyalı Hans Qross Avropada kriminalistika elminin banisi hesab edilir. Onun tərəfindən ilk dəfə Praqanın Karlova Universitetində kriminalistika kafedrası yaradılmışdır.

XIX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq müxtəlif hüquq curnallarında o dövrün kriminalistlərinin əsərləri çap olunmağa başladı ki, bu da kriminalistik biliklərin geniş yayılmasına kömək etdi.

1878-ci ildə Rusiya texniki cəmiyyətinin tərkibində fotoqrafiya şöbəsi yaradılmışdır.

1889-cu ildə Sankt-Peterburq dairə məhkəməsi yanında E.F.Burinski tərəfindən məhkəmə fotoqrafiyası laboratoriyası yaradılmışdır. 1903-cü ildə polis bölmələrinin tərkibində daktiloskopik bürolar təşkil edilmiş, 1906-cı ildə isə həmin laboratoriyalar dövlət müəssisələrinə çevrilərək fəaliyyətinin əsas istiqamətini ekspertizaların (sənədlərin texniki-kriminalistik tədqiqi) həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycan Respublikasında kriminalistika sovet kriminalistikasınının tərkib hissəsi kimi, onun təsiri altında yaranmış və formalaşmışdır.

Qeyd edilməlidir ki, Sovet hakimiyyətinin mövcud olduğu 70 il ərzində kriminalistika fənni üzrə Azərbaycan dilində dərslik olmamışdır.

1999-cu ildə professor K.Q.Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə Azərbaycan dilində "Kriminalistika" dərs vəsaitinin nəşr olunması mühüm tarixi əhəmiyyətə malik oldu.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 iyul 1991-ci il tarixli 239 sayılı qərarı ilə Azərbaycan ETMEİ-nin bazasında Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Məhkəmə Ekspertizası, Kriminalistika və Kriminologiya Problemləri İnstitutu yaradıldı. Hal hazırda bu qurum Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi adlanır.

Son vaxtlar MEM-də kriminalistikanın nəzəri və metodoloji problemləri ilə əlaqədar tədqiqatlar aparılır.

Hal-hazırda MEM-ə tanınmış alim, hüquq elmləri doktoru F.M.Cavadov rəhbərlik edir. O, Mərkəzin müasir tələblər səviyyəsində fəaliyyət göstərməsinə, yeni elmi-texniki vasitələrlə təminatına geniş yer verir və məhkəmə ekspertizası nəzəriyyəsinin ən aktual problemləri ilə bağlı tədqiqatlar aparır.

Kriminalistika elminin sistemi dörd hissədən ibarətdir:

1. Kriminalistikanın ümumi nəzəriyyəsi.
2. Kriminalistik texnika.
3. Kriminalistik taktika.
4. Ayrı-ayrı növ cinayətlərin araşdırma metodikası (kriminalistik metodika).

Kriminalistikanın nəzəri və metodik əsasları hissəsinə aiddir: kriminalistikanın sistemi, vəzifələri, metodik əsasları, onun inkişafının əsas istiqamətləri və kriminalistik eyniləşdirmənin əsasları.

Kriminalistik texnika ibtidai istintaq, təhqiqat və məhkəmə orqanları tərəfindən maddi sübutların toplanması və tədqiq olunmasında, kriminalistik ekspert idarələrində tədqiqat məqsədləri üçün istifadə olunan texniki vasitə və metodların sistemi deməkdir.

Kriminalistik taktika – bu, kriminalistikanın mühüm bir sahəsi olub, ədalət mühakiməsi vəzifələrinin səmərəli yerinə yetirilməsi məqsədilə cinayət-prosessual qanunvericiliyinə ciddi riayət etmək yolu ilə məntiq və psixologiya elmlərinin müddəaları, habelə istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi əsasında ibtidai istintaqın və məhkəmə baxışının plana uyğun təşkilindən, istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin, habelə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin taktiki üsullarından bəhs edir.

Ayrı-ayrı cinayətlərin araşdırma metodikası – bu, elmi müddəalar sistemi olub və onlar əsasında araşdırmanın təşkili, həyata keçirilməsi məqsədi ilə hazırlanan tövsiyələr sistemidir. Kriminalistikanın bu hissəsi cinayət qanunverici-

liyində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin araşdırma metodikasını özündə cəmləşdirir. Onların təsnifatı cinayət qanunvericiliyinə əsaslanır. Məsələn, oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, qəsdən adam öldürmə, zorlama, saxta pul hazırlama, təbiəti mühafizə qaydalarının pozulması, şəxsiyyətin həyatı və sağlamlığı əleyhinə cinayətlər, vəzifə cinayətləri və s.

Sual 2.Kriminalistika elminin metodları.

Başqa elmlər kimi kriminalistika da müəyyən elmi metodlar tətbiq etməklə öz vəzifələrini həll edir. Metod, həqiqətə yanaşma, dərk etmə, təbiətin və ictimai həyatın öyrənilməsi, tədqiqi, hər hansı məqsədə çatmaq vəzifələrinin həlli üsullarıdır.

Kriminalistikanın metodları iki qrupa bölünür: ümumi və xüsusi.

Ümumi metodlar aşağıdakılardır:

- tədqiq etmə; ölçmə; təsvir etmə; müqayisə etmə; eksperiment.

Bu metodlar kriminalistikada olduğu kimi, başqa elmlərdə də istifadə olunur.

Tədqiq etmə – bu, hər hansı hadisənin və obyektin məqsədyönlü öyrənilməsidir. Məsələn, hadisə yerinin şəraitinin öyrənilməsi və qeyd edilməsi üçün müstəntiq hadisə yerinə baxış keçirir. Kriminalistik tədqiqatın obyektləri təkcə əşyalar yox, həm də insanlar, hadisələr və s. ola bilər.

Ölçmə – bu metod hər hansı obyektin, cismin ölçüləri və onlar arasında olan əlaqəni xarakterizə edir. Kriminalistikada ölçmə obyektlərin, əşyaların müxtəlif xüsusiyyətlərini - miqdar, çəki, hərarət və həcmi göstərir

Təsvir etmə – bu, obyektlərin əlamətlərini göstərməkdir. Məsələn, obyektin ölçüsü (böyük, balaca) forması, rəngi və s. Təsvir etmədə bəzi obyektlərin əlamətləri tam, bəzilərinə isə qismən göstərilir. Məsələn, divardan asılan tabloun cinayət işinə heç bir aidiyyəti yoxdursa, müstəntiq hadisə yerinə baxış zamanı onun

əlamətlərini protokolda ətraflı təsvir etmir, ancaq həmin tablo cinayətin obyektı olduqda isə müstəntiq onun bütün əlamətləri - forması, rəngi, mövzusu, harada və kim tərəfindən yerinə yetirilməsi və s. barədə məlumatları protokolda təsvir etməlidir.

Müqayisə etmə – bu, eyni vaxtda iki eyni növ obyektlərin xüsusiyyətlərinin və əlamətlərinin tədqiq edilməsidir.

Eksperiment – bu, kriminalistikada xüsusi elmi metodlardan biridir. Eksperimentdə tədqiq olunan obyektin, hadisənin mahiyyəti, yaranma mexanizmi və metodları müəyyənləşdirilir. “Eksperiment” latın sözü olub “sınaq” deməkdir.

Xüsusi kriminalistik metodlar. Xüsusi kriminalistik metodlar kriminalistikada metodlar sisteminin ikinci qrupunu təşkil edir. Xüsusi metodlar başqa elmlərdə deyil, ancaq kriminalistikada istifadə olunur. Xüsusi kriminalistik metodlar daha iki qrupa bölünür: 1) texniki - kriminalistik metodlar; 2) struktur - kriminalistik metodlar.

Texniki - kriminalistik metodlar – kriminalistika texnikası sahəsində istifadə olunur. Bunlara fotoqrafiyada, trasologiyada, məhkəmə ballistik, xəşşünaslıq ekspertizasında və başqa sahələrdə tətbiq olunan elmi tədqiqat metodları aiddir. Struktur kriminalistik metodlar kriminalistik taktika və metodika sahəsində istifadə olunur. Bunlara istintaqın planlaşdırılması, taktiki üsulların, ayrı-ayrı cinayətlərin istintaq metodikasının əsas elementləri aiddir.

Kriminalistikada qeyd olunan xüsusi metodlardan başqa, digər sahəvi elmlərin metodlarından da istifadə olunur. Bu metodlar kriminalistikanın inkişaf prosesi ilə əlaqədar olaraq təkmilləşir və inkişaf edir.

Fiziki və kimyəvi metodlar – bu metodlar kriminalistikada geniş istifadə olunur. Bunlara molekulyar, spektroskopik, rentgen struktur analizi, xromotoqrafik, polyaroqrafik analiz və başqaları aiddir.

Antropoloci və antropometroloci metodlar – meyitin şəxsiyyətinin onun sümük qalıqlarına görə müəyyən

edilməsində, şifahi və sintetik portretlərin hazırlanmasında istifadə olunur. Məsələn, kəllə sümüyünə əsasən sifətin bərpa edilməsi və s. Demək olar ki, bu metodun inkişafı kriminalistika elminin ümumi inkişafı ilə sıx bağlıdır.

Sosioloci metodlar – bu metodlardan istifadə edilərək, cinayətin törədilməsinə kömək göstərən səbəb və şəraitlər, cinayətin gizlədilməsi, onun törədilməsi üsulları sosioloci tədqiqat və anketləşdirmə metodları ilə müəyyənləşdirilir.

Kibernetik metod – kriminalistikada kibernetik metod aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə olunur:

a) müxtəlif obyektlər haqqında məlumatların toplanması və onların ilkin avtomatlaşdırılması;

b) ilkin məlumatların işlənməsində avtomatik qurğulardan və elektron hesablayıcı maşınlardan istifadə olunması;

c) məlumatların kodlaşdırılmasının avtomatlaşdırılması və onların elektron hesablayıcı maşınlarla ötürülməsinin təmin edilməsi;

ç) sübut etmə prosesinin riyazi modellə tədqiq edilməsi.

Kriminalistik tədqiqatlarda tətbiq edilən hər hansı bir metod etik normalara zidd olmamalıdır.

Başqa elmlərin metodlarından fərqli olaraq kriminalistik metodlar cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadə olunur və onlar cinayət və cinayət - prosessual qanunvericiliyin normalarının tələblərinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Hər hansı bir metodun effektivliyi və qiyməti maddi sübutların aşkar olunmasında və qeyd edilməsində, təbqiqində özünü göstərə bilər.

Sual 3. Kriminalistik eyniləşdirmənin mahiyyəti və mərhələləri. Kriminalistik diaqnostika.

Kriminalistik eyniləşdirmə nəzəriyyəsi dedikdə, biz məhkəmə sübutları əldə etmək üçün maddi obyektlərin, onların əkslərinə görə ümumi prinsiplər əsasında eyniləşdirilməsi barədə təlim başa düşürük.

Bu nəzəriyyə fəlsəfi dərkətmə nəzəriyyəsinin kateqoriyaları olan: eynilik, müxtəliflik, fərdilik, davamlılıq, xassə, əlamət kimi kateqoriyalara istinad edərək, onlara əsaslanır.

Maddi aləmin gerçəkliyinin dərk edilməsi prosesi zamanı eyniləşdirmə xüsusi yer tutur.

Məntiqi aspektdə götürsək, istənilən obyektin, predmetin dərk edilməsi eyniləşdirmə prosesi ilə həyata keçirilir.

Öz istiqamətinə və sübutetmə əhəmiyyətinə görə kriminalistik eyniləşdirmə müxtəlif ola bilər. Giliz üzərində olan izlər üzrə silahı müəyyən etmək olur. Hadisə yerindən götürülmüş əl-barmaq izlərinə əsasən onu qoyan şəxsi müəyyənləşdirib və bununla da həmin şəxsin hadisə yerində olması sübuta yetirilir. Hadisə yerində qalmış avtomaşının fara şüşəsinin qırıqlarının şübhəli şəxsin avtomaşının farasının qalıq hissəsi ilə tamlıq təşkil etməsi müəyyən edilir. İtkin düşmüş şəxsin kartoçkası ilə tanınmayan meyitin xarici əlamətlərini müqayisə etmə yolu ilə onun şəxsiyyəti müəyyənləşdirilir.

Dialektik eyniləşdirmə haqqında materialist təlim – hər bir maddi aləmin obyektinin fərdiliyinə, təkrar - olunmazlığına əsaslanır. Bu isə o deməkdir ki, maddi aləmin hər bir obyektini təkrar olunmaz, fərdi, yalnız özü ilə eyni olan və ona oxşar obyektlərdən fərqlənən obyektidir.

Kriminalistik eyniləşdirmə – iş üzrə həqiqəti müəyyən etməyə kömək edən bir vasitədir.

Kriminalistik eyniləşdirmə haqqında təlimin kriminalistika elmində böyük nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti vardır. Eyniləşdirmə, sübutların toplanması, istintaq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətində və bu məqsədlə aparılan müxtəlif növ kriminalistik ekspertizaların aparılmasında tətbiq edilir.

Eyniləşdirmə istintaqı aparılan cinayət hadisəsi ilə bağlı obyektlərin eyniyyət məsələsini və hadisə ilə bağlı əlaqəsini müəyyən etmək məqsədi ilə aparılan müqayisəli tədqiqatdır.

Obyektin eyniliyi dedikdə, hər şeydən əvvəl, həmin obyektə xarakterizə edən əlamətlərin başqa obyektlərdə, o cümlədən ona oxşar, yaxud həmin növ və ya cinsdən olan obyektlərdə təkrar olunması və bunlardan fərqlənməsi başa düşülür.

Kriminalistik eyniləşdirmənin metodoloji əsasları:

- fərdilik;
- nisbi davamlılıq;
- obyektlərin bir-biri ilə əlaqəsi.

Eyniləşdirmənin obyektləri:

1) subyektinə görə:

müstəntiq; ekspert; hakim; əməliyyat müvəkkili.

2) obyektinə görə:

sənədlər; əşyalar; canlı şəxslər; heyvanlar.

3) əksətmə xarakterinə görə:

maddi qeyd olunmuş şəxsə görə; fikri obraza görə;

təsvirə görə; ümumi əmələ gəlmə əlamətlərinə görə.

Eyniləşdirmə prosesində 2 obyekt iştirak edir:

a) eyniləşdirən; b) eyniləşdirilən.

Hadisələrin və proseslərin vəziyyətinin öyrənilməsində kriminalistik diaqnostika mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kriminalistik diaqnostikanın ümumi vəzifəsi obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi, obyektlərin (hadisələrin) xüsusiyyətlərini, vəziyyətlərini öyrənməkdən, izah etməkdən ibarətdir.

Eyniləşdirmə və diaqnostikanın məqsədləri ümumi olsa da (tərədilmiş cinayət hadisəsi ilə bağlı sübutları müəyyən etmək), onların həll etdikləri vəzifələrin mahiyyəti müxtəlifdir. Eyniləşdirmə zamanı söhbət fərdi obyektə müəyyən etməkdən, ikinci halda isə hadisənin baş verdiyi konkret şəraiti müəyyən etməkdən gedir. Hər iki məsələ bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. Eyniləşdirmə tədqiqatı əsasən aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. Eyniləşdirmənin məqsədinin müəyyən edilməsi və tədqiqata hazırlıq;
2. Eyniləşdirmə obyektlərinin ayrılıqda tədqiqatı;
3. Müqayisəli tədqiqat;

4. Müqayisəli tədqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsi.

Eyniləşdirmə tədqiqatının göstərilən mərhələləri sıx əlaqədə olub, biri digərini tamamlayır.

Eyniləşdirmə tədqiqatına hazırlıq, ekspert tədqiqatının ilkin mərhələsidir. Bu mərhələdə cinayət işinin materialları öyrənilir, tədqiqatın vəzifələri və onun həcmi müəyyən edilir və nəhayət, eyniləşdirmə obyektləri müayinədən keçirilir.

Ekspertizaya təqdim olunan materiallar (izlər və ya digər əkslər) eyniləşdirmənin aparılması üçün kifayət qədər əlamətlərə malik olmadıqda, yaxud tədqiqat aparmaq üçün yararsız olduqda, bu zaman, ekspert tədqiqatı davam etdirmədən eyniləşdirmənin aparılmasının mümkün olmaması haqda rəy verir. Əksinə, ekspert, ekspertizaya təqdim edilən materialları eyniləşdirmənin aparılması üçün kifayət qədər hesab edirsə, o, tədqiqatı davam etdirir.

Ekspert tədqiqatının ikinci mərhələsində ekspertizaya göndərilən eyniləşdirmə obyektləri ayrılıqda tədqiq olunur. Bu zaman eyniləşdirilən obyektlərin xassə və əlamətləri öyrənilir. Əvvəlcədən müəyyən edilməli olan obyektin ümumi və xüsusi əlamətləri, sonra isə yoxlanılan obyektin əlamətləri aydınlaşdırılır. Eyniləşdirmə obyektlərinin ayrılıqda tədqiq edilməsi zamanı aşkar edilən eyniləşdirmə əlamətlərinin əmələ gəlmə mənbəyi və onların xüsusiyyətləri təklicdə mükəmməl öyrənilir və bu əlamətlər arasında olan qarşılıqlı əlaqə aydınlaşdırılır.

Eyniləşdirmə əlamətləri – maddi obyektlərin maddi aləmdə qarşılıqlı əlaqələri nəticəsində əks olunmuş xassələri olub, əks olunmuş obyektlərin eyniləşdirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur

Eyniləşdirmə əlamətləri mənşəyinə görə xüsusi və alınma, digər əlamətlərlə əlaqəsinə görə asılı və müstəqil, müəyyən əlamətlərə malik obyektlərin say çoxluğuna görə cins (qrup) və fərdi, təbiətinə görə qanunauyğun və təsadüfi, eyniləşdirmə prosesində əhəmiyyətinə görə fərqləndirici və eyniləşdirici, əlamətin obyektə aid oima müddətinə görə sabit və nisbi, obyektə münasibətinə görə

ümumi və xüsusi, xarakterinə görə kəmiyyət və keyfiyyət kimi təsnifləşdirilir.

Ekspert, tədqiqat zamanı obyektlərdə əmələ gələn təsadüfi, yaxud xarakterik olmayan əlamətləri obyektə xarakterizə edən spesifik əlamətlərdən fərqləndirməli və aşkar etdiyi əlamətlərin məhz yalnız həmin obyekt üçün xarakterik olmasına tam inanmalıdır. Beləliklə, eyniləşdirmə obyektlərinin ayrılıqda tədqiqatı təklikdə eyniləşdirilən və eyniləşdirən obyektlər şəklində hərtərəfli və mükəmməl tədqiq edilməsi ilə aparılır. Eyniləşdirmə tədqiqatının 3-cü mərhələsində müqayisəli tədqiqatda eyniləşdirilən obyektlərin xassə əlamətləri dəqiq və mükəmməl müqayisə edilir. Həmin xassə və əlamətlərdən hansılarının uyğun gəlməsi və hansılarının fərqlənməsi aydınlaşdırılır. Eyniləşdirmə obyektlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müqayisəli tədqiqat əsasən aşağıdakı 3 üsul ilə aparılır:

a) tutuşdurma; b) obyektləri üst-üstə qoyma; c) obyektləri birləşdirmə.

Tutuşdurmada obyektin eyniləşdirmə əlamətləri digər obyektin həmin əlamətləri ilə bir-bir müqayisə edilir. Belə tutuşdurma obyektin özü, yaxud onların fotosəkilləri üzrə aparıla bilər. Bu zaman ən əvvəl ümumi əlamətlər bir-bir tutuşdurulur. Eyniləşdirmə əlamətlərinin tutuşdurulması prosesində müxtəlif optik cihazlardan və mikroskoplardan istifadə olunur.

Müqayisəli tədqiqatın **obyektləri üst-üstə qoymaqla** aparılması üsulu əsasən möhürlərin və ştampların onların əksləri üzrə eyniləşdirilməsi zamanı tətbiq olunur. Üst-üstə qoyulan obyektlərin eyniləşdirmə əlamətləri uyğun gəldikdə, bir obyektə xarakterizə edən vahid əks alınır. Eyniləşdirmə obyektlərinin birləşdirmə üsulu ilə müqayisə edilməsində obyektlər, yaxud onların fotosəkilləri bir-birinə yaxın məsafədə qoyulur və obyektlərin eyniləşdirmə əlamətləri uyğun gəldikdə, biri digərinin davamını təşkil edir.

Müqayisə edilən **obyektlərin hissələrinin birləşdirilməsini** müqayisəedicilə mikroskoplardan (MBS - 9,

yaxud MB - 2) köməyi ilə də həyata keçirmək olar. Müqayisəli tədqiqatların bu üsulu kəsmə, sürtünmə izləri üzrə eyniləşdirmə aparılarkən daha şox tətbiq olunur.

Eyniləşdirmə tədqiqatının son mərhələsində müqayisəli tədqiqatının nəticələri qiymətləndirilir.

Kriminalistik diaqnostika

İlk dəfə olaraq V.A.Snetkov «Kriminalistik diaqnostikanın problemləri» (1972) əsərində «diaqnostik ekspertizalar» terminindən bəhs etmişdir.

Sonralar «diaqnostik tədqiqatlar» termini Q.Qranovskinin elmi əsərlərində (1974) öz əksini tapmışdır. Müasir dövrdə cinayətlərin açılmasında, cinayət işləri üzrə ayrı-ayrı halların müəyyən edilməsində, proseslərin vəziyyətinin öyrənilməsində kriminalistik diaqnostika böyük rol oynayır. Kriminalistik diaqnostika obyektlərin, hadisələrin mahiyyətini açır, dərk edir.

Diaqnostika yunan «*diagnosis*» sözündən olub 3 mənada səslənir: «dərk etmə», «fərqləndirmə», «müəyyən etmə».

Kriminalistik diaqnostikanın predmetini obyektlərin, onlarda baş verən dəyişikliklərin, belə dəyişikliklərin səbəblərini, törədilmiş cinayət hadisəsi ilə əlaqəsini müəyyən etmək məqsədi ilə xüsusiyyətlərin və ziddiyyətlərin tədqiqi kimi qeyd etmək olar.

Kriminalistik diaqnostikanın ümumi vəzifələrini aşağıdakı kimi təsnifləndirmək olar:

a) cinayət hadisəsinin məkan quruluşunun müəyyən edilməsi (cinayət harada və hansı şəraitdə baş verməsi, nəqliyyat vasitələrinin konkret toqquşma yeri, əldə olunan izlərin hansı cinayət hadisəsinə aidiyyəti olması);

b) hadisənin ayrı-ayrı mərhələlərinin mexanizminin müəyyən edilməsi (manəenin sındırma istiqaməti və xarakteri, toqquşma anında nəqliyyat vasitələrinin qarşılıqlı vəziyyəti, saxta pul nişanlarının hazırlanma üsulu və s.);

c) hadisə yerinin şəraitinin maddi quruluşunun müəyyən edilməsi (bu şəraitin obyektlərinin xassəsi və

vəziyyəti necədir, cinayət alətinin seçilməsi, cinayətin gizliliyinin təmin edilməsi və s.);

ç)cinayət hadisəsinin zaman xarakteristikasının müəyyən edilməsi (hadisə nə vaxt baş verib, onun törədilməsi üçün nə qədər vaxt tələb olunub).

Kriminalistik eyniləşdirmə və diaqnostika bir çox ümumi əlamətlərə malikdir. Lakin fərqli cəhətlər də var. Eyniləşdirmə prosesində müqayisəli tədqiqat konkret obyekt müəyyən etmək üçün, diaqnostik tədqiqat isə hadisənin konkret şəraitini müəyyən etmək üçün tətbiq edilir.

Hadisə yerində izlərin diaqnostik təhlili zamanı cinayət hadisəsinin hallarını müəyyən etmək mümkündür. İzlərə görə hadisənin törədilmə mexanizmini bərpa etmək, izlərin meydana gəlmə ardıcılığını aydınlaşdırmaq və bunun əsasında cinayətkarın hərəkətlərinin mexanizmini müəyyənləşdirmək olar. Atəş izlərinə görə onun istiqamətini, məsafəsini, istifadə olunan silahın xarakterini və təyinatını, atəş açanla zərərçəkmişin qarşılıqlı vəziyyətini və s. halları müəyyən etmək olar.

Mövzu № 2. Kriminalistik texnikanın ümumi müddəaları. Kriminalistik fotoqrafiya, video və səsyzma.

1.Kriminalistik texniainın anlayışı. Texniki-kriminalistik vasitələrin təsnifatı və tətbiqinin prinsipləri.

2.Obyektlərin aşkar edilməsində, qeyd edilməsində və götürülməsində istifadə edilən texniki - kriminalistik vasitələr.

3.Kriminalistik fotoqrafiyanın anlayışı, prinsipləri və vəzifələri. Əksedici və tədqiqedici fotoqrafiyanın metodları

Sual 1.Kriminalistik texniainın anlayışı. Texniki-kriminalistik vasitələrin təsnifatı və tətbiqinin prinsipləri.

Kriminalistik texnika kriminalistika elminin ilk yaranmış və əsas hissələrindən biri sayılır."Kriminalistik texnika" termini iki mənada istifadə olunur:birinci-kriminalistika elminin bir hissəsi kimi, ikincisi – texniki vasitələrin məcmusu kimi, yəni sübutların yığılmasında və tədqiqində tətbiq olunan cihazlar, aparatlar, qurğular, alətlər, dəstlər və materiallar nəzərdə tutulur.

Kriminalistika elminin bir hissəsi kimi kriminalistik texnikanın sisteminə aiddir:

1. kriminalistik texnikanın sistemini onun vəzifələrini, kriminalistik texnikanın tətbiq edilməsinin elmi və hüquqi əsaslarını, texniki kriminalistik vasitələrin ümumi xarakteristikası barədə məlumatları özündə birləşdirən ümumi müddəalar;
2. kriminalistik fotoqrafiya ,video və səsyazma;
3. trasologiya (kriminalistik izşunaslıq);
- 4.odlu silahların, döyüş sürsatlarının, soyuq silahların, partladıcı qurğuların və onların tətbiqi izlərinin kriminalistik tədqiqi;
- 5.sənədlərin kriminalistik tədqiqi (məhkəmə xəşunaslıq, məhkəmə müəllifşunaslıq, sənədlərin texniki– kriminalistik tədqiqi);
- 6.kriminalistik qabitoskopiya (insanın zahiri əlamətlərinin tədqiqi);
7. kriminalistik qeydiyyat;
8. kriminalistik odorologiya
9. kriminalistik fonoskopiya;
10. material, maddə və məmulatların kriminalistik tədqiqi;

Kriminalistik texnika – kriminalistikanın bir bölməsi olub, törədilmiş cinayət hadisəsi ilə bağlı məlumatların aşkar olunması, götürülməsi, qeyd edilməsi, toplanmış məlumatların tədqiq edilməsi, həmçinin cinayətin qarşısının alınması məqsədilə elmi-texniki vasitələrin işlənilməsi

hazırlanması haqqında nəzəri müddəalardan və təkliflərdən ibarətdir.

Kriminalistik texnikanın özünün xüsusi vasitə və metodlarının hazırlanmasında təbiət və texniki elmlərin nailiyyətlərindən geniş istifadə edilir. Kimyanın, fizikanın, təbabətin, biologiyanın və digər elm sahələrinin metodları cinayət izlərinin aşkar edilməsinə və maddi sübutların tədqiqinə ədalət mühakiməsinin tələblərindən irəli gələn vəzifələrə uyğunlaşdırılaraq tətbiq edilmiş və bununla yanaşı, xüsusi kriminalistik metodlar da işlənilmişdir. Nəticədə, kriminalistikada cinayətin açılması, istintaqı və qarşısının alınması üçün xüsusi hazırlanmış kriminalistik-texniki vasitələr sistemi yaradılmışdır.

Hüquq-mühafizə orqanlarının cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadə etdikləri elmi-texniki vasitələri 2 qrupa bölmək olar:

1. əməliyyat-texniki vasitələr (gecə görmə cihazları, digər müşahidə və texniki nəzarət vasitələri və s.);
2. kriminalistik-texniki vasitələr (müxtəlif materiallar, cihazlar, aparatlar, alətlər və s.).

Göstərilən hər iki qrupda müxtəlif obyektlərin axtarılması, qeyd edilməsi, götürülməsi, məlumatların toplanması, tədqiq edilməsi, istifadə edilməsi üçün xüsusi texniki vasitələr mövcuddur.

Tədqiqat aparmaq üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələr öz növbəsində iki qrupa bölünür. Onların bir hissəsi ibtidai istintaq zamanı əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsində istifadə edilir. Digər hissəsi isə stasionar şəraitdə ekspert tədqiqatlarının həyata keçirilməsində tətbiq edilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi texniki vasitələr hər 2 halda istifadə edilə bilər.

Kriminalistika elminin qarşısında duran məsələləri həll etmək üçün cinayət prosesində texniki vasitələrin tətbiqi aşağıda göstərilən prinsiplərlə uyğun olmalıdır:

1. Texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqi vətəndaşların qanuni hüquq və mənafələrini pozmamalı, etik və əxlaq normalarının tələblərinə cavab verməlidir (humanistləşmə, demokratikləşmə və s.);

2. Sübut əhəmiyyət kəsb edən informasiya mənbələrinin və maddi sübut olan obyektlərin saxlanması təmin edilməlidir. Texniki-kriminalistik vasitələri tətbiq edən subyektlərdən yalnız ekspertin səlahiyyəti çatır ki, tədqiq edilən obyektin xarici görkəmini dəyişə və ya onu sərf edib məhv edə bilsin (o da nadir hallarda);

3. İstifadə edilən texniki - kriminalistik vasitələr elmi cəhətdən əsaslandırılmış və etibarlı olmalıdır. Eyni zamanda effektiv, təhlükəsiz və iqtisadi cəhətdən sərfəli olmalıdır;

4. Texniki - kriminalistik vasitələrin tətbiqi və onun nəticələri istintaq hərəkətləri və məhkəmə baxışı protokolunda, ekspertin rəyində və digər prosesual sənədlərdə öz əksini tapmalı, yəni qanuni olmalıdır. Eyni zamanda, texniki-kriminalistik vasitələr, ona səlahiyyəti çatan şəxslər tərəfindən tətbiq edilməlidir.

Kriminalistik texnikanın tətbiq edilməsinin hüquqi əsasları. Texniki - kriminalistik vasitələrin tətbiq edilməsinin iki forması mövcuddur:

1. **prosesual forma** – Azərbaycan Respublikası CPM-in normalarına əsasən;

2. **qeyri-prosesual forma** – əməliyyat-axtarış fəaliyyətində texniki-kriminalistik vasitələrdən istifadə edilməsi.

Kriminalistikanın tətbiqi o vaxt hüquqi cəhətdən əsaslı olur ki, onun tətbiqi cinayət-prosesual qanununda bilavasitə göstərilsin və ya tövsiyə edilsin, ya da ki, qanunun məzmunu bunun tətbiqinə zidd olmasın.

Əvvəla, bunlara ümumi hüquqi əsası CPM-in 8-ci maddəsində göstərilən cinayət-mühakimə icraatının vəzifələrində göstərilən tələblərdən irəli gəlir.

Digər tərəfdən, Azərbaycan Respublikası CPM-in bir sıra maddələri bu və digər texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqinin mümkünlüyünü bilavasitə göstərir. Texniki-

kriminalistik vasitələrin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində geniş tətbiq olunmasına hüquqi əsası müvafiq normativ aktlar verir.

Sual 2. Obyektlərin aşkar edilməsində, qeyd edilməsində və götürülməsində istifadə edilən texniki-kriminalistik vasitələr.

İzlərin və obyektlərin aşkar edilməsi vasitələri çox müxtəlifdir. Onları bir neçə qrupa bölmək olar.

İzlərin və digər obyektlərin axtarılması zamanı müxtəlif işıqlandırma vasitələrindən istifadə olunur. Kriminalistikada istifadə olunan işıqlandırma vasitələrini məqsədlərindən asılı olaraq üç növə ayırmaq olar:

- a)ümumi işıq verən vasitələr,
- b)istişamətləndirici işıqlandırma vasitələri,
- v)xüsusi işıq mənbələri.

Xüsusi işıq mənbələrinə müxtəlif tipli ultrabənövşəyi qurğular aiddir. Ultrabənövşəyi şüalar zəif görünən və görünməyən qanı, spermanı, tər və insan orqanizminin digər ifrazatlarını, bəzi kimyəvi maddələri(neft məhsulları,yapışqan və s.) aşkar etməyə imkan verir. **Optik cihazlar.**Bəzi hallarda insan gözləri kiçik izləri və müxtəlif mikro obyektləri aşkar edə bilmir. Onların aşkar edilməsi üçün böyüdücü optik vasitələrdən istifadə olunur. Sadə optik vasitələrə zərrəbinlər aiddir.İzlərin və digər obyektlərin aşkar edilməsi üçün müxtəlif zərrəbinlər– qatlanan, ştativli, ölçülü, və s. tətbiq olunur.

Dərinin papilyar naxışlarını aşkar etmək üçün tətbiq edilən vasitələr. İlk növbədə obyekt üzərində saxlanmış papilyar naxışları optik (vizual) metodlarla axtarılması tövsiyyə edilir,çünki həmin metodlar izə və üzərində iz qalmış obyektə təsir etmir.Obyekt üzərində izləri yandan düşən və keçən işıq şüalarla aşkar etmək üçün müxtəlif işıqlandırma vasitələri tətbiq olunur (məsələn, Oİ-9,Oİ-19 və.s.).

Görünməyən papilyar naxışları aşkar etmək üçün müxtəlif tozlar- sink oksidi,qırmızı surquç tozu,sülugən,

qrafit, his və s.(fiziki üsul) və ya reaktivlər – ninhidrin, ortodolidin,alloksan tətbiq olunur.

Metal, boya, hissəciklərin və digər izlərin aşkar edilməsi məqsədilə elektron optik dəyişdiricisindən istifadə olunur.

Axtarıcı cihazlar və alətlər. Basdırılmış meyitlərin axtarılmasında elektrik şup tətbiq olunur. Meyitin basdırıldığı yerin ətrafında olan torpağın elektrik keçirmə qabiliyyəti digər yerlərə nisbətən daha yüksək olduğunu elektrik şup vasitəsi ilə müəyyən etmək olur. Sututarlarda meyit və onun hissələrini aşkar etmək məqsədilə «Tral»dan istifadə olunur.

Metal obyektlərin axtarılması üçün induksiya metalaxtaranlardan istifadə olunur.Kriminalistik məqsədlər üçün istifadə olunan metalaxtaranlara maqnit qaldırıcı “MİP“, “QAMMA”,maqnit axtarıcı “ İSKRA “ və s. misal göstərmək olar.Onlarda çatışmayan cəhət qara və əlvan metallara eyni dərəcədə reaksiya verməsidir.

Sübutların qeyd edilməsi və götürülməsi vasitələri. Maddi sübutların yığılmasının bir elementi də qeyd etmədir.Qeyd etmənin məqsədi sübutların predmetinə aid olan faktiki məlumatların prosessual qaydada əks etdirilməsidir. Qeyd etmənin müxtəlif formaları istifadə olunur:

Verbal – protokollaşdırma, səsyazma;

Qrafik – qrafik əks etmə (sxemli və miqyaslı plan, çertyoj, rəsm, eyni zamanda rəsm üsulu ilə çəkilməş portretlər);

Əşyavi təsvir - əşyanın özünün götürülməsi,onun surətinin hazırlanması (müxtəlif kütlə və mateiallardan istifadə olunur);

Əyani təsvir – foto , kino və video çəkilişlər.

Əl-barmaq,yalın ayaq izlərinin götürülməsi üçün xüsusi daktiloskopik plyonkalardan istifadə olunur. Ayaqqabı, nəqliyyat vasitələri, sındırma izləri müxtəlif kütlələrlə götürülür. Onlara plastilin, parafin, gips, “K” pastası və digər bərk və maye kütlələri misal gətirmək olar.

Mikroobyektlərin götürülməsi üçün xüsusi yapışqan lentlərdən və qurğulardan (məsələn, "Parus") istifadə edilir.

Cinayət işi üzrə istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində elmi-texniki vasitələrin dəstlərindən də istifadə olunur. Bunlara hadisə yerinə baxış, axtarış üçün universal dəstlər və ya hadisə yerində əl-barmaq, ayaq, sındırma izləri ilə, mikroobyektlərlə, bioloji mənşəli izlərlə işləmək üçün, narkotiklərin ekspert analizi üçün və digər xüsusi dəstləri göstərmək olar.

Obyektlərin tədqiq edilməsinin texniki-kriminalistik vasitələri və metodları

Obyektlərin ilkin tədqiqi zamanı mikroskoplar, lupalar, xətkəşlər, ruletkalar, pərgarlar və s. texniki vasitələr tətbiq olunur.

Ekspert tədqiqatlarında «Ularus» qurğusundan geniş istifadə edilir. Bu universal qurğu əl, sındırma alət və vasitələrinin izlərinin, sənədlərin və s. obyektlərin şəklinin çəkilməsi və tədqiqi üçündür. Bu qurğuda infraqırmızı və ultrabənövşəyi şüalar vasitəsilə şəkilçəkmə, makro və mikro şəkilçəkməni həyata keçirmək, diopozitivləri hazırlamaq da mümkündür.

Güllələr, gilizlər və patronlar üzərində qalmış mikroizləri tədqiq etmək, meyitdən çıxarılmış güllə üzərindəki izlərlə eksperimental güllənin üzərindəki izləri optik üst-üstə qoyma metodu ilə tutuşdurulması üçün müqayisəli kriminalistik mikroskopdan istifadə edilir (MKM). Bu qurğudan eyni zamanda, kağız və metal pulların, möhür və ştampların əkslərini tədqiq etmək üçün də istifadə edilir.

Odlu silahların hissə və mexanizmlərindən güllənin, patronun, gilizin üzərində qalan izlərin, həmçinin butulkanın, stəkanın yan səthlərində qalmış əl izlərinin şəklinin çəkilməsi üçün «Razvyortka» qurğusu mövcuddur. Çətin görünən əl izlərinin komission tədqiqi üçün «Daktiloskopiya» qurğusu tətbiq edilir.

Spektral analiz vasitəsilə naməlum maddəni və onun kimyəvi tərkibini müəyyən edirlər. Bu metal lak-boya

örtüklərinin, yanacaq-sürtkü materiallarının və s. tədqiq zamanı tətbiq edilir.

Lüminessensiya analizi bəzi maddələrin onlara infraqırmızı və ultrabənövşəyi şüalar vasitəsilə təsir edən zaman işıq şüaları buraxmasına əsaslanır.

Xromotoqrafiya metodu maddələrin tərkib hissələrinə parçalanmasına əsaslanır. Bu metod bəzi neft məhsullarının, sintetik maddələrin, spirt məmulatlarının, tez alışan materialların tədqiqində istifadə edilir.

Elektroforez metodu boyaların, mürəkkəblərin, yapışdırıcı və s. maddələrin tədqiqində istifadə edilir.

Son vaxtlar hüquq-mühafizə orqanlarında təyinatına və qablaşdırılmasına görə fərqlənən müxtəlif istintaq çantalarından istifadə olunur.

Daxili işlər orqanlarında universal və unifikasiya olunmuş çantalarından istifadə olunur. Onlar müstəntiqlər, təhqiqatçılar və kriminalistlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu çantalarda əl izlərini aşkar edib götürmək üçün müxtəlif tozlar, daktiloplyonkalar, fırçalar və digər texniki vasitələr, həcmi izlərin surətlərini hazırlamaq üçün gips, «K» və «U» silikon pastaları və kütlələr, «Prelest» lakı, plan və sxemləri tərtib etmək üçün ruletka, xətkəş, ştangenpərgar, kompas, «Zenit» fotoaparatu, fotolent üçün kasetlər, fotofokus saganaqları, miqyas xətkəşi, götürülən obyektləri qablaşdırmaq üçün şüşə qablar, polietilen kisələr, qayçı, eləcə də elektrik fənəri, çəkil, bıçaq və s., olur. Ən universal kriminalisti dəstələr səyyar kriminalistik laboratoriyalardır.

Sual 3. Kriminalistik fotoqrafiyanın anlayışı, prinsipləri və vəzifələri. Əksedici və tədqiqedici fotoqrafiyanın metodları

“Fotoqrafiya” yunan sözü olub «fotos» şüa, «qrafo» yazı sözlərinin cəmindən əmələ gəlməklə «şüa yazısı» deməkdir. Fotoqrafiya haqqında ilk anlayış günəş şüasının təsiri ilə bir çox cisimlərin öz rəngini dəyişməsindən irəli gəlmişdir.

Hələ X əsrdə ərəb alimi Alhəzən günəşi müşahidə etmək üçün «obskur» kamerasından istifadə etməyi təklif etmişdir. Fotoaparata quruluşu haqqında ilk elmi fikri isə XIII əsrdə görkəmli fizik Bekon Roççer söyləmişdir. 1457-ci ildə Leon Battista Alberti ərəb alimi Alhəzənin ideyası əsasında «Kamera obskur» aparatı düzəltmişdir.

XVI əsrin axırlarında alman alimi Fabritsius gümüş-xloridin günəş şüası ilə qaralmasını müəyyən etmişdir.

XIX əsrdə ingilis fiziki Con Herşel və alman alimi Tomas Zeyerbak işığa həssas kimyəvi maddələr üzərində təbii rəngləri almağa müvəffəq olmuşlar.

Uzun ixtiralarından sonra fransalı Cozef Nyeps «Kamera obskur» aparatı ilə aldığı fototəsviri xörək duzu məhlulunda bərkidərək birinci fotoqrafiya prosesini ixtira etmişdir. Lakin o, öz ixtirasını elan etmədən ölmüşdür. Onun işini həmyerlisi, rəssam Lui-Cak Daqerr davam etdirmişdir. O, isə ikinci fotoqrafiya prosesini ixtira etmişdir. 7 yanvar 1839-cu ildə fransız fiziki D.Araqo Paris Akademiyasında Nyeps və Daqerrin kəşfləri barədə məruzə etmiş və metal lövhələr üzərində predmetlərin optiki əksinin alınmasının mümkün olmasını söyləmişdir.

Üçüncü fotoqrafiya prosesini isə ingilis alimi Uilyam Henri Foks Talbot kəşf etmişdir.

İlk vaxtlar fotoqrafiyadan cinayətkarların şəxsiyyətini əks etdirmək üçün istifadə edilirdi. Lakin az sonra sənədlərin tədqiq edilməsində, hadisə yerinə baxış keçirilməsində istifadə edilməyə başlandı. Bununla da ümumi fotoqrafiyanın yeni sahəsi – məhkəmə fotoqrafiyası həm nəzəri, həm də təcrübi olaraq meydana gəldi.

Bu sahədə rus alimi, kriminalist E.F.Burinskinin xidməti böyük olmuşdur. O, 1889-cu ildə dünyada birinci olaraq Sankt-Peterburqda məhkəmə fotoqrafiyası laboratoriyası yaratmışdır.

İstintaq hərəkətlərində fotoqrafiyadan istifadə edilməsində görkəmli kriminalist-alim A.Bertilyonun da xidməti danılmazdır. O, hadisə yerinin fotosəklini çəkmək üçün xüsusi tipdə bir neçə fotoaparatlar ixtira etmişdir.

Bertilyonun aparatları xüsusi konstruksiyada hazırlanmış dayaq ilə birlikdə istehsal edilirdi. Həmin dayağa bərkidilmiş fotoapararla hadisə yerinin panoramını və meyitin şəklini müxtəlif nöqtələrdən çəkmək olurdu.

Kriminalistik fotoqrafiyadan, kinoçəkmədən, video və səsyzma vasitələrindən istintaq təcrübəsində həm sübutların əyaniliyini təmin etmək, həm də insanın hiss orqanlarının adi şəraitdə qavraya bilmədiyi izləri və obyektləri aşkar etmək üçün istifadə edilir. Bundan əlavə, həmin vasitələr insan yaddaşının əyani təsvirini də təmin edir.

Hadisə yerinə baxış bir qayda olaraq, fotosəkilçəkmə ilə müşayiət olunur. Kriminalistik informasiyanın daşıyıcıları olan izlərin və digər obyektlərin fotosəkilləri onun protokolda təsvir edilməsini tamamlayır və müstətiqin işlədiyi şərait haqqında əyani təsəvvür yaradır.

Beləliklə, məhkəmə (kriminalistik) fotoqrafiya, video və səsyzma - kriminalistik texnikasının bir sahəsi olub, istintaqın qarşısında duran vəzifələri həll etmək məqsədilə obyektlərin, faktların əksini almaq, qeyd və tədqiq etmək üçün texniki vasitələrin və metodların tətbiq edilməsi haqqında elmi müddəalar sistemidir.

Əksedici və tədqiqedici fotoqrafiyanın metodları

Kriminalistik fotoqrafiya əksedici və tədqiqedici şəkilçəkmə metodlarına görə də bir-birindən fərqlənir.

Əksedici şəkilçəkmənin müxtəlif üsulları vardır. Bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

Panoram şəkilçəkmə – şəkilçəkmənin bu üsulundan əsasən bir kadra yerləşməyən obyektlərin şəkillərinin çəkilməsi zamanı istifadə edilir.

Panoram şəkilçəkmə obyektin şəklinin hissələrlə çəkilməsi deməkdir. Bu zaman şəkli çəkilən hissələr 10-15% bir-birinin üzərinə düşməlidir (təkrarlanmalıdır). Panoram şəkilçəkmə zamanı adi kiçik formatlı fotoaparatlardan və yaxud panoram fotoaparatlardan («AN2», «Qarizont» tipli aparatlar) istifadə edilir.

Panoram şəkilçəkmə öz növbəsində dairəvi və xətti panorama ayrılır.

Dairəvi panoram şəkilçəkmə – obyektlər bir müstəvi üzərində olmadıqda və ya bir-birinə nisbətən müəyyən bucaq altında yerləşdikdə, həmçinin onları bir nöqtədən çəkmək daha əlverişli olduğu zaman tətbiq olunur. Bu zaman adətən, fotoaparət tərpənməz dayağa bərkidilir və hər dəfə müəyyən bucaq altında döndərilir. Əgər fotoaparət dayağa bərkidilməyib əl ilə adi qaydada çəkilərsə, onda çəkilən kadrların üst və ya alt xətlərinin bir ümumi xətt üzrə uzanmasına diqqət yetirilməli və bu zaman şəkli çəkilən obyektin necə əhatə olunmasına fikir verilməlidir.

Xətti panoram şəkilçəkmə – şəkli çəkilən obyektlər bir xətt boyunca yerləşdikdə istifadə olunur. Bu zaman ayrı-ayrı şəkilçəkmələr vaxtı şəkli çəkilən obyektlərin olduğu xəttə paralel olan xətt boyunca şəkli çəkilməlidir. Hər bir hissənin şəkli çəkilərkən əvvəlki kadrın 10-15 %-i növbəti kadrda təkrar olunmalıdır. İstər dairəvi və istərsə də xətti panoram şəkilçəkmə həm şaquli, həm də üfüqi istiqamətdə aparıla bilər. Məsələn, hadisə yerində olan yüksək mərtəbəli binanın, asılı vəziyyətdə olan meyitin və uca ağacın fotoşəklini çəkərkən şaquli panoramdan istifadə edilir.

Stereo şəkilçəkmə – müəyyən sahədə olan obyektlərin həcmi və onların bir-birinə nisbətən yerləşmə vəziyyətini müəyyən etməyə imkan verən şəkilçəkmə üsuludur. Bu üsuldən adətən, hadisə yerində çoxlu miqdarda əşya olduqda, meyitin vəziyyətinin, ayaq izlərinin, sındırma alət izlərinin, nəqliyyat izlərinin və s. şəklinin çəkilməsində istifadə olunur.

Stereo şəkilçəkmə həm xüsusi stereo fotoaparətlə («Sputnik»), həm də adi kiçik formatlı «Zenit» fotoaparəti ilə aparıla bilər. Lakin adi fotoaparətlərdə bunun üçün ştativ xüsusi stereoplanka bərkidilməlidir.

Ölçücü şəkilçəkmə – miqyas və metrik fotoşəkilçəkmə üsulu ilə aparıla bilər.

Miqyas şəkilçəkmədə şəkli çəkilən obyektlər miqyasla çəkilir. Bunun üçün sm və ya mm-lərlə bölünmüş xətkəşlərdən istifadə olunur. Bu zaman alınmış şəkildə obyektin və xətkəşin ölçüləri arasındakı münasibət olduğu kimi alınır və əlavə hesablamaya ehtiyac qalmır. Miqyas şəkilçəkmədə şəkli çəkilən obyektin səthi fotolövhyəyə və yaxud fotolentə paralel vəziyyətdə olmalıdır.

Metrik şəkildə obyektəki predmetlər arasında olan məsafəni müəyyən etmək olar. Dərinlik məşştabı vasitəsi ilə fotoşəkildə alınan ölçülər fokus məsafəsinə nisbətən neqativ azaltmaya əsaslanır.

Rənglərin fərqləndirmə ilə şəkilçəkmə – şəkilçəkmənin bu növü tədqiq olunan obyektin müəyyən hissəsinin rəng fərqlərini yaratmaq lazım gəldikdə tətbiq edilir. Bu növ şəkilçəkmə gözlə görünməyən, lakin fotoplövhlərdə aydın və dəqiq əks olunan rəng fərqlərini müəyyən etməyə imkan verir. Çünki insanın gözü obyektin rəngini ətraf mühitin rəngi ilə birlikdə qəbul edir. Ona görə də insan gözü rəng bölgüsünü heç də tamamilə düzgün qəbul etmir.

Kontrast şəkilçəkmə – obyektlərin kontrastlığını artırmaq zərurəti yarananda şəkilçəkmənin bu növündən istifadə edilir. Bu sənədlərdəki görünməyən və ya zəif görünən mətnləri aşkar etməyə imkan verir. Əksin kontrastlığını artırmaq üçün kontrast işləyən aşkarlayıcılardan istifadə edilir. Bu üsula işıqlı kontrastlar da aiddir.

Mikrofot şəkilçəkmə – şəkilçəkmənin bu növü görünməyən çox kiçik izlərin və digər obyektlərin tədqiqatı zamanı tətbiq edilir. Mikrofot şəkilçəkmənin obyektlərinə maddi sübut olan sənədlər, tük, tozlar və s. daxildir.

Son zamanlar qeyd etmə vasitəsi kimi rəqəmli fotoqrafiya perspektivliyi ilə seçilir. O, adi fotoşəkilçəkmədən bir neçə xüsusiyyəti ilə üstünlüyə malikdir:

- fotoqrafik qeyd etmə prosesi olduqca sadələşir, belə ki, işığa həssas foto materialların ekspozisiya olunması və onların məhlullarla işlənilməsi prosesləri ixtisara düşür;

- rəqəmli fotoqrafiya tətbiq edilmə zamanı onun keyfiyyətinə açıq nəzarət olunur və məlumatın itirilmə ehtimalı yoxdur (yəni adi şəkillər bəzən texniki və ya başqa səbəblər üzündən alınmır);

- elə birbaşa tərtib olunan protokola şəkli çəkilən obyektin əksini yerləşdirmək olur ki, bu da daha inandırıcı sənədə çevrilir və sonradan fotocədvəl hazırlamaq lazım gəlmir;

- rəqəmli fotoqrafiya üsulu ilə çəkilmiş fotosəkilləri disketə yazıb cinayət işinin materiallarına əlavə etmək mümkündür;

- əgər fotosəkil vasitəsilə şəxsi tanımaya təqdim etmək lazım gələrsə, onda kompüterin yaddaşında olan bazadan (fotosəkillərdən) də istifadə etmək olar;

- kriminalistik qeydiyyat üçün məlumat toplamaqda üstünlüyə malikdir, çünki rəqəmli fotoaparət vasitəsilə çəkilən obyektin əksi birbaşa kompüterin yaddaşına verilir;

- ekspertizaların aparılması zamanı fotosəkillərin böyüdülmə kiçildilməsi prosesini olduqca asanlaşdırır və eyniləşdirmə prosesini sadələşdirir və verdiyi rəyin doğruluğu haqda daxili inamını artırır, illüstrasiyanı hazırlamağı asanlaşdırır və onu rəyin daxilində üzvi surətdə rəylə bağlayır;

- az vaxt ərzində çoxlu sayda fotosəkli çoxaltmaq mümkündür.

Lakin qeyd edilən üstünlüklərə əlavə olaraq, rəqəmli fotoqrafiyanın mənfi cəhətləri də vardır:

- fotosəkillərin baha başa gəlməsi;

- kompüter texnologiyasından istifadə edərək fotosəklin istənilən hissəsini və bütünlüklə saxtalaşdırıb dəyişmək mümkündür.

Göstərilən mənfi cəhətlərini nəzərə alaraq rəqəmli fotoqrafiyadan ehtiyatla istifadə etməli və bunların qarşısını almaq üçün elmi yollar axtarılmalıdır.

Hadisə yerinin şəklinin çəkilməsi – hadisə yerinə baxış zamanı müəyyən edilən hallar mütləq protokolda öz əksini tapmalıdır. Lakin bəzən hadisə yerinin vəziyyətini protokolda tam əks etdirmək mümkün olmur. Hətta müstəntiq tam dəqiqliyi ilə baxış apardıqda belə, iş üçün

əhəmiyyəti olan bir sıra kiçik halları nəzərdən qaçıra bilər. Buradan da hadisə yerinə baxış protokoluna müvafiq fotosəkillərin əlavə olunması zərurəti ortaya çıxır. Hadisə yerində çəkilmiş fotosəkil istintaq fərziyyələrinin qurulması, habelə sübutların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilə bilər. Baxış protokoluna əlavə edilən fotosəkillər hadisə yeri haqqında daha dəqiq təsəvvür yaratmağa imkan verir. Hadisə yerinə baxış zamanı hadisə yerinin vəziyyətini xarakterizə edən aşağıdakı fotosəkillər çəkilir:

a) istiqamətləndirici; b) icmal; c) mərkəz; ç) müfəssəl (detal).

İstiqamətləndirici fotosəkil – hadisə yerinin onu əhatə edən sahə ilə birlikdə çəkilmiş fotosəkilinə deyilir. İstiqamətləndirici şəkilçəkmədə məqsəd fotosəkildən hadisə yerinin bilavasitə harada yerləşdiyini müəyyən etməkdir. Məsələn, hadisə baş vermiş sahənin nisbi ölçüsü, yaxınlıqda olan tikililər, hadisə yerinə kənardan gələn giriş yolları, eləcə də çıxış yolları barədə fikir irəli sürmək olar.

İcmal fotosəkil – hadisə yerinin ətrafdakı sahədən təcrid olunmuş halda çəkilmiş şəkilinə deyilir. Məsələn, ölüm cinayətlərinin avtonəqliyyat hadisəsinin baş verdiyi yerin, yaxud oğurluq olan binanın fotosəkli.

İcmal şəkilçəkmə zamanı panoram şəkilçəkmə üsulundan da istifadə oluna bilər. Əgər hadisə yerində predmetlərin yerləşmə vəziyyəti mürəkkəbdirsə, onda stereo şəkilçəkmə üsulundan da istifadə olunur.

Mərkəz fotosəkil – hadisə yerinin daha mühüm sahələrinin çəkilmiş fotosəkillərinə deyilir. Adamöldürmə cinayətlərində meyitin, oğurluq cinayətlərində isə sındırılmış qapının, dəşik açılmış divarın və s. fotosəkilləri mərkəz fotosəkilə misal ola bilər.

Müfəssəl fotosəkil – ətrafdakı predmetlərdən ayrılıqda, nisbətən kiçik olan əşya və bilavasitə izlərin çəkilmiş fotosəkillərinə deyilir. Müfəssəl fotosəkil çəkərkən fotosəkli çəkilən obyektin elə xüsusiyyətlərinin əks etdirilməsinə çalışmaq lazımdır ki, onlar kriminalistik cəhətdən daha mühüm əhəmiyyət kəsb etsin. Məsələn,

hadisə yerində tapılmış sındırma alətinin şəkli çəkilərkən elə etmək lazımdır ki, onun markası, texniki cizgiləri, üzərindəki bütün əlamətlər aydın şəkildə görünə bilsin. Müfəssəl fotosəkil çəkərkən şəkli çəkilən predmetin işıqlandırılmasına xüsusi fikir verilməlidir. Bu zaman işıqlandırmanın növündən (süni, təbii) asılı olmayaraq, şəkli çəkilən predmetin bütün hissələri və cizgilərinin şəkildə əks olunmasına imkan verilməlidir.

Hadisə yerində aşkar edilən əl izlərinin fotosəkli miqyas fotosəkilçəkmə üsulu ilə çəkilir. İzin yanında miqyas xətkəsi qoyulur. Əgər iz rənglənmiş izdirsə, onda müvafiq işıq süzəgəcindən istifadə edilir. Həcmi əl barmaq izləri isə çəkilərkən ikitərəfli, dağınıq və kölgəli işıqlandırma olmalıdır.

Rəngsiz əl - barmaq izlərinin şəklini çəkmək nisbətən çətin olur. İz qalan obyekt şəffaf olduqda (məsələn, şüşə üzərində) çəpdüşən işıq vasitəsilə izlərin şəklini çəkmək çətinlik yaratmır. İzin yerləşdiyi predmet şəffaf olmadıqda isə onu mütləq bir tərəfdən çəpdüşən işıq şüaları dəstəsi ilə işıqlandırmaq lazımdır.

Həcmi trasoloci izlərin fotosəkli çəkilərkən miqyas şəkilçəkmə tətbiq edilir. Həcmli ayaq və nəqliyyat izləri bu qayda ilə çəkilir və çəkilmə zamanı əsas və əlavə kölgəli işıq verilməlidir.

Əgər ayaq izləri rəngli və səthidirsə, onda səthin rənginə müvafiq işıq süzəgəci ilə çəkilir. Bu zaman miqyas xətkəsi izin səthinə qoyulur. Hadisə yerində iz yolu qısa olarsa, onu bütünlüklə bir kadra çəkmək lazımdır. Əgər iz yolu uzundursa, onda panoram şəkilçəkmədən istifadə olunur. Nəqliyyat vasitələrinin izləri də eyni qayda ilə çəkilir. Sonra isə nəqliyyat izinin fərdi əlamətləri daha aydın olaraq ayrılıqda çəkilir. Burada nəqliyyat vasitələrinin təkərləri arasında məsafəni əks etdirən izlər miqyas xətkəşindən istifadə etməklə çəkilir.

Sındırma alət izləri geniş həcmdə miqyas tətbiq etməklə çəkilir. Əvvəl sındırma alət izləri yerləşdiyi predmetin bir hissəsi ilə birlikdə çəkilir. Sonra isə bir qrup

və ya ayrılıqda bir iz çəkilir. Əgər iz və izlər bir kadra yerləşməsə, panoram üsuldən istifadə edilir. Adətən, belə izlər kölgəli işıqlandırmadan istifadə etməklə çəkilir.

Maddi sübutlar olan ayrı-ayrı predmetlərin fotoşəkilləri elə çəkilməlidir ki, onların yerləşdiyi yer və ətrafdakı predmetlərlə qarşılıqlı əlaqələri aydın görünsün.

Tanınma fotoşəkilçəkmə cinayətin qeydə alınması, axtarış və tanınma, habelə naməlum meyitlərin şəxsiyyətini müəyyən etmək məqsədi ilə çəkilir.

Şekli çəkilən şəxsin baş örtüyü götürülür və qulağını tük örtmüşsə üstü açılır. Baş açıq vəziyyətdə şəxsin üzdən və sağ yan tərəfdən şekli çəkilir. Şəxsin sol tərəfdən ona məxsus xüsusi əlaməti varsa, onda onun sol tərəfdən də şekli çəkilir. Şəkil ön tərəfdən qurşağa qədər çəkilir. Bəzən cinayət etmiş şəxsi cinayət etdiyi vəziyyətdə təsəvvür etmək zərurəti ilə əlaqədar onun boyu bərabəri əlavə şəkildə çəkilir.

Ölmüş naməlum adamın fotoşekli tanınma üçün sağ və sol tərəfdən çəkilir. Meyitin sifəti tanınmaz haldadırsa, əvvəl olduğu vəziyyətdə, sonra isə məhkəmə-tibb eksperti onun sifətini təmizləyərək, normal hala salandan sonra çəkilir. Buna meyitin tualeti deyilir. Meyit üz tərəfdən, habelə hissəsinin yana çevirdiyi vəziyyətdə sağ və sol tərəfdən çəkilməlidir. Meyit stolun üstündə, baş altına dayaq qoymaqla çəkilir.

Videoyazını istintaq hərəkətləri zamanı bir neçə şəxsin hərəkətləri və danışmalarını sinxron qeyd etmək üçün istifadə etmək əlverişlidir. Çünki hər bir şəxsin xarici görkəmi, verilən suallara reaksiyası, hərəkəti, qət etdiyi yol, obyektlərin bir-birinə görə vəziyyəti və s. videoyazıda dəqiq qeyd olunur.

Videoyazını azyaşlı uşaqların, ağır xəstə olanların, yaralı şəxslərin, eləcə də eşitmə və danışmaq qüsurları olan şəxslərin dindirilməsində və üzvləşdirilməsində istifadə etmək də yaxşı nəticələr verir.

Nəhayət, videoyazı sonra ifadəsini dəyişəcəyi ehtimal olunan ağır cinayət törətmiş şəxslərin ifadələrini qeydə

olmaq üçün çox əhəmiyyətlidir. Çünki cinayət işinin istintaqının əvvəlində düzgün ifadə vermiş şəxs sonra müəyyən səbəblər üzündən ifadəsini inkar edir və ya dəyişir. Ona görə bunu hiss edən müstəntiq onun ifadəsini videolentə alır.

Kriminalistik fotoqrafiyanın, video və səsyazmanın tətbiqinin prosesual qaydada rəsmiləşdirilməsi. Cinayətlərin açılmasında, istintaqında və qarşısının alınmasında istifadə edilən texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqi cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olmalıdır. O cümlədən də, qeydetmə vasitələri olan kriminalistik fotoqrafiyanın, video və səsyazmanın tətbiqi mütləq prosesual qaydada rəsmiləşdirilməlidir, əks təqdirdə onlar sübuti əhəmiyyətə malik olmazlar.

Fotoşəkillər və diapozitivlər məhkəmə icraatında ilk növbədə maddi sübut kimi meydana çıxır. Onlar o halda maddi sübut kimi qiymətləndirilirlər ki, onların hazırlanması, onlar vasitəsilə qeyd olunan obyektlər, faktlar və şəraitlər həqiqətin müəyyən edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb etsinlər.

Fotoşəkillərin və diapozitivlərin iş materiallarına əlavə edilməsi ümumi qaydaya uyğun həyata keçirilir (yəni, aşkar edilməsi və baxış keçirilməsinə dair protokol tərtib edilir və onların maddi sübut kimi tanınması barədə qərar çıxarılır).

İstintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı çəkillib çıxarılmış fotoşəkillər – fotosənədlərdir və həmin istintaq hərəkətinin keçirilməsi haqqında tərtib edilən protokola əlavə edirlər.

Fotoşəkilçəkmə tətbiq edilən istintaq hərəkətlərinin protokollarında aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

1. Hansı məqsədlə, hansı obyektlərin fotoşəkilləri çəkildi;
2. Hansı şəraitdə, hansı vasitənin köməyi ilə, hansı metodla şəkilçəkmə aparıldı;
3. Fotoaparataın modeli, obyektivin markası, işıqlandırmanın növü, fotomaterialın işığa həssaslığı, çəkilən kadrların sayı və hansı nöqtələrdən şəkilçəkmə aparılmışdır. Tərtib

edilmiş protokollara neqativlər, şəkillər və ya diapozitivlər əlavə olunurlar.

Əlavə olunan fotoşekillərdən fotocədvəl tərtib edilərək fotoşekilçəkmə tətbiq edilən istintaq hərəkətinin protokolundan bilavasitə sonra illüstrasiya vasitəsi kimi iş materiallarına əlavə edilir.

Fotocədvəl tərtib edilərkən, aşağıdakı tövsiyələr nəzərə alınmalıdır:

-fotoşekillərin ardıcılığı nəzərə alınmaqla elə qruplaşdırılmalıdırlar ki, fotoşekilçəkmə tətbiq edilən istintaq hərəkəti protokolunda qeyd edilən hallara mümkün qədər aydınlaşdırmağa yardımçı olsunlar;

- şəkillərin qruplaşdırılmasında hansı şəkilin uzununa və ya eninə yapışdırılması nəzərə alınmalı, bəzi hallarda şəkillərin ölçü artıqlığı yaranarsa, fotoşekillərin məzmununa xələl gətirmədən onların enindən və ya uzunundan lazım gələn qədər artıq hissəni kəsib atmaq lazımdır;

- şəkildə göstərilən daha xarakterik və diqqət yetiriləcək əlamətlər oxlarla işarə edilməlidirlər. Hadisə yerlərində çəkilən istiqamətverici, icmal, mərkəz və müfəssəl fotoşekillər arasında əlaqələndirmələr də oxlarla qeyd edilərək, fotoşekillərin altlarında oxlarla məhz hansı xarakterik əlamətlərin göstərilməsi qeyd olunmalıdır. Əgər bir neçə xarakterik əlamətlər ayrı-ayrı oxlarla göstərilmişsə, onda oxlar şəkillərdə nömrələnərək, izahedici sözlər yazılan şəkillərin alt hissələrində, məhz hansı nömrəli oxun hansı xarakterik əlaməti göstərməsi qeyd olunmalıdır (məsələn:2Nəli oxla seyf üzərində qalan dinamik sürüşmə izi göstərilmişdir);

- hər bir fotoşekil, fotocədvəli hazırlayan orqanın möhürü ilə möhürlənməlidir. Möhürün əksinin bir hissəsi fotoşekilin bir küncünə düşməli, möhürün əksinin qalan hissəsi isə fotocədvəlin kağızının üzərinə düşərək, şəkilin dəyişdirilməsinin qarşısını almalıdır;

- fotocədvəlin hər bir səhifəsinin alt hissəsində fotocədvəli hazırlayanın (müstəntiqin, təhqiqatçının və s.) imzası qoyulmalıdır. Əgər fotoşekilçəkmə başqa şəxs, məsələn

mütəxəssis tərəfindən aparılıbsa, onda fotocədvəldə həm mütəxəssisin, həm də fotoşəkillərin doğruluğunu təsdiq edən müstəntiqin (təhqiqatçının) imzaları olmalıdır.

Tədqiqedici şəkilçəkmənin üsullarından istifadə edən ekspert-kriminalistlər tərəfindən kriminalistik ekspertizaların keçirilməsi prosesində hazırlanan fotoşəkillər də fotocədvəllər formasında xüsusi blanklarda rəsmiləşdirilir. Hər bir fotoşəkilin altında izahedici sözlər yazılır. Ekspert rəyinin tədqiqat hissəsində fotocədvələ istinad edilir (bax: foto 3, 5 və s.). Daha xarakterik və xüsusi qeyd edilməli əlamətlər oxlarla işarə edilir və hansı əlamətin hansı oxla işarə edilməsi barədə fotoşəkilin altında izah verilir. Hər bir şəkil ekspertiza müəssisəsinin möhürü ilə təsdiq edilir və tərtib edilmiş fotocədvəl ekspert tərəfindən imzalanır.

İstər istintaq hərəkətləri yerinə yetirilərkən, istərsə də sübutların tədqiqi zamanı çəkilmiş şəkillərin neqativləri paketə qoyularaq, iş materiallarına əlavə edilir. Paketin üzərində hansı istintaq hərəkəti zamanı və ya hansı tədqiqat zamanı fotoşəkilçəkmənin aparılması, tarixi və kadrların sayı qeyd edilir.

Mövzu 3. Kriminalistik izşünaslıq (trasologiya)

1. İzşünaslığın anlayışı və əhəmiyyəti. İzlərin əmələgəlmə mexanizmi və təsnifatı

2. İnsanın əl, ayaq izləri, sındırma alətlərinin, nəqliyyat vasitələrinin izləri, onların aşkar edilməsi, götürülməsi və qeyd olunması

3. Mikroobyektlərin anlayışı, onların aşkar edilməsi, qeyd edilməsi, götürülməsi və istifadə olunması

Sual 1. İzşünaslığın anlayışı və əhəmiyyəti. İzlərin əmələgəlmə mexanizmi və təsnifatı

Trasologiya fransızca "trace" – iz, yunanca "loqos" – təlim sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlməklə "izlər haqqında təlim" deməkdir.

Hələ qədim zamanlardan cinayətlərin açılması və istintaqında izlərdən istifadə edilməsi məlumdur. Bir çox tarixi mənbələrdən cinayətkarı "izlərlə" təqib etmə barədə məlumatlar mövcuddur. "Əgər cinayətkar aşkar olunmayıbsa, onu izi ilə axtar" – deyilirdi.

Zaman keçdikcə "izlərdən kriminalistik məqsədlər üçün elmi əsaslarla istifadə edilməyə başlandı. XX əsrin birinci yarısında isə "izlər haqqında təlim"dən kriminalistik texnikanın müstəqil sahəsi olan trasologiya (izşünaslıq) yarandı.

Trasologiyanın əsas məqsədi cinayətkar hərəkət (və ya hərəkətsizlik) nəticəsində izlərin yaranma qanunauyğunluqlarını öyrənmək, eləcə də izlərin aşkar edilməsi, qeyd olunması və götürülməsi üçün texniki vasitələr, üsullar və metodlar hazırlamaq; izlərin yaranma mexanizmini, vaxtını və digər iş üçün əhəmiyyəti olan halların müəyyənləşdirilməsi üçün izlərə baxış keçirmək; izlərə-əkslərə görə iz qoyan obyektlərin növ (cins) mənsubiyyətlərini müəyyən etmək və onları eyniləşdirmək; cinayətin törənməsinə şərait yaradan səbəb və şəraiti müəyyən etmək və s.

Trasologiya – kriminalistika texnikasının mühüm sahələrindən biri olub, məhkəmə sübutlarını əldə etmək məqsədi ilə təbii və texniki elmlərin nailiyyətlərindən istifadə edərək izlərin aşkar edilməsi, götürülməsi və tədqiqinin elmi-texniki üsul və vasitələrini müəyyən edir.

Trasologiya hər hansı predmetin xarici quruluşunu özündə əks etdirən və sübut əhəmiyyəti kəsb edən izlərdən və həmin izlərlə işləmənin elmi-texniki üsul və vasitələrindən bəhs edir .

İzlərin əmələgəlmə mexanizmi və təsnifatı

İzlərin əmələ gəlməsində iki obyekt iştirak edir:

- a) iz qoyan obyekt;
- b) üzərinə iz düşən obyekt.

Öz xarici səthinin quruluşunu başqa səthə köçürən obyektə iz qoyan obyekt, səthinə iz düşən obyektə isə üzərinə iz düşən obyekt deyilir. İz qoyan obyektlər üzərinə

iz düşən obyektin bir-biri ilə təmasda olması nəticəsində əmələ gəlir.

İzlər həmişə üzərinə iz düşən obyektin dəyişikliyə məruz qalması nəticəsində əmələ gəlir. Trasoloci izlər əmələgəlmə xarakterinə görə qruplara bölünür.

İzlərin böyük əksəriyyəti iz əmələ gətirən obyektlərin birinin digərinə fəal təsiri nəticəsində əmələ gəlir. Bu təsirin xüsusiyyətlərinə əsasən izlər şərti olaraq statik və dinamik izlərə bölünür.

Statik izlər- iki obyekt, yəni iz qoyan və üzərinə iz düşən obyekt təmasda olduğu anda hərəkətdə olmadıqda, yəni iz əmələ gələrkən hərəkət kəsildiyi hallarda əmələ gəlir. Statik izlərə misal hamar səthlərdə qalan əl-barmaq izlərini, yaxud torpaqda qalan ayaqqabı izlərini göstərmək olar.

İzin əmələ gəlməsində iştirak edən obyektlərin hər ikisinin, yaxud birinin hərəkətdə olması prosesində əmələ gələn izlərə **dinamik izlər** deyilir. Dinamik izlərə sürüşmə, kəsmə və sürtünmə nəticəsində əmələ gələn izləri aid etmək olar. Dinamik izlərdə izi qoyan obyektin xarici səthinin xüsusiyyətləri ciddi təhrif olunmuş şəkildə – xətlər formasında əks olunur. Bu səbəbdən eyniləşdirmə aparmaq üçün dinamik izlər statik izlərə nisbətən az keyfiyyətli olur.

Üzərinə iz düşən obyektin forması və həmçinin dəyişməsi ilə əlaqədar əmələ gələn izlərə **həcmi izlər** deyilir. Həcmi izlər üzərinə iz düşən sahəsində həcm dəyişiklikləri əmələ gətirməklə yanaşı, izi qoyan obyektin xarici səthinin quruluşunun əlamətlərini də özündə əks etdirir və beləliklə də izi qoyan obyektin xarici səthinin quruluşunun əlamətləri haqqında daha tam məlumat əldə etməyə imkan verir. Bu kimi əlamətlər izi qoyan obyektin qrup və bir çox hallarda isə onun fərdi mənsubiyyətini müəyyən etməyə imkan verir.

Həcmi izlər, üzərinə iz düşən obyektin qismən dağılması nəticəsində də əmələ gələ bilər. Dağıdılan sahə adətən, izi qoyan obyektin xarici quruluşunu özündə əks etdirir. Belə izlərə küt alətlə zərbə vurma nəticəsində

yaranan izləri, yaxud kəsmə və burğu izlərini aid etmək olar.

Həcmi izlərdən fərqli olaraq səthi izlərdə iz qoyan obyekt üzərində iz qalan obyektin səthində həcm dəyişiklikləri əmələ gətirməyib özünün xarici əlamətlərini yalnız onun səthi üzərində buraxır. Belə izlər ya izi qoyan obyektin səthinə keçməsi ilə, ya da əksinə, üzərinə iz düşən obyektin hissəciklərinin izi qoyan obyektlərə köçürülməsi ilə əmələ gəlir. Buna müvafiq olaraq səthi izlər keçən və köçürülən izlərə bölünür.

Sual 2. İnsanın əl, ayaq izləri, sındırma alətlərinin, nəqliyyat vasitələrinin izləri, onların aşkar edilməsi, götürülməsi və qeyd olunması

Qayaüstü rəsmlərdə gil üzərində qalmış əkslərdən məlum olur ki, hələ bizin eradan 2800 il əvvəl Yaxın Şərqdə papilyar xətlər barədə müəyyən biliklər mövcud imiş. VII-VIII - ci əsrlərdə Çində rənglənmiş barmaq əksləri ilə mülki müqavilələr, boşanmalar, qadın və qızların satılması rəsmiləşdirilirdi.

Tarixdə ilk dəfə 1686 cı ildə papilyar xətlərə diqqət yetirən italyan həkimi-anatomiyaçı M.Malpiqi olmuş lakin onların morfologiyası ilə çex bioloqu Yan Purgenye məşğul olmuşdur. Sonuncu papilyar naxışların ilk dəfə təsnifatını verərək, onları 9 növə bölmüşdür. Sonralar bu təsnifat muxtəlif alimlər (Alix, Halton, Forjo, Test və b.) tərəfindən təkmilləşdirilmişdir.

İngilis antropoloqu F. Halton çoxsaylı barmaq naxışlarını 3 əsas növə bölmüşdür: qovsvari (Arch), ilgəkvari (Loop) və dairəvi (Vhorl) .

Cinayətlərin açılmasında və cinayətkarın ifşa olunmasında başqa izlərə nisbətən əl-barmaq izləri bir sıra üstünlüklərə malikdir. Əvvəla, əl-barmaq izlərinin əmələ gəlməsi heç də cinayətin növündən və onun törənməsi üsullarından asılı deyildir. Belə ki, cinayətkar cinayəti törədərkən əksər hallarda onu əhatə edən əşyalara

toxunaraq həmin əşyalar üzərində öz barmağının izlərini qoyur.

Başqa izlərdən fərqli olaraq əl-barmaq izlərində şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi üçün iz qoyan şəxsin barmağının xarici səthinin quruluşunun əlamətləri daha mükəmməl əks olunur. Bu isə öz növbəsində həmin izə əsasən onu qoyan şəxsin bilavasitə müəyyən edilməsinə və beləliklə, onun cinayət hadisəsilə nə kimi əlaqədə olması sualını aydınlaşdırmağa imkan verir. Əl-barmaq izlərinin başqa izlərdən üstünlüyü bir də onunla izah olunur ki, əl barmaqlarının axırncı falanqasının qoyduğu izlər cinayətkarın şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi üçün kriminalistik qeydiyyatda istifadə olunmağa imkan verir.

Kriminalistika elminin insanın əl-barmaq izlərini öyrənən sahəsi «Daktiloskopiya» adlanır.

Daktiloskopiya yunan dilində «daktilo» - barmaq, «skopio» - baxıram, öyrənirəm mənasını verən, sözlərin birləşməsindən əmələ gəlməklə barmağın iç hissəsinin daxili dəri xətlərindən yaranan naxışlar haqqında elmdir.

İnsan əlinin ovucunda papilyar xətlər, fleksor (əyilən) xətlər və kiçik qatlanma - qırıqlar olur.

Kriminalistika elmində əlin barmaqlarının papilyar xətlərini və onların izlərini daktiloskopiya sahəsi öyrənir. Əlin ovucunun papilyar xətlərini və onların izlərini isə-palmoskopiya (latın sözü “palma”-ovuc) öyrənir.

İnsan əlinin dərisinin quruluşu 2 hissədən ibarətdir: üst hissə – “epidermis”, dərinin özü - “derma”. Əlin dərisinin səthində olan naxışların özünəməxsus relyefi vardır. Relyefin çıxıntı hissəsi papilyar xətlər – mürəkkəb naxışlar əmələ gətirir.

Papilyar naxışların əlamətləri 2 yerə bölünür:

Ümumi əlamətlər; Xüsusi əlamətlər.

Ümumi əlamətlərə aşağıdakılar aiddir: naxışın tipi və növü, naxışın mərkəzi ilə delta arasındakı xətlərin sayı, papilyar naxış xətlərinin ayrı-ayrı hissələri və elementlərinin qarşılıqlı yerləşməsi, xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı papilyar naxış xətlərinin ümumi istiqamətləri.

Xüsusi əlamətlərə isə papilyar naxış xətlərinin konkret sahədə qurtarması, müxtəlif formalar şəklində əks olunması aiddir (məsələn: papilyar xətlərin başlanğıcı, sonu, körpücük, gözcük, qarmaq və s.). Xüsusi əlamətlərə əsas diqqət müqayisəli tədqiqatda verilir.

Papilyar naxış xətləri ana bətnində altıncı ayında formalaşmağa başlayır və insanın bütün həyatı boyu ciddi dəyişikliklərə məruz qalmadan dəyişilməz qalır. İnsan yaşa dolduqca o, fiziki mənada böyüdüyü kimi onun barmaq papilyar xətləri də müvafiq dəyişikliklərə uğrayır. Lakin həmin xətlərin miqdarı, nisbi yerləşməsi və onların yaratdıqları şəkil dəyişməz qalır. Papilyar xətlər yalnız insan öldükdən sonra meyitin çürüməsi ilə əlaqədar məhv olur ki, bu da papilyar naxışların kriminalistik xüsusiyyətlərindən biri olan daimilikdir.

Papilyar naxışların hündürlükləri 0,1-0,4 mm, enləri isə 0,4-0,6 mm arasındadır.

Əl barmağın üçüncü bölməsinin iç hissəsinin mərkəzini əhatə edən papilyar naxışlar əsasən 3 növə bölünür: Qövsvari, ilgəkvari, dairəvi (qıvrımvari).

1. Əl barmaqlarının üçüncü bölməsinin iç hissəsinin mərkəzini əhatə edən papilyar xətlər qövs şəklində olduqda, belə papilyar naxışlara qövsvari naxışlar deyilir.

2. Əl barmaqlarının üçüncü bölməsinin iç hissəsinin mərkəzini əhatə edən papilyar xətlər ilgək şəklində olduqda, belə naxışlara ilgəkvari naxışlar deyilir.

3. Əl barmaqlarının üçüncü bölməsinin iç hissəsinin mərkəzini əhatə edən papilyar xətlər dairə (qıvrım) şəklində olduqda, belə naxışlara dairəvi (qıvrımvari) naxışlar deyilir.

Əl-barmaq izlərinin aşkar edilməsi, qeyd olunması və götürülməsi. Əl-barmaq izlərindən cinayətlərin istintaqı zamanı bir sübut kimi istifadə edilməsini təmin edən ən əsas şərtlərdən biri müstəntiqin və ya təhqiqat apararı şəxsin barmaq izlərinin əmələgəlmə mexanizmini və bunların aşkar edilmə və qeyd olunma üsullarını nə səviyyədə bilməsindən asılıdır.

Əl-barmaq izləri öz əmələgəlmə mexanizminə görə həcmi və səthi izlərə bölünür. Üzərinə iz düşən əşyanın səthində həcm dəyişiklikləri əmələ gəldikdə həcmi izlər yaranır. Adətən, həcmi izlər plastik xassəyə malik olan əşyaların səthində qalır. Bundan başqa, həcmi izlərə toz basmış səthlərdə əmələ gələn barmaq izləri də aiddir.

Əl-barmaq izlərinin müxtəlif əşyalar üzərində əmələgəlmə mexanizmi. Səthi izlər görünmə dərəcəsinə görə - görünən, zəif görünən və görünməyən izlərə bölünür. Rəngli barmaq izləri adətən görünən izlərdir. Bu izlər – barmaqlar müxtəlif rəngli məhlula bulaşdıqda, çirkli olduqda üzərinə düşən predmetə toxunarkən onun səthində əmələ gəlir. Rəngli barmaq izlərinə çox vaxt adamöldürmə cinayətlərində və sındırma aləti vasitəsilə edilən oğurluq yerlərində rast gəlmək olur. Belə ki, cinayətkar sındırma üsulu ilə oğurluq etdikdə adətən onun əl-barmaqları çirkli olur. Əl barmaqları mürəkkəbə, hisə, təbaşirə, qana və s. bulaşdıqda da görünən izlər əmələ gəlir.

Əl izləri aşağıdakı növlərə bölünür: rənglənmiş, tozlu səth üzərində, rəngsiz, basılmış.

Əl- barmaq izlərinin aşkar edilməsi üçün optik, fiziki və kimyəvi metodlarından istifadə edilir.

Optik metod əlverişli işıqlanma şəraiti yaratmaqla, izlə fon arasında kontrastlığı gücləndirməklə, optik cihazların köməyi ilə müşahidə edilməsinə əsaslanır.

Hamar, parlaq səthlərdə olan izlər yandan düşən işıq şüaları və ya əksedici şüalarla müşahidə edilir. Şəffaf predmetlərdə olan izlər də həmçinin işıqla müşahidə edilə bilər.

Əl- barmaq izlərinin aşkar edilməsi. Optik metod izdə dəyişiklik yaratmır. Optik metodla aşkar edilən izlərin şəklinin çəkilməsi zəruridir və əgər mümkündürsə, onu üzərində iz qalan predmetlə birlikdə götürmək lazımdır. Müxtəlif səthlərdə qalan izlər üçün aşağıdakı tozlardan istifadə edilməlidir:

Şüşədə – sink oksidi, mis oksidi, alüminium tozu (argentorat), sülügən, manqan peroksidi, oxra, qurğuşun boyağı, əsaslı nitrat turşusu, vismutu;

Çini, saxsı qablarda – sülügən, sink oksidi, tunc tozu; qırmızı sülügən tozu;

Metalda – mis oksidi, sülügən, sink oksidi, tunc tozu, alüminium tozu;

Plastmasda – sink oksidi, manqan peroksidi, alüminium tozu, qrafit, sülügən;

Rezində – sink oksidi, sülügən, manqan peroksidi;

Dəridə – sink oksidi, sülügən;

Mərmərdə – sink oksidi, sülügən, qırmızı surquc tozu;

Pardaxlanmış ağacda – sink oksidi, sülügən, talk;

Karton və kağızda – qrafit, mis oksidi, sülügən, his;dəmir tozu;

Yağlı boya ilə örtülmüş səthlərdə – alüminium tozu, qrafit, his, qurğuşunlu qırmızı boyaq tozları;

Meyvələrdə – sink oksidi, kanifolla mis oksidinin qarışığı.

Kimyəvi metoddan əsasən laboratoriya şəraitində istifadə edilir.

Kağız və karton səthində olan əl-barmaq izlərinin aşkar edilməsi məqsədi ilə asetonda həll edilmiş ninhidrindən, yaxud alloksandan istifadə edilir. Ninhidrin məhlulu ilə barmaq izlərinin aşkar edilməsi üsulunun özünəməxsus üstünlüyü vardır. Barmaq izlərinin müxtəlif tozlarla (sülügən, mis oksidi, aliminium, qrafit və s.), yodla aşkar edilməsi müəyyən müddət keçdikdən sonra mümkün olmur. Lakin asetonda həll edilmiş ninhidrin məhlulu bu cəhətdən müstəsna təşkil edir. Belə ki, təcrübədə hətta 10 ildən bəri qalan barmaq izlərinin ninhidrinlə aşkar edilməsi faktı məlumdur.

Ninhidrin məhlulu ilə barmaq izləri aşağıdakı qaydada aşkar edilir: asetonda həll edilmiş ninhidrin məhlulu, yeni 100 ml asetona 0,5-2,0 % ninhidrin məhlulu (izin əmələ gəlməsi müddətindən asılı olaraq məhlulun qatılığı müvafiq olaraq artırılır), pulverizator və pambıq piltəsi vasitəsi ilə eşyanın barmaq izi qalması ehtimal edilən sahəsinə yayılır.

Elə etmək lazımdır ki, məhlul izin qalması ehtimal edilən səthə bərabər qatda yayılmış olsun. Məhlul ilə boyanmış əşya adi otaq temperaturunda 20-30 dəqiqədən sonra quruyur və görünməyən barmaq izləri zəif çəhrayı rəngdə aşkar olunur. Təxminən 2-4 saat keçdikdən sonra isə həmin izlər bənövşəyi-çəhrayı rəng alır. İzin aşkar edilməsi prosesini sürətləndirmək məqsədi ilə quruducu şkafdan, yaxud başqa qızdırıcı cihazlardan istifadə edilə bilər. Asetonda həll edilmiş ninhidrin məhlulu yüksək temperaturun təsiri altında daha tez quruyur və izin aşkar edilməsini sürətləndirir.

Aşkar edilmiş və götürülmüş barmaq izləri, hadisə yerinə baxış zamanı aşkar edilən digər hallar kimi baxış protokolunda müfəssəl qeyd olunur. Protokolda aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

1. Üzərinə iz düşən predmetin adı və onun təsviri;
 2. Bu predmetin tapıldığı yer;
 3. Predmet səthində barmaq izinin hansı qaydada yerləşməsi və onun təsviri;
 4. İzin hansı əlin hansı barmağı tərəfindən qoyulması (əgər bunu müəyyən etmək mümkündürsə);
 5. İzin aşkar edilməsi üçün hansı üsuldan və hansı tozdan istifadə edilməsi;
 6. İzin hansı üsul ilə götürülməsi;
 7. İz üzərində olduğu predmetlə birlikdə götürülmüşsə onun hansı qaydada qablaşdırılması və s.
- İnsanın ayaq izləri.

Cinayətin istintaqı zamanı bir çox hallarda insanın ayaq izlərindən də istifadə olunur.

Cinayətkarın ayaqqabısı, yaxud onun yalın ayağı altında gətirilmiş əşya hissəciklərinə (kömür, təbaşir və s.) əsasən onun cinayət etməzdən əvvəl harada olduğu və bir sıra hallarda isə cinayəti etmiş şəxsi müəyyən etmək mümkündür.

Ayaqqabı izləri əmələgəlmə mexanizminə görə həcmi, səthi, dinamik və statik olur.

Ayaq izləri görünən və görünməyən izlərə bölünür.

Ayaqqabı izlərindən fərqli olaraq, yalın ayaq izləri adətən görünməyən olur. Rəngli yalın izləri insan ayağı müxtəlif rəngli məhlula boyandığı zaman əmələ gəlir.

Ayaq izlərinin aşkar edilməsi və götürülməsi. İlk növbədə, hadisə yerində ayaq izlərini axtararkən onu harada və necə axtarmağın üsulları mənimsənilməlidir. Məsələn, yumşaq torpaqda, palçıqda, qarda və s. ona oxşar yerlərdə həcmi izləri, parketdə, linolium üzərində və ona oxşar yerlərdə isə səthi izləri axtarmaq lazımdır. Eləcə də bu izlərdən gələcəkdə istifadə etmək üçün onları tələb olunan qaydada götürmək və qeyd etmək lazımdır. Əksər hallarda isə ayaq izləri gips və «K» pastası vasitəsilə götürülür. Bu mümkün olmadıqda izin üzərində olduğu predmetlə birlikdə tam təsviri olan fotosəkili çəkilir və protokolda qeyd olunur. Belə şəkillər bir qayda olaraq, miqyas fotosəkilçəkmə üsulu ilə çəkilir. İz yolunun fotosəkili çəkildikdə isə fotoaparət şaquli vəziyyətdə tutulur və panoram şəkilçəkmə qaydası ilə izin əksi alınır. Həcmi ayaq izlərin götürülməsində gipsdən və «K» pastasından geniş istifadə olunur. Bu zaman izin üzərinə sonradan düşmüş olan kənar hissəciklər maqqaş vasitəsilə izdən kənar edilir. Əgər izin içərisində su olarsa, onu su çəkən kağız vasitəsilə götürüb sonra gips məhlulunu, yaxud «K» pastasını hazırlayıb izin üzərinə tökmək olar. Torpağın nəmliyindən asılı olaraq 1:1 və ya 1,25:1 nisbətdə gips su ilə qatışdırılır. Gips məhlulunu adətən izin üzərinə yox, izin kənarında torpaq üzərinə tökmək məsləhət görülür ki, oradan axıb izin üzərinə tam yayılsın. Gips bərkidikdən sonra onu hər iki tərəfdən birlikdə götürmək və sonra torpağı su ilə yumaq lazımdır.

Kifayət qədər dərin olmayan izlərin kənarında 2-4 sm hündürlükdə torpaqdan və ya kəsilmiş karton parçasından sədd düzəldilib sonra gips məhlulu tökülür.

Gipsdən başqa, izlərin götürülməsində «K» silikon pastasından da istifadə olunur. «K» pastası boz rəngli, yarı şəffaf duru maddə olub, hər hansı səthə yaxşı yayılmaq xassəsinə malikdir. «K» pastasının

vulkanlaşmasını sürətləndirmək üçün ona 18 №-li katalizator əlavə edilir.

Ayaq izlərinə əsasən ayaqqabının ölçüsünü və insanın boyunun təyin edilməsi.

Ayaqqabının ölçüsü-ayaqqabının içliyinin uzunluğudur. Ayaqqabının içliyinin uzunluğu ayaqqabı altının uzunluğundan bir qədər qısadır. Onlar arasındakı fərq orta hesabla 1-1,5 sm-dir.

Hadisə yerində aşkar olunmuş, kifayət qədər aydın görünən ayaqqabı izinin uzunluğu mm dəqiqliyi ilə ölçülür. Sonra isə ayaqqabının növündən və formasından asılı olaraq, izin uzunluğundan qeyd etdiyimiz fərq çıxılır. Alınmış nəticə bir "ştrixə" (2,3 sm-ə və ya 6,67 mm-ə) bölünür və yuvarlaqlaşdırılaraq ayaqqabının ölçüsü müəyyən edilir.

Məsələn, hadisə yerində 28,3 sm uzunluğda altı dəri olan (boğazlı və ya yarımboğazlı) çəkmə izi aşkar olunmuşdur. Çəkmə altının və içliyinin fərqi 1 sm qəbul edək: $28,3\text{sm} - 1\text{sm} = 27,3\text{sm}$ $27,3\text{sm} / 2,3 = 40,95\text{sm}$ (yuvarlaq götürsək) 41 alınar. Deməli, aşkar etdiyimiz izi qoyan ayaqqabının ölçüsü 41- dir.

Sındırma alətlərinin izləri. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bir çox hallarda cinayətkarlar cinayətin törədilməsində sındırma alətlərindən istifadə edirlər. Sındırmada istifadə edilən alətlər sındırılan obyekt üzərində öz izini qoyur. Məsələn. qifil, divar, tavan, qapı, pəncərə və s. üzərində. Sındırma izləri dəqiq müəyyən edildikdən sonra sındırma alətlərinin fərdi xüsusiyyətlərini daha aydın və keyfiyyətli əks etdirən izlər seçilməli və götürülməlidir.

Baxış prosesində aşkar edilmiş, götürülmüş sındırma aləti izləri aşağıdakı kimi baxış protokolunda öz əksini tapmalıdır:

1. Sındırmaya məruz qalan maneələr – divar, pəncərə, tavan və s.;
2. Hansı materiallardan olması – kərpic, dəmir, daş, taxta, beton və s.;
3. İzin növü – həcmi, səthi, mişar, zərbə, sıxma, sürtünmə, kəsmə izləri və s.;

4. İzin yerləşdiyi yer – anbarın daxilində, mərkəzində və ya başqa yerdə olması;
5. İzin forması – dairəvi, oval, düzbucaqlı və s.;
6. İzin ölçüləri (uzunluğu, eni, dərinliyi);
7. İzdə kənar hissəciklərin olub-olmaması, rəng, pas və s.;
8. İzin fotosəklinin çəkilmə üsulları;
9. İzin götürülməsində tətbiq olunan üsullar, izin qablaşdırılması, hansı möhürlə möhürlənməsi.

Nəqliyyat vasitələrinin izləri. Nəqliyyat vasitələrinin izlərinə baxış keçirilməsi üçün, adətən, mütəxəssislər dəvət olunurlar. İzlərə əsasən nəqliyyat vasitəsi haqqında aşağıdakı məlumatları əldə etmək olar:

1. Nəqliyyat vasitələrinin ümumi əlamətləri (avtomaşının markası, tipi və s.);
2. Həmin iz hansı növ nəqliyyat vasitəsinə məxsus olması (avtomaşın, motosiklet, velosiped və s.);
3. Nəqliyyat vasitəsinin hansı əlamətlərə malik olması;
4. Hadisə yerində nəqliyyat vasitəsinin fərdi xüsusiyyətlərini xarakterizə edən əlamətlərin müəyyən edilməsi;
5. Nəqliyyat vasitəsinin istiqaməti.

Nəqliyyat vasitələrinin qeyd edilməsi və götürülməsinin aşağıdakı üsulları mövcuddur:

1. Nəqliyyat vasitələrinin fotosəkillərinin çəkilməsi;
2. İzlərin ölçülməsi və təsviri;
3. İz əkslərinin alınması.

Nəqliyyat vasitələrinin izlərinin fotosəkilləri çəkildikdən sonra onlar ölçülməli və təsvir edilməlidir. İzin ölçülməsi və təsviri nəticəsində alınan məlumatlar hadisə yerinə baxış protokolunda qeyd olunmalıdır.

Hadisə yerində nəqliyyat vasitələri izləri ilə bağlı aşağıdakılar müəyyən edilməlidir:

1. Nəqliyyat vasitəsinin qabaq və arxa təkərlərinin izinin eni;
2. Təkər qurşağının (protektorun) gediş yolunun eni;
3. Nəqliyyat vasitəsinin arxa oxunda olan təkərlərin miqdarı;
4. Gediş yolu protektorunun naxışının növü;
5. Protektorun fərdi xüsusiyyətlərini əks etdirən izlər.

Bir ox üzərində olan sağ və sol təkərlər arasındakı məsafə(koleyi) bir təkərin orta nöqtəsindən başqa təkərin orta nöqtəsinədək olan məsafə ilə müəyyən edilir.

Avtomobilin bazası isə onun təkər oxları (qabaq və arxa) arasındakı məsafəyə deyilir.

Düz istiqamətdə hərəkət zamanı avtomobilin arxa təkərinin izi qabaq təkərlərinin izini örtüyündən avtomobilin bazasını təyin etmək çətin olur.

Avtomaşın qurşağına baxış zamanı aşağıdakılar müəyyən edilməlidir:

- a) İz aşkar edilən yerin və ya yolun növü və vəziyyəti;
- b) İzin növü (həcmi, səthi);
- c) İzin yerləşdiyi sahə;
- ç) İzin miqdarı;
- d) Hər bir izin ayrılıqda eni;
- e) Arxa və qabaq təkər izlərinin bir-birinə münasibəti ;
- f) Yolun səthinə nisbətən həcmi izin maksimum dərinliyi;
- g) Protektorların naxışlarının quruluşu, təkərin və ya təkər qurşağı əksinin səthdə olan xüsusiyyətlərinin forması, ölçüsü və yerdəyişməsi;
- h) Təkərin çevrəsinin izdə uzunluğu;
- i) Tormoz izinin uzunluğu;
- ı) Hərəkət istiqamətinin əlamətləri.

Sual 3. Mikroobyektlərin anlayışı, onların aşkar edilməsi, qeyd edilməsi, götürülməsi və istifadə olunması

Kriminalistik mikrobiologiya («*mikrobiologiya*» - yunan sözü olub «*mikros*»—kiçik və «*loqos*»—söz, təlim deməkdir) cinayət mühakimə icraatında kriminalistik əhəmiyyətli məlumatların əldə edilməsi və istifadə olunması məqsədilə mikrohissəciklə, mikroizlər, mikromaddələrin aşkar edilməsi, qeyd olunması, götürülməsi, saxlanması vasitə və texnologiyası, həmçinin onların tədqiqatının üsul və metodları haqqında biliklərin sistemini təşkil edir.

Ekspert və istintaq təcrübəsində rast gəlinən mikroskopik izlər və hissəciklər ümumiləşdirilərək,

mikroobyektlər kimi adlandırılmışlar. Bu ad altında kriminalistik məlumatların əl material daşıyıcıları nəzərdə tutulur ki, kiçik ölçüdə və miqdarda olduğundan bu maddələri adi analiz üsulları (mikro) ilə tədqiq etmək mümkün deyil. Mikroobyektlərin tədqiqi bunun üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texnikanın tətbiqi ilə aparılır.

Mikroobyektlər 3 qrupa bölünür:

- mikrohissəciklər;
- mikroizlər;
- mikrokəmiyyət maddələr.

Mikrohissəciklər nisbətən bərk, dayanıqlı, geomateriyaya, morfologiyaya malik olan (1 mm-dək ölçüdə) cisimlərdir. Bunlara aiddir: saç, tük, insan dərisinin quru kəpəkləri, bitki və heyvan mənşəli parçaların lifləri, bitki tozları və spollar (bitkilərdə cinsiyyətsiz çoxalma orqanları), mineralların mikroskopik hissəcikləri və s.

Mikroizlər dayanıqsız formaya malik olan miqdarda (1mq-dək) maddə və materiallara deyilir. Mikroizlər adi izlərdən ölçüsünə, miqdarına görə fərqlənir. Mikroizlərə aiddir: kiçik qan, rəng, tüpürcək, yumşaq sürtkü maddələrinin və neft məhsulunun ləkələri, yaxın atəş izləri, kontakt qarşılıqlı əlaqə və materialların buxarlanması nəticəsində yaranan metallaşma izləri və s.

Mikrokəmiyyət maddələr – bu, bərk maye və qaz halında olan obyektlərin tərkibində kiçik miqdarda (çox az, 1%) olan müxtəlif birləşmələr və elementlərdir.

Mikroobyektlərin əsas əlamətləri:

- cinayət hadisəsi ilə əlaqəsi;
- onların adi gözlə görünməsinin çətin, bəzi hallarda isə mümkün olmaması (onların qeyd edilməsi, götürülməsi, tədqiqi xüsusi vasitələrdən istifadə etməyi tələb edir);
- mikroobyektlərin müxtəlifliyini (əmələgəlmə mexanizminə, mənşəyinə, tərkib xüsusiyyətlərinə görə və s.) nəzərə alaraq, onların təsnifatını məntiqi əsas üzərində qurmağa nail olunmamışdı.

Kriminalistikada təcrübi məqsədlərlə istifadə etmək üçün müxtəlif məntiqi əsaslar üzrə təsnifat toplusu qəbul edilmişdir:

1. Aqrekat vəziyyətindən asılı olaraq mikroobyektləri üç yerə bölmək olar:

a) maye (məhlul, emulyasiya, suspenziya və s.); b) bərk (kriminalistik, amorf forma və s.); c) qaza oxşar;

2. Mənşəyinə görə:

a) üzvi:

- təbii (mikroorqanizmlər, torf, təbii qaz, bitki və heyvan orqanizmlərinin hissələri, kömür və s.);

- insanın istehsal etdiyi məhsullar (liflər, rənglər, neft məhsulları, polimerlər, dərman preparatları, kimyəvi birləşmələr, insanın ifraz etdiyi məhsullar);

b) qeyri-üzvi:

- təbii (torpaq, filizlər, duzlar, minerallar, külçə materialları və s.);

- insanın istehsal etdiyi məhsullar (şüşə, keramika, metallar, tikinti materialları, kimyəvi birləşmələr, turşular və s.).

3. Əmələgəlmə obyektinə görə:

a) cinayətkarın paltarından, ayaqqabısından, bədənindən ayrılmış mikrohissəciklər;

b) zərər çəkənin paltarından, bədənindən və s. ayrılmış mikrohissəciklər;

c) cinayət aləti və nəqliyyat vasitələrindən ayrılmış mikrohissəciklər;

4. Yaranma mexanizminə görə:

a) mexaniki ayrılma;

b) mexaniki hissələrə bölünməsi;

ç) termiki və ya kimyəvi təsir nəticəsində.

Mikroobyektlərin əldə olunmasının üsul və vasitələri. Mikroobyektlərin aşkar edilməsi və götürülməsi istintaq baxışı, axtarış, götürmə, ifadənin yerində yoxlanılması və s. hərəkətlərində həyata keçirilir.

Mikroobyektlərlə iş müstəntiq, təhqiqat aparən şəxs, kriminalistik texnika, məhkəmə təbabəti, biologiya, kimya,

fizika və s. elm sahələri üzrə xüsusi biliyə və vərdişə malik olan mütəxəssislər tərəfindən icra olunur.

Mikroobyektlərin götürülməsi, qablaşdırılması və saxlanması. Protokolda mikroobyektlərin aşkar olduğu yer təsvir olunur, tətbiq edilən kriminalistik texniki vasitə göstərilir. Sonra ehtiyat tədbirləri görməklə mikroobyektlər götürülür. Götürülmüş mikroobyektlər qablaşdırılır və müvafiq qaydada möhürlənir və qabın üzərində izahedici yazıda mikroobyektin aşkar olduğu yer, tətbiq edilmiş texniki vasitə göstərilir. Hal şahidlərinin, mütəxəssisin, müstətiqin imzası ilə tamamlanır. Əgər mikrohissəciklər və ya mikroiz paltarın üzərində olursa, onda həmin sahənin üzərinə ağ rəngli parça qoyulur və parçanın qırağı paltara tikilir. Bundan sonra paltar bükülərək, kağıza və polietilen torba içərisinə qablaşdırılır.

Mövzu 4. Kriminalistik silahşünaslıq.

1. Kriminalistik silahşünaslığın anlayışı, sistemi və vəzifələri. Kriminalistik ballistikanın anlayışı və obyektləri.
2. Odlu silahlar, döyüş sursatları və onların tətbiqi nəticəsində əmələ gələn izlərin xüsusiyyətləri.
3. Atılmış giliz və gülləyə görə silahların qrup mənsubiyyətinin müəyyən edilməsi və onların eyniləşdirilməsi. Soyuq silahlar.

Sual 1. Kriminalistik silahşünaslığın anlayışı, sistemi və vəzifələri. Kriminalistik ballistikanın anlayışı və obyektləri

Cinayət törətmiş şəxslər qanunazidd əməllərini həyata keçirən zaman yalnız zavodda hazırlanmış silahlardan deyil, həmçinin kустar və əldəüzəltmə üsulla hazırlanmış silah növlərindən də istifadə edirlər. Həmin silahların tədqiq edilməsinin cinayətlərin araşdırılmasında mühüm rolu vardır. Silahların öyrənilməsinə kriminalistika elminin ən maraqlı sahələrindən biri olan “Kriminalistik

silahşünaslıq” həyata keçirir. Son illər yeni silahların ortaya çıxması və onların qoyduğu izlərin tədqiqi bu sahə üçün diqqət mərkəzindədir.

Müxtəlif növdən olan silahların tədqiqatı metodikası kriminalistik texnikanın bir hissəsi olan kriminalistik silahşünaslığın formalaşmasına zəmin yaradır. Silah dedikdə, canlı qüvvəni məhv etmək təyinatına malik və ya başqa məqsədlər üçün istehsal olunmuş predmetlər və qurğular başa düşülür.

Kriminalistik silahşünaslıq – kriminalistika texnikasının bir sahəsi olub, funksional (konstruktiv) olaraq insanı, heyvanı və ya digər maddi obyektləri zədələməyi nəzərdə tutan müxtəlif qurğuların konstruksiya olunmasının prinsiplərini, hərəkət mexanizmini və bu qurğuların tətbiqi izlərinin toplanması qanunauyğunluqlarını, eləcə də cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılması zamanı belə obyektlərin və izlərin yığılması və qiymətləndirilməsi vasitələrini və üsullarını öyrənir.

Kriminalistik silahşünaslığın sisteminə aiddir: kriminalistik ballistika; soyuq silahlar və onların tətbiqi izlərinin kriminalistik tədqiqi; kriminalistik partlayışşünaslıq.

Kriminalistik ballistika kriminalistik silahşünaslığın bir hissəsi olub, cinayət işlərinin istintaqı zamanı qarşıya çıxan məsələlərin həlli məqsədilə odlu silahların, döyüş sursatlarının və onların tətbiqi izlərinin aşkar edilməsinin, qeyd edilməsinin, götürülməsinin və tədqiqinin texniki vasitələrini, kriminalistik üsul və metodlarını işləyib hazırlayır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə görə, odlu silahların və döyüş sursatlarının qanunsuz olaraq əldə edilməsi, başqasına verilməsi, satılması, saxlanması, daşınması, hazırlanması və gəzdirilməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olur (Azərbaycan Respublikası CM-in 228-232-ci maddələri).

Kriminalistik ballistikanın tədqiqat obyektinə aşağıdakılar aiddir: odlu silahlar, onların hissələri, saxlandığı yerlər, patronlar, gilizlər, güllələr, tıxaclar, qırma,

piston, eksperimental atəş nəticəsində alınmış qırmalar, üzərində atəş izi olan predmetlər, habelə kustar və əldəüzəltmə silahlar.

Bundan başqa, kriminalistik ballistika aşağıdakı məsələləri də həll edir:

a)baş vermiş hadisənin ayrı-ayrı hallarının aydınlaşdırılmasını (tədqiq edilən deşik, güllə deşiyi hansı tərəfdən və hansı məsafədən açılmışdır).

b)odlu silahların və döyüş ləvazimatlarının texniki vəziyyətlərini müəyyən etməyi (silah atəş açmağa yararlıdır mı, tətbiqi çəkmədən silaha atəş açmaq olarmı?).

c)silahın axtarılması üçün məlumatların müəyyən olunması (patron, güllə, giliz, keçə tıxac hansı silah üçündür, müəyyən olunmuş hissə hansı silaha məxsusdur).

ç)silah və sursatların eyniləşdirilməsi (giliz və güllələr həmin silaha atılmışdır mı: giliz və güllələr bir neçə silaha atılmışdır. Giliz və güllələr bir patronun hissələridirmi?).

Qarşıya qoyulmuş sualların həlli müstəntiqə, əməliyyat işçisinə imkan verir ki, hadisənin baş vermə şəraitini, yerini, vaxtını, üsulunu və hansı silaha istifadə olunduğunu müəyyən etsin.

Sual 2. Odlu silahlar, döyüş sursatları və onların tətbiqi nəticəsində əmələ gələn izlərin xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli «Xidməti və mülki silah haqqında» qanununa əsasən müxtəlif silah növlərinin anlayışlarına diqqət yetirək.

Silah – canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş qurğu və vasitədir.

Soyuq silah – konstruksiyasına, ölçülərinə və materialına görə birbaşa istehsalat və ya məişət-təsərrüfat məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, xüsusi olaraq insanın əzələ qüvvəsindən istifadə etməklə zərərvermə obyektinə

metaldan, kartondan və plastik materialdan hazırlanıb silindirik formada olur.

Odlu silahların tətbiqi zamanı yaranan izlər və onların növləri. Atəş kimyəvi və fiziki prosesdir. Bu proses aşağıdakı formada baş verir. Alışdırıcının təsiri nəticəsində patrona olan barıt yanır. Yanma nəticəsində qaz əmələ gəlir və həmin qazın nəticəsində güllə lülənin içərisində hərəkətə gələrək atəş açılır.

Odlu silahların tətbiqi zamanı yaranmış izlər aşağıdakı qruplara bölünür:

1. Atılmış güllə, qırma, kartec, keçə və giliz üzərindəki izlər;
2. Patron, giliz və güllə üzərində silahın hissələrinin buraxdığı izlər;
3. Silahın lülə kanalının divarlarında, patron qabında və gilizdə yanmış və ya yanmamış barıtın izləri;
4. Atəş zamanı qarşıda olan maneələrdə qalan izlər.

İzlər ilkin və sonrakı olurlar.

Atəş zamanı əmələ gəlmiş izlər qanunauyğunluq və daimilik xassələrinə malikdir.

Eyni növdən olan silahlarda atəş zamanı barıtın yanması vaxtı, istilik enerjisinin yaratdığı təzyiqliq təxmini eynidir. Ona görə ki, həmin silahlar üçün döyüş ləvazimatları eyni standartda hazırlanır. Məhz bu cəhətdən baş vermiş hadisənin müəyyən əlamətlərini aydınlaşdırmaq olur. Odlu silahların tətbiqi zamanı izlər üç mərhələdə yaranır:

1. Silahın doldurulması zamanı əmələ gələn izlər ;
2. Atəş prosesində yaranan izlər;
3. Silahdan gilizin kənar edilməsi zamanı yaranan izlər.

Silahın doldurulması zamanı izlər öz növbəsində aşağıdakı hissələrin təmasda olması nəticəsində əmələ gəlir: patron sandığa doldurularkən və oradan çaxmağın köməliyi ilə patron qabına ötürülərkən. Odlu silahın tətbiqi zamanı əmələ gələn izlərin əlamətləri iki yerə bölünür: ümumi və xüsusi.

Atılmış giliz.

Odlu silahların tətbiqi nəticəsində baş vermiş cinayətlərdə hadisə yerinə baxış zamanı əldə olan bütün imkanlardan istifadə edib, hadisə yerində qalmış gilizlər axtarılıb tapılmalıdır. Tətbiq olunan silah əldəüzəltmə, revolver və s. olduqda hadisə yerində giliz qalmaya da bilər. Hadisə yerində gilizlərin tapılması üçün ən əvvəl atəş açanın yerini müəyyən etmək lazımdır. Həmin yer barədə məlumatı şahid, zərər çəkmiş və təqsirləndirilən şəxs verə bilər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, kiçik sahədə gilizlərin axtarılması bağlı yerlərdən çətinidir. Əgər atəş yaxın məsafədən açılmışdırsa, onda giliz zərər çəkmişdən yaxın məsafədə olmayacaqdır. Baxış zamanı aşkar olunmuş gilizin ilk əvvəl tapıldığı yerdə fotosəkli çəkilməli, sonra isə iki tərpenməz obyektə hansı məsafədə yerləşdiyi qeyd edilməlidir. Həmin ölçülər protokolda öz əksini tapmalıdır. Barmaq izlərinin zədələnməməsi və üzərinə yeni izlərin düşməməsi məqsədilə gilizi iki barmaqla ağız kəsiyinin kənarlarından yapışaraq götürmək lazımdır. Sonra isə silahdan atıldığını müəyyən etmək üçün giliz üzərində olan izləri araşdırmalıyıq. Atəş zamanı gilizin üzərində sandıqın dodaqlarının izi, tüllayıcının tutacağıının, dişinin izləri, vurucu iynənin (milin) izi, patron yuvasının divarlarının izi, çaxmağın oyuğunun izi, qaytarıcının çıxıntısını izi qalır.

Atılmış güllə – Hadisə yerində atılmış güllələr meyitin bədənində və ya onun ətrafında tapıla bilər. Əsas məqsəd həmin güllələrin tapılması və müvafiq qaydalara uyğun götürülməsidir.

Təcrübə göstərir ki, güllə hadisə yerində müxtəlif yerlərdə qala bilər. Məsələn, meyit və onun paltarında, divarda və s. predmetlərdə. Güllənin axtarılması zamanı müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Meyitin bədənində ancaq güllənin giriş dəliyi varsa, deməli, güllə meyitin bədənindədir, lakin bu demək deyildir ki, güllənin axtarışı dayandırılmalıdır. Təcrübədən belə hal məlumdur ki, güllə insan bədəninin təbii dəliklərindən heç bir iz buraxmadan çıxmışdır. Güllənin, qırmanın, kartecin axtarılması üçün hadisə yeri və orada olan predmetlərə hərtərəfli baxış

keçirilməlidir. Hadisə yerində aşkar olunmuş güllənin fotoşəkli çəkilir. Gülləyə baxış zamanı onun konstruktiv xüsusiyyətləri və üzərində olan izlər müəyyən olunmalıdır. Güllə üzərində izlərin yaranma mexanizmini üç mərhələyə ayırmaq olar:

1. Güllənin lülə kanalının arxa hissəsində yerləşən patron qabına daxil olması nəticəsində əmələ gələn izlər;
2. Güllənin yivlərə girməsi nəticəsində əmələ gələn izlər;
3. Güllənin lülə kanalı boyunca fırlanaraq hərəkət etməsi nəticəsində əmələ gələn izlər.

Atəş izləri - atəş zamanı yaranmış zədələrdə aşağıdakı əsas və əlavə faktorlar müəyyən edilir:

Atəşin əsas faktorları – hədəfin deşilmiş şəkildə zədələnməsi və dəyişikliyə uğraması, kor zədələrin izləri.

Atəşin əlavə faktorları – yanmış və yanmamış barıt hissəcikləri, his, pas və s. silahın hədəfə dirənmiş vəziyyətində və yaxud da xüsusi hərbi güllələrdən istifadə etməklə yaxın məsafədən atəş açıldıqda əmələ gəlir.

Güllə hədəfə dəydikdə üç formada zədə əmələ gətirir:

- a) deşib keçən (iki tərəfdən açıq);
- b) kor zədələr;
- v) sürtünüb keçən zədələr.

Güllənin hərəkət istiqamətini müəyyən etmə əlamətlərinə hədəfin üzərində maddələrin (materialların) qalıqlarının güllənin hərəkət xətti boyunca tökülməsi, yaranın çıxış hissəsinin ətrafında dağılmış sümük hissəcikləri, parça qırıntıları və s. aiddir. Bundan başqa, atəş açanın yerini müəyyən etmək üçün iki zədəni bir-birilə sap (ip) vasitəsilə ilə birləşdirməklə həmin sapın üstündən baxmaqla müəyyən etmək olar. Həmçinin güllənin uçuş istiqamətini müəyyən etmək üçün qrafoanalitik üsuldan da istifadə olunur.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, odlu silahlar, döyüş ləvazimatları, mərmii, patron, giliz, üzərində atəş izi olan predmetlər iş üzrə maddi sübutlardır. Həmin maddi sübutların aşkar olunması, tədqiqi və götürülməsi zamanı

kriminalistik təcrübəyə əsaslanaraq göstərilən tələblərə riayət etmək lazımdır.

Sual 3. Atılmış giliz və gülləyə görə silahların qrup mənsubiyyətinin müəyyən edilməsi və onların eyniləşdirilməsi. Soyuq silahlar.

Güllə üzərində olan izlərə əsasən silahların qrup mənsubiyyəti və eyniləşdirilməsi ekspertiza tədqiqatının obyektidir. Atılmış gilizlər üzrə həm yivli, həm də hamar lüləli silahlar tədqiq edilir. Gilizlərin tədqiqi onların quruluşuna, silahın müəyyən hissələrinin giliz üzərində buraxdığı izlərə əsaslanır. Avtomatik silahlardan atəş açılarkən silahın quruluşundan asılı olaraq, giliz üzərində çaxmağın ön kəsiyinin, tullayıcının, vurucunun və s. izləri qalır. Həmin izlərin təhlili nəticəsində silahın müəyyən hissələrinin ölçüləri, forması, təxmini yerləşmə vəziyyəti, həmçinin onların gilizə təsirinin xarakteri haqqında təsəvvür əldə etmək olar.

Avtomatik silahları müəyyən etmək üçün həmin silahların vurucu milinin gilizin oturacağında əmələ gətirdiyi armudvari və ya dairəvi izə də fikir vermək lazımdır.

Revolver və ov silahlarından atılmış gilizlərdə izlər nisbətən az qalır. Gilizin atıldığı silahın növü və modelinə aid məsələni həll etmək üçün ekspertlər silahlar, patronlar və atılmış gilizlər kolleksiyasından, həmçinin xüsusi kartotekalar və məlumatlardan istifadə edirlər.

Atılmış gilizlərə görə silahları müəyyən etmək üçün silahın daxilində təsir edən hər bir hissəsinin fərdi və yalnız ona aid olan mikrorelyefi öyrənilir, bu da atılmış gilizlərdə öz əksini tapır. Gilizə əsasən silahın qrup mənsubiyyətini müəyyən etmək və eyniləşdirmək üçün eksperimental atəşdən alınan izlər hadisə yerindən tapılan giliz üzərindəki izlərlə müqayisə edilir. Bəzən müqayisə etmə izi şəkli və sonradan hazırlanmış fotosəkli ilə də aparılır.

Soyuq silahlar. DİN-in əməkdaşları xidmət apardıqları sahələrdə sağlamlığa zərər vurma məqsədilə

qanunsuz soyuq silah gəzdirən vətəndaşlarla qarşılaşırlar. Əşyanın, predmetin soyuq silah olmasını müəyyən etmək üçün bir sıra əlamətlərə diqqət yetirilməlidir. Həmin predmetin hazırlanma üsulu və istifadə olunma sahəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əlbəyaxa döyüş zamanı hücum, müdafiə və sağlamlığa zərər vurma məqsədilə xüsusi hazırlanmış predmetlər soyuq silahlardır. Soyuq silahlar o vaxt maddi sübut rolunu oynayır ki, onlar cinayətin törədilməsi vasitəsi olur. Bundan başqa, soyuq silahların hazırlanması, gəzdirilməsi, satılması da cinayət tərkibini yaradır. «Xidməti və mülki silah haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda soyuq silaha konstruksiyasına, ölçüsünə və materialına görə birbaşa istehsalat və ya məişət təsərrüfat məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, xüsusi olaraq insanın əzələ qüvvəsindən istifadə etməklə zərərvermə obyektini ilə bilavasitə təmas zamanı zərər yetirmək təyinatına malik olan silah kimi anlayış verilir.

Soyuq atıcı silah isə insan əzələsinin və ya mexaniki qurğunun enerjisi hesabına istiqamətlənmiş hərəkət əldə edən əşyalarla məsafədən hədəfi zədələmək təyinatına malik olan silah kimi müəyyən edilir.

Cinayət törətmiş şəxsin əməlinin tövsifi bir çox hallarda ondan götürülmüş predmetin soyuq silah olub-olmamasından asılı olduğundan bu məsələnin aydınlaşdırılması hər bir konkret halda təcrübi əhəmiyyət daşıyır.

Soyuq silahların təsnifatı:

1. İş prinsipinə görə;
2. Təyinatına görə;
3. Hazırlanma üsuluna görə;
4. Hazırlanma yerinə görə;
5. Konstruktiv quruluşuna görə;
6. Standarta uyğunluğuna görə.

İş prinsipinə görə də soyuq silahlar iki yerə bölünür: əllə vurulan, atıcı (zədə yetirmək üçün insanın əzələ qüvvəsinin təsiri və yayın təsiri ilə atılan).

Təyinatına görə:

1. Hərbi istifadə olunan;
2. Ovda istifadə olunan;
3. İdmanda istifadə olunan;
4. Kriminal silahlar (bilavasitə cinayət törətmək üçün hazırlanmış).

Hazırlanma üsuluna görə:

1. Zavod üsulu ilə hazırlanmış;
2. Kustar üsulla hazırlanmış;
3. Əldəüzəltmə.

Kustar üsulla əldəüzəltmə arasında fərq ondan ibarətdir ki, kustar üsulla hər hansı emalatxanada bir neçə nüsxədən ibarət hazırlanır. Əldəüzəltmə isə ayrı-ayrı peşəkar verdişlərə malik olmayan şəxslər tərəfindən tək halda hazırlanır.

Hazırlanma yerinə görə:

1. Ölkə daxilində istehsal olunmuş;
2. Xaricdə istehsal olunmuş.

Konstruksiyasına görə soyuq silahlar üç yerə ayrılır:

1. Tiyəli;
2. Tiyəsiz;
3. Kombinə edilmiş.

Standarta uyğunluğuna görə soyuq silahlar üç yerə bölünür: standart, qeyri-standart və atipik silahlar.

Tiyəli soyuq silahlar isə aşağıdakı növlərə bölünür:

1. Tiyəsinin uzunluğuna görə: uzun tiyəli, qısa tiyəli.
2. Tiyəsinin formasına görə: düz, əyri tiyəli.
3. Tiyəsinin hərəkətinə görə: deşici, kəsici-deşici, çapıcı.

Dəstək və tiyə tiyəli soyuq silahların əsas hissələridir. Tiyə soyuq silahların əsas hissəsi olub, zərərvermə rolunu oynayır

Maskalanmış soyuq silahlar öz xarici görünüşünə görə hər hansı bir məişət əşyasını xatırladır (əsa, avtoqələm və s.).

Son vaxtlar soyuq silahlar yeniyetmələr arasında daha çox yayılmışdır. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, soyuq silahların tətbiqi ilə törədilmiş cinayətlərin yarısından çoxu

yeniyetmələr tərəfindən həyata keçirilmiş olur. Bir qayda olaraq təqdim edilmiş silahın soyuq olub-olmaması, hansı növə aid olması məsələsini həll etmək üçün kriminalistik ekspertiza təyin olunur.

Hər bir halda tədqiqat üçün götürülmüş bıçağın ölçüləri, tiyənin möhkəmliyi, dəstəyinin əldə rahat tutulma dərəcəsi, məhdudlaşdırıcının olması kimi əlamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Mövzu 5. Yazının və sənədlərin kriminalistik tədqiqatı

1. Sənədlərin kriminalistik tədqiqatı. Sənədlərin təsnifatı.

2. Yazının və yazı xəttinin anlayışı, onun ümumi və xüsusi əlamətləri.

3. Cinayətin açılmasında sənədlərin kriminalistik tədqiqatının əhəmiyyəti. Sənədlərlə davranış qaydaları.

Sual 1. Sənədlərin kriminalistik tədqiqatı. Sənədlərin təsnifatı

Sənədlər ən geniş yayılmış sübut mənbələrindən biridir (Azərbaycan Respublikası CPM-in 128.1 və 135-ci maddələri). Sənədlərə bir sübut kimi mülkiyyət, qulluq mənafeyi əleyhinə olan cinayətlərin araşdırılmasında daha çox rast gəlinir.

Sənəd latın sözü “dokumentium” olub, qədim Romada “dərs, nümunə, şahidlik edə biləcək hər şey” adlandırılırdı. Müasir dövrdə sənəd məna “yazılı akt, sübut” kimi işlədilir.

Maddi sübut əhəmiyyəti kəsb edən sənədlər haqqında ortaya çıxan məsələləri həll etmək üçün sənədlərin kriminalistik tədqiqi aparılır. Sənədlərin tədqiqi iki növə ayrılır: yazının kriminalistik tədqiqi və sənədlərin texniki-kriminalistik tədqiqatı.

Təcrübədə rast gəlinən sənədləri aşağıdakı kimi sadalamaq olar.

1. Təyinatına görə (hər hansı faktları, məlumatları, özündə cəmləşdirən sənədlər, məsələn, arayış xarakterli);
2. Verilmə mənbələrinə görə (rəsmi dövlət müəssisələri tərəfindən verilən və xüsusi şəxslər tərəfindən verilən sənədlər);
3. Hazırlanma üsuluna görə (əlyazma, makina yazıları, mətbəə və şəkilçəkmə üsulu ilə hazırlanan sənədlər).

Hüquqi baxımdan “sənəd” anlayışı daha geniş xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikası CPM-in 135-ci maddəsində sənəd və rəsmi sənədə belə anlayış verilmişdir:

Cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edə bilən məlumatlar hər f, rəqəm, qrafika və digər işarə formasında özündə əks etdirən kağız elektron və ya digər daşıyıcılar sənəd hesab olunur.

Şəxsin vəzifəsinə və yerinə yetirdiyi işə görə ona məlum olan halları imzası ilə təsdiq etdiyi və qanunvericiliyin müəyyən etdiyi formada tərtib edilmiş sənəd rəsmi sənəd hesab olunur.

İttiham üzrə sübut kimi sənədlərin əsli və ya əslinə bərabər surəti istifadə edilməlidir. Sənədlərin surətindən istifadə olunmasına cinayət prosesində tərəflərin razılığı ilə icazə verilir.

CPM-in 128.1, 135-ci maddələrinə uyğun olaraq sənədlər o halda maddi sübut kimi istifadə oluna bilər ki, onlar üzərində cinayətin izlərini daşsın və yaxud cinayət əməllərinin törədilməsi vasitəsi kimi istifadə olunsun. Sənədlər baxış protokolunda hərtərəfli təsvir olunmalı və işə əlavə olunmalıdır. Hüquqverici sənədlər – elə sənədlərdir ki, bunun sayəsində subyekt müəyyən hüquqlara malik olur. Məsələn, tibb universitetini bitirmək haqqında diplom, şəxsin həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün müəyyən hüquqlar verir.

Sual 2. Yazının və yazı xəttinin anlayışı, onun ümumi və xüsusi əlamətləri

Yazı insan fikrinin xüsusi qrafik işarələrin məcmusu ilə qeyd etmə vasitəsidir. Xətt isə sözün tam mənasında yazı üçün vərdiş edilmiş hərəkətlər sistemidir. Əlyazmanın qrafik işarələrini bu sistem əks etdirir. Vərdiş edilmiş hərəkətlərin bu sistemi anadangəlmə qabiliyyət deyildir. Bu insanın özü tərəfindən işlənir. Vərdişin yaranmasının əsasını dinamik stereotip təşkil edir. Vərdiş insanın şüurlu olaraq müəyyən hərəkətləri dəfələrlə təkrar etməsi (məşq etməsi) nəticəsində əmələ gəlir. Məşq etmə nəticəsində daim dinamik stereotip yaranır və əsəb zəhməti xeyli yüngülləşir. Müasir psixologiya və pedaqogikada vərdişlər 3 qrupa ayrılır:

1. **Texniki vərdiş** – bu yazını icra edən yazı üsullarını və bacarığını düzgün icra etmə qabiliyyətidir (yazı alətini tutmağı bacarmaq, vərəqin yerləşdirilməsi və s.);
2. **Qrafik vərdişlər** – əlin və yazı alətinin hərəkətləri ilə qrafik işarələri əks etdirmək və onları bir-biri ilə əlaqələndirməyi bacarmaqdan ibarətdir;
3. **Orfoqrafik vərdişlər** – hərfi işarələri düzgün müəyyən etmək və onların yazı qaydasını dərk etmək deməkdir.

Yazı əlamətlərinin təsnifi. Yazının əlamətləri dedikdə, əlyazmada yazını icra edən hərəkət və vərdişlərinin əks olunmuş xüsusiyyətləri başa düşülür. Kriminalistik təcrübəyə əsaslanaraq yazı əlamətlərini 3 növdə qruplaşdırmaq olar:

- Yazı nitqinin əlamətləri;
- Yazının topoqrafik əlamətləri;
- Xəttin əlamətləri.

Yazının bu üç əlamətləri şəxsiyyəti eyniləşdirmək məqsədilə istifadə edilə bilər.

Xəttin əlamətləri iki qrupa ayrılır: ümumi və xüsusi. Ümumi əlamətlər xətti bütövlükdə xarakterizə edir. Xüsusi əlamətlər isə ayrı-ayrı hərflərin icrası zamanı meydana gəlir.

Xəttin ümumi əlamətlərinə yazı vərđiđi, yazı sürəti, yazının mürəkkəblik dərəcəsi, yazıda hərflərin ölçüləri, xəttin meyli, düzülüđu və hərflər arasındakı məsafə daxildir.

Xəttin xüsusi əlamətləri aşağıdakı qaydada təsnifləđdirilir:

a) hərflərin quruluşuna görə (sadə, bəsit və mürəkkəb xətlər);

b) xəttin icrası zamanı əl hərəkətinin formasına görə (düzxətli, ilgəkvari, qövsvari, ovalşəkilli, dairəvi, bucaqvari);

c) hərflərin və ya onların elementlərini bir-birinə birləşmə formasına görə (qövslə, ilgəklə, bucaqla, qayıdıđ düz xətlə, qayıdıđ qövslə);

ç) hərəkət istiqamətinin nisbiliyinə görə (aşağıdan yuxarı və ya əksinə, sağa dairə ilə və ya əksinə);

e) hərflərin elementlərinin icrasında əl hərəkətlərinin ardıcılığına görə;

ə) əl hərəkətlərinin başlanğıc və bitmə nöqtəsinin yerinə görə;

f) əl hərəkətinin təsir qüvvəsinin – basma qüvvəsinin intensivlik dərəcəsinə görə və s.

Sənədlərin qismən saxtalaşdırılmasının üsulları.

Sənədlərin rekvizitləri dedikdə, müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq ən vacib (mütləq) əlamətlərin sənəddə öz əksini tapması başa düşülür. Rekvizit sözünün hərfi mənası “vacib, mütləq, lazım olan əlamətlər”mənasında işlədilir. Rekvizitlərə sənədin blankı, onun forması, rəngi, ölçüsü, mühafizə qatı, möhür və ştamplər, fotoşəkli, imzalar, istifadə müddəti (verilmə tarixi) və s. aiddir.

Blank sözü fransızcadan tərcümədə “ağ” deməkdir. Bəzi sənədlər vardır ki, onların rekvizitləri az olur. Məsələn, təftiđ aktı. Sənədlər iki növə ayrılır:

- həqiqi sənədlər
- saxta sənədlər

Saxta sənədlər müvafiq qaydada hazırlanmış yalan məlumatlar əks olunmuş və ya rekvizitləri həqiqətə uyğun olmayan sənədlərdir. Həqiqi sənədlər iki növə bölünür:

Etibarlı sənədlər hüquqi qüvvəyə malikdir. Etibarsız sənədlər isə hüquqi qüvvəsini itirmiş sənədlərdir.

Kimyəvi təmizləmə - mətnin kimyəvi reaktivlər və həlledicilər vasitəsilə təmizlənməsidir. Bu zaman vərəqin parlaqlığı itir. Sənədin ayrı-ayrı hissələrində mürəkkəb yayımları, yazı ştrixlərinin dəyişmələri, vərəqə toru və ya xətlər əmələ gəlir. Bundan başqa, pozulmuş mətnin ayrı-ayrı ştrixləri də müşahidə oluna bilər.

Ultrabənövşəyi şüaların təsir göstərdiyi yer digər rəngin luminesensiyası üzrə reaktivin təsir etmədiyi sahə ilə müqayisə əsasında müəyyən edilir. Kimyəvi təmizləməni aşkar etmək üçün kimyəvi üsullardan istifadə edildikdə, sənəddə elə dəyişiklik əmələ gətirə bilər ki, sonradan onun tədqiqi mümkün olmaz. Ona görə də təcrübədə kimyəvi üsullardan çox az hallarda istifadə edilir.

Xətt çəkilmiş, qaralanmış və boyaqla örtülmüş mətnlərin bərpa edilməsi üsulları:

1. Yandan düşən işıq şüaları altında baxış – mətn yazı ləvazimatın təzyiqindən yaranan ştrixlərə görə bərpa olunur;
2. Keçən şüalar altında baxış - boyaqla örtülmüş mətnin ştrixlərinin sıxlığının artmasına görə bərpa olunur;
3. Rəngləri fərqləndirməklə şəkilçəkmə - boyaqla örtülmüş mətn həmin rəngdə olan işıq süzgeçləri vasitəsilə fotosəkli çəkilərək bərpa olunur;
4. İnfraqırmızı şüalarla tədqiqat – tərkibində qrafit və ya metal duzu olan, habelə həmin maddələrin olmadığı maddələrlə ləkələnmiş ştrixlər infraqırmızı şüalar altında tədqiqat nəticəsində aşkar olunur;
5. Rentgen şüaları ilə şəkilçəkmə - icra olunmuş yazı rənginin tərkibindəki atom elementlərinin sayı mətni örtən boyanın tərkibindəki atom elementlərinin sayından çox olduqda tətbiq olunur;
6. Diffuzion köçürmə üsulu – mürəkkəblə yazılmış, tuşla, mətbəə rəngi və digər maddələrlə örtülmüş mətnləri aşkar etmək üçün tətbiq olunur;

7. Elektroforez üsulu – bu metod əsas, turşu və boya maddələrini fərqləndirməyə imkan verir;

8. Kimyəvi həlledicilərdən istifadə etməklə - bu metod isə mətni örtən boyanı təmizləməyə və rəngsizləşdirməyə imkan verir.

Sənədin növündən və formasından asılı olaraq rekvizitlərin sayı müəyyənləşdirilir.

Möhür və ştamp əkslərinin saxtalaşdırılmasının müəyyən edilməsi. Möhür və ştampın əksləri müxtəlif üsullarla saxtalaşdırılır. Möhür və ştampın əksini rezin, ağac və ya digər materiallardan kəsməklə saxtalaşdırdıqda əksin üzərində xarakterik əlamətlər əmələ gəlir: hərflərin ölçüsü və ştrixlərin eni bərabər olmur, hərflərin müəyyən hissələri olmur və s.

Əgər əsas sənəd üzərində möhür əksinin şəklini çəkməklə saxtalaşdırılırsa, bunu işarələrin əksinə, ölçüsünə, yerləşməsinə və digər əlamətlərə görə müəyyən etmək olar.

Bəzən cinayətkarlar möhürün, ştampın əksini saxtalaşdırmaq üçün onun güzgüdəki əksinin şəklini vəreq üzərinə çəkir, sonradan isə onu hazırlanan sənədə köçürürlər.

Bu halda aşağıdakı xarakterik əlamətlər ortaya çıxır. Hərflər və rəqəmlərin ölçüsü mətbəə şriftlərinə uyğun gəlmir, əksi çıxarılanın ölçüsü müxtəlif olur, hərflərin kənarlarında mürəkkəb yayılmaları müşahidə edilir və s.

Mətbəə şriftlərini yığmaqla möhür və ya ştampın əksləri saxtalaşdırılarkən aşağıdakı əlamətlər meydana çıxır, metal şriftlərin izləri qalır, işarələr eyni bərabərlikdə rənglənmir, rəngləyici maddənin sıçramaları kənara çıxır, işarələr bir-birinə qarışır və s.

Möhür və ştamp (şəkilləri) əksləri köçürmə vəreqələri vasitəsi ilə, yaxud karandaşla qabaqcadan şəklini çəkməklə saxtalaşdırıldıqda, köçürmə vəreqələrinin, yaxud da karandaş qrafitinin qalıqları müəyyən edilir. Bunu da lupa və mikroskop vasitəsilə müəyyən etmək mümkündür.

Sual 3. Cinayətlərin açılmasında sənədlərin kriminalistik tədqiqinin əhəmiyyəti. Sənədlərlə davranış qaydaları.

Polis orqanlarının əməkdaşları sənədlərin yoxlanılmasında aşağıdakıları müəyyən edirlər:

- sənədin kimə məxsus olmasını;
- sənədin həqiqi olmasını;
- sənəddə olan dəyişiklikləri.

Göstərilən vəzifələrin həllində müxtəlif üsullardan istifadə edilir:

- sənəddə mövcud olan bütün rekvizitləri müəyyən etmək;
- sənədin məcmuunu öyrənmək;
- sənəddəki saxtalaşdırma əlamətlərini müəyyən etmək;
- sənədi təqdim edəni, sənəddəki fotosəkillə müqayisə etmək;
- sənəddə olan məlumatları, onu təqdim edən şəxsdə tapılan başqa sənədlərdə olan məlumatlarla müqayisə etmək.

Sənədlərin baxışı onların düzgün qeyd edilməsinin yoxlanılması ilə başlanır. Sənədlərə baxış sənədin məxsus olduğu şəxsin adı, atasının adı, soyadı, imzası, vəzifəsi, vəzifəli şəxslərin imzası, nə vaxt, harada, kim tərəfindən verildiyi, fotosəkil, möhür və ştampların əksinə, başqa rekvizitlərə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Baxış zamanı sənədin qoruyucu rekvizitlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Bundan əlavə, maddi sübut əhəmiyyətli əlyazmasına və sənədə görə onun müəllifini və icra edəni müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu işlə əməliyyat müvəkkili və müstəntiq məşğul olur.

Əlyazması və sənədə görə icraçının axtarışı əsasən aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

- maddi sübut olan sənədin öyrənilməsi;
- axtarış cədvəlinin tərtib olunması;
- tədqiqat nümunələrinin götürülməsi;
- kriminalistik ekspertizanın keçirilməsi.

Birinci mərhələdə sənədi diqqətlə öyrənmək lazımdır. Yazının icra olunduğu kağızın növü, mürekkəbin rəngi və həmin kağızda saxlanıla bilən əl-barmaq izlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Əgər sənəd zərfdə göndərilibsə, onda onun içərisindəki möhürün əksinə əsasən hansı ünvandan və haraya göndərildiyini müəyyənləşdirmək olar.

Yazı xəttinin əlamətlərinə, sənədin çap olunmuş rekvizitlərinə əsasən sənədi icra edənəin yaşadığı yer, peşəsi, yaşı, cinsi, intellektual səviyyəsi və başqa xüsusiyyətləri haqqında məlumat toplamaq mümkündür. Yazının ümumi və xüsusi əlamətlərini öyrəndikdən sonra axtarış cədvəli tərtib olunur.

Axtarış cədvəlində aşağıdakılar qeyd olunur:

- Axtarış cədvəlində 6-10-a qədər olan yazının və ya sənədin xarakterik xüsusiyyətləri cəmləşdirilir.

- Yazıda və sənəddə olan qrammatik səhvlər və s. rekvizitlər qeyd olunur.

- Tərtib olunduğu tarix və arxa hissəsində həmin yazı və ya sənədin fotosəkli yapışdırılır.

Sənədlərlə davranış qaydaları

Hadisə yerində aşkar edilmiş sənədlərlə aşağıda göstərilən qaydalara riayət etməklə davranmaq lazımdır:

- Sənədlər üzərində ola biləcək əl-barmaq izlərini məhv etməmək və öz əl-barmaq izlərini saxlamamaq üçün onu maqqaşla ,əlcəklə və ya küncündən tutmaqla ələ götürmək;

- Sənədlərin xarici görünüşünü dəyişməmək üçün onlar üzərində yazılar qeydlər etməmək, möhür və ştamplərini qoymamaq;

- Sənədin əzilməməsini və oradakı qeydlərin korlanmasının qarşısını almaq üçün onu əyməmək və əlavə qatlamalar etməmək;

- Sənədin xarici görünüşünü saxlamaq və onun sonrakı tədqiqatını təmin etmək üçün işə tikməmək, sancaqla bərkitməmək və ayrıca zərfdə işə əlavə etmək.

Maddi sübut əhəmiyyəti olan sənədlərin başqa sənədlərdən fərqi ondan ibarətdir ki, onlar özündə cinayət hadisəsi və ya cinayət törədən şəxs haqqında hər hansı bir

məlumat cəmləşdirir, həm də onlar dəyişməzdir. Maddi sübut əhəmiyyəti kəsb edən sənədlərlə davranış zamanı polis əməkdaşları aşağıdakı qaydalara riayət etməlidirlər:

- istintaq hərəkəti protokolunda sənəd tam, hərtərəfli, obyektiv təsvir olunmalıdır və zəruri hallarda şaquli şəkilçəkmə üsulu ilə fotosəkli çəkiməlidir.

- yandırılmış, cırılmış sənədlərin kənarları leykoplastr, yapışqanlı plyonka ilə yapışdırılmış iki təmiz şüşə və ya sellüloid plyonka arasında saxlanılmalıdır. Yaş, nəm çəkmiş sənədləri, gün işığı və od üstündə qurutmaq olmaz, onları otaq şəraitində «fen» vasitəsilə qurutmaq lazımdır.

Mövzu 6. Zahirə əlamətlərinə görə şəxsiyyətin kriminalistik eyniləşdirilməsi. Kriminalistik qeydiyyat.

1. Zahirə əlamətlərinə görə şəxsiyyətin kriminalistik eyniləşdirilməsinin mahiyyəti. Zahirə əlamətlərin təsnifatı.
2. İnsanın zahirə görünüşünün “şifahi portret” metodu əsasında təsvir edilməsi qaydaları.
3. Kriminalistik qeydiyyatın anlayışı, növləri və əhəmiyyəti

Sual 1. Zahirə əlamətlərinə görə şəxsiyyətin kriminalistik eyniləşdirilməsinin mahiyyəti. Zahirə əlamətlərin təsnifatı.

XVIII əsrin ortalarında İngiltərə və Fransa həbsxanalarında saxlanılan cinayətkarlar “nümayiş” keçirmişlər. Nümayiş zamanı polis agentləri cinayətkarların əlamətlərini yaddaşlarında saxlayıb əvvəllər törətdikləri cinayət əməllərinə görə cəzalandırılmış şəxslərin içərisində onları tanımışdılar. XIX əsrin 80-cı illərində əvvəlcə Qərbi Avropa sonra isə digər ökələrdə insanın zahirə əlamətlərinin elmi əsasları işlənib hazırlanmışdır.

Fransız kriminalisti A.Bertilyon “şifahi portret” adlanan xüsusi terminologiyadan istifadə etməklə insanın zahirə

görünüşünün təsvir edilməsi üçün xüsusi metodika yaratmışdır.

Müasir dövrdə insanın zahiri əlamətlərinin siyahısı genişləndirilərək, həmin əlamətlərin təsviri üsulları təkmilləşdirilmişdir. Bu işdə bizim kriminalistlərin də əməyi az olmamışdır. Zahiri əlamətlərə görə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsindən təkcə cinayət prosesində deyil, mülki prosesdə də istifadə edilir.

Qeydiyyat və axtarışda olan şəxslərin şifahi portreti ilk dəfə 1887-ci ildə Parisdə polis agentləri tərəfindən istifadə edilmişdir. Rusiyada isə 1890-cı ildən tətbiq olunmağa başlanmışdır.

«*Qabitoskopiya*» latın sözü olub «görkəm, xaric» deməkdir. Bu termin axtarış və eyniləşdirmə məqsədilə insanın xarici görkəmini xarakterizə edən məlumatların öyrənilməsi və istifadə edilməsi mənasını daşıyır. İnsanın zahiri əlamətlərinin təsviri metodlarını və qaydalarını bilmək, ondan əməliyyat-axtarış tədbirlərində və istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsində istifadə etmək mühüm praktiki əhəmiyyətə malikdir. İnsanın zahiri görünüşünü, onun geyimini və başqa əşyalarını düzgün təsvir etmək üçün, şifahi portret metodunun öyrənilməsi çox vacibdir.

Zahiri görünüş əlamətlərinə görə eyniləşdirmə aparmaq üçün yalnız elə təsvir etmə lazımdır ki, orada hər bir adamı fərdiləşdirən və başqalarından fərqləndirən daha çox xüsusiyyəti, mövcud olan zahiri əlamətləri dəqiq qeyd edilmiş olsun.

İnsanın zahiri əlamətlərinin eyniləşdirilməsi onun zahiri görünüşünün təkrar olunmaz əlamətləri nəticəsində mümkün olur.

Şifahi portret – kriminalistika texnikasının təsviri qaydalarını, zahiri əlamətlərin müqayisə etmə metodikasını və onların məhkəmə, istintaq və əməliyyat-axtarış təcrübəsində istifadə olunması taktikasını işləyib hazırlayan bir metoddur.

İnsanın zahiri əlamətlərinə əsasən cinayətlərin qeydiyyatı və eyniləşdirmə metodikasının elmi

araşdırmaları XIX əsrin 80-ci illərindən «şifahi portret» adlanan insanın zahiri əlamətlərinin xüsusi metodikası yaranandan sonra istifadə edilməyə başlanmışdır.

Şəxsin zahiri görünüş əlamətlərinə görə eyniləşdirilməsinin mahiyyəti verilmiş konkret sifətin əlamətlərinin müqayisəli araşdırılması metodu ilə ümumi və xüsusi eyniləşdirmə əlamətlərindən ibarətdir.

Şəxsin zahiri görünüş əlamətlərinə görə eyniləşdirilməsi tanınma yolu ilə kriminalistik və başqa tədqiqatlar vasitəsilə həyata keçirilir.

Şəxsin zahiri görünüş əlamətlərinə görə eyniləşdirilməsinin obyektlərinə aşağıdakılar aiddir:

- a) insanın yaddaşına həkk olunmuş fikri surətlər;
 - b) əlamətlərin təsviri və rəsmləri;
 - c) insanların və meyitlərin fotoşekilləri;
 - ç) meyitlər və ya onun qalıqları (çox hallarda sümüyü).
- Zahiri əlamətlər iki qrupa ayrılır:

a) insanın bədəninin zahiri quruluşunu xarakterizə edən anatomik əlamətlər (başın, sifətin, bədən quruluşu və s.).

b) onun hərəkətini, nitqini, zahiri görünüşünün aşkar funksiyalarını ifadə edən funksional əlamətlər (xüsusiyyətlər, görünüş, yerləş, hərəkət, mimika, səs və verdişlər və s.).

Anatomik əlamətlərdən xüsusilə sifətin ifadəsinin əlamətləri daimidir və ona görə də şəxsiyyətin müəyyən edilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

İnsanın zahiri əlamətləri aşağıdakı kimi təsnif olunur:

- anatomik; funksional; xüsusi; geyim və başqa gəzdirilən əşyaların əlamətləri..

Yuxarıda sadalananlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, insanın zahiri görünüşü fərdir. Lakin başqa mühüm əlamət özünəməxsus, təkrarsız sayıla bilməz. Bununla da zahiri əlamətlərin insanın digər əlamətlərinə görə deyil, ancaq onun fərdi xüsusiyyətlərinə görə eyniləşdirilməsinə yol verilir.

İnsanın zahiri əlamətlərinə görə kriminalistik eyniləşdirilməsi onun axtarılmasına və tanınmasına imkan verir ki, bu da daxili işlər orqanlarının işində böyük əhəmiyyətə malikdir.

İnsanın zahiri əlamətlərinə görə kriminalistik eyniləşdirilməsi kriminalistik eyniləşdirmənin növlərindən biridir. Zahiri əlamətlər dəyişməyən və fərdidir, bu isə onlardan cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadə etməyə imkan verir.

Sual 2. İnsanın zahiri görünüşünün “şifahi portret” metodu əsasında təsvir edilməsi qaydaları

Hazırda kriminalistlər tərəfindən ardıcılığından asılı olaraq zahiri əlamətlərin təsvirinin aşağıdakı kimi verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Anatomik əlamətlər belə təsvir edilir:

Cins – kişi, qadın

Yaş – sənədə əsasən təvəllüdü və ya zahiri görkəminə görə yaşı təxmini müəyyənləşdirilir. Məsələn, 28-30 yaşlarında kişi, 45-47 yaşlarında görünən qadın.

Boy – belə xarakterizə olunur: alçaq – 160 (165) sm-ə qədər, orta – 160 (165)-170 (175) sm, hündür – 180 (185) sm-dən yuxarı.

Qadınlarda isə kişilərə nisbətən boy 5-10 sm aşağı götürülür.

Xüsusiyyətləri – çox alçaq (hündür) boylu.

Bədən quruluşu – zəif, möhkəm (atletik), orta bədənli.

Bədənin piy təbəqəsinin qalınlığından asılı olaraq – arıq, orta kök, kök kimi xarakterizə olunur.

Milli mənsubiyyəti məlum olan sifətin quruluşuna görə, milliyyəti rus, azərbaycanlı, ukraynalı və s. Əgər sifəti məlum deyilsə, onda irqi və milli mənsubiyyətinin müqayisəsinə görə müəyyən edilməsinə yol verilir. Avropalı, qafqazlı, azərbaycanlıya oxşar və s.

Baş xarakterizə olunur:

Ölçüsünə görə – kiçik, orta və böyük.

Vəziyyətinə görə –normal, sol və ya sağ çiyinlərə əyilmiş, arxaya yönəlmiş, başının arxası – düz, qabarıq.

Saçlar formasına görə – düz, dalğavari, qıvrım .

Uzunluğuna görə – uzun, orta və qısa (kişilərdə 10 sm-dən, qadınlarda isə 30 sm-dən artıq uzun saçlı hesab edilir).

Rənginə görə – açıq qumral, tünd qumral, qara, sarı-qırmızı, şabalıdı və ağ.

Böyümə xəttinə görə – düz, sınıqxətt formalı və əyri.

Vəziyyətinə görə – geriye daranmış, tel ilə hörüklə yığılmış, sağa daranmış və s.

Qalınlığına görə – qalın, seyrək və orta sıxlıqda.

Keçəllər – alnında, gicgahda, başın ortasında, tam keçəl.

İnsanın alnında təxminən 20 yaşda cizgilər yaranır və tədricən aydın görünür.

Ölçüsünə görə – kiçik, orta, böyük.

Formasına görə – düz ,arxaya əyilmiş, qabağa əyilmiş, uzunsov, üçbucaq şəkilli.

Qaşlar – istiqamətinə görə üfüqi, daxilə doğru əyilmiş, xaricə doğru əyilmiş.

Qaşların konturları – düz, qövsvari, dalğavari, üçbucaq formalı olur.

Qaşların uzunluğu – orta, uzun, qısa.

Gözlər – gözlərin rəngi qara,qonur, qəhvəyi, yaşılımtıl, mavi(göy), boz olur.Xüsusiyyətləri – buynuz qışada ləkələrin olması, qızarmış olması və s.Gözlərarası sahə - kiçik,orta böyük; göz almalarının vəziyyəti – batıq, orta, qabarıq; göz yarığının forması – üçbucaq, badamvari, oval, seqmentvari, oraqşəkilli.

Göz qapaqlarının əlamətləri – açıq və ya örtülü göz qapaqları, göz qapağının sallanması;xüsusiyyətləri – göz qapaqlarında qırışların olması, aşağı göz qapağında dəri yastığının olması.

Kirpiklər – uzun, orta uzunluqda, qısa, qalın və seyrək olur; xüsusiyyətlərinə görə kirpiklərin olmaması və müxtəlif olması.

Burunun üstü – düz, əyilmiş, qabarıq, düz dalğavari, əyri dalğavari, qabarıq dalğavari.

Burun dəlikləri – bağlı, açıq.

Burunun uzunluğuna görə – böyük, orta, kiçik.

Alınla burun xətti – düz, bucaqvari, sınıqxəttli, qabarıq, dalğalı, paralel olur.

Burun ucunun forması – iti, dairəvi, yastı.

Dodaqla burun arasının vəziyyəti – sallanmış, horizontal, qalxmış.

Ağzın ölçüsü – kiçik, orta, böyük.

Ağzın bucaqları – qalxmış, horizontal, sallanmış.

Dodaqlar – üst dodağın hündürlüyü kiçik, orta, böyük.

Vəziyyətinə görə – normal, üst dodağın qalınlığına görə nazik, orta, qalın.

Çənənin vəziyyəti – əyilmiş, vertikal, irəli çıxmış.

Qulaq seyvanı – ölçüsü kiçik, orta, böyük; forması-oval, dairəvi, üçbucaqlı, düzbucaqlı. Qulaq sığalığının quruluşu – kiçik, orta. üçbucaqlı, düzbucaqlı, oval, ayrılmış və ya bitişmiş. Traqusun ölçüsü - kiçik, orta, böyük olur. Traqus – xarici qulaq girecəyinin qabağında olan üçbucaq şəkilli çıxıntıdır.

Yuxarıda sadalanan əlamətlərin yığılmasında aşağıdakı mənbələrdən istifadə etmək olar:

-- İzahatlar (onu daimi müşahidə etmək imkanı varsa);

-- Fotoşəkillər;

-- Qeydiyyat məlumatları, həmçinin kriminalistik qeydiyyatların məlumatları;

-- Zərər çəkmiş şəxslər, şahidlər, axtarılan şəxsi tanıyan şəxslərin ifadəsi;

-- Müxtəlif üsulla çəkilmiş portretlər;

-- Rentgen pilyonkaları;

-- Meyit və ya onun hissələri;

-- Hadisə yerinə baxış materiallarından.

Şifahi portretdən aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə olunur:

1. Cinayət törədərək istintaq və məhkəmə orqanlarından gizlənən cinayətkarın axtarışı və tutulması zamanı;
2. Həbsxanadan qaçmış cinayətkarın axtarışı və tutulması zamanı;
3. Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışı zamanı;
4. Naməlum meyitlərin təsviri və qeydiyyatı zamanı;
5. Müşahidə zamanı;
6. Şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin yoxlanması zamanı;
7. Şəxsin fototəsviri ilə eyniləşdirilməsi zamanı;
8. Müxtəlif əməliyyat tədbirləri aparılması zamanı;

Cinayətkarların zahiri əlamətlərinin tam və düzgün təsvirinə zərər çəkmiş şəxsin, şahidlərin şəxsi müayinəsi (CPM –in 238 maddə) və ya dindirilməsi (CPM –in 227,231 maddələr) zamanı şəxslərin müəyyən edilmiş əlamətlərini müqayisə etməklə nail olmaq mümkündür.

Subyektiv portretlər dedikdə, sifətin quruluşunun insanın yaddaş obrazı əsasında kompozisiya ilə çəkilmiş (kompozisiya – rəsmli, fotoşəkili) kombinasiya olunmuş təsviri başa düşülür. Subyektiv portretlər şəxsin zahiri əlamətlərinin portret oxşarlığının tam əldə edilməsi üçün yaradılır.

- gizlənmiş cinayətkarın (naməlum) axtarılmasında və müəyyən edilməsində;
- axtarışda olan şəxsləri görənlərin və tanıyanların axtarılmasında (bir qayda olaraq ağır cinayətlərə görə);
- ölənin (həlak olanın) şəxsiyyətinin müəyyən edilməsində;
- xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin axtarışında.

Subyektiv portretlərin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsində mühüm əhəmiyyəti vardır. Lakin məhkəmə prosesində sübut kimi istifadə oluna bilməz. Subyektiv portretlərin hazırlanması müstəqil tədbir kimi, qanunvericiliyə əsasən şəxsin hüquqlarının və vəzifələrinin qorunmasına ciddi riayət etməklə təşkil olunur.

Subyektiv portretlərin hazırlanması üçün müxtəlif texniki vasitələr tətbiq olunur. Kompozisiyon–fotoqrafik portretin hazırlanmasında adətən yarımproyektorlardan istifadə olunur. Kompozisiyon–rəsm portretləri “Aydentikit” prinsiplərinə əsaslanaraq İKR-2 və onun modelləşdirilmiş- “Portret” qurğularının köməklili ilə kompüter sistemlərindən (“Fotorobot”, “Portret”) istifadə etməklə hazırlanır. Subyektiv portretlərin növündən və tətbiq olunan texniki vasitələrdən asılı olaraq bütövlükdə bu proses üç mərhələni əhatə edir:

Hazırlıq, portretlərin hazırlanması və sənədləşmə.

Subyektiv portretlərin hazırlanmasının əsas iştirakçıları, əməliyyat müvəkilləri, müstəntiq, kriminalist-mütəxəssis və bilavasitə gözü ilə gören şahidlərdir (zərər çəkmiş şəxslər, şahid və digər iştirakçılar).

«Axtarış» və «qeydiyyat» sistemli müvafiq formalara uyğun sənədlərdə məlumatların yığılmasında mütləq əksini tapan bütün əsas zahiri əlamətlər qeydə alınır. Zahiri əlamətlər xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin və naməlum meyitlərin, həmçinin özü haqqında məlumat verə bilməyən vətəndaşların qeydiyyatının əsasını təşkil edir.

Meyitin tanınması barədə məlumat daxil olduqda isə hadisə yerinə əməliyyat qrupu gedir, hadisə yerinin və meyitin baxışını keçirir. Əgər meyitin şəxsiyyəti məlum deyilsə, onda onun zahiri əlamətləri, geyimi dəqiq qeyd edilir və meyitin fotosəkli çəkilir.

Beləliklə, «məlumat-axtarış sistemləri» cinayətlərin qarşısının alınması, xəbərdarlığı və açılmasında tətbiq edilir. Onlar «Axtarış» və «Qeydiyyat» kod sistemi şəklində (DİN-in Baş Əməliyyat Statistik İnformasiya İdarəsinin məlumat mərkəzlərində) aparılır.

Sual 3. Kriminalistik qeydiyyatın anlayışı, növləri və əhəmiyyəti

Kriminalistik qeydiyyat elmi əsaslandırılmış sistem olub, obyektlərin eyniləşdirici əlamətlərə görə toplanması, qeyd olunması, axtarılması məqsədi daşıyır.

Qeydiyyat sistemi özü alt sistemlərdən təşkil olunur və bir-birindən fərqləndirici əlamətlərinə görə, toplanma üsuluna və formasına görə fərqlənir.

Kriminalistik qeyd etmə kriminalistik qeydiyyat sistemi kimi cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparən xidmətləri lazımı məlumatlarla təmin etmək məqsədi daşıyır. Məsələn, şübhəli şəxs qismində tutulmuş şəxs və ya təqsirləndirilən şəxs barəsində lazım olan məlumatların əldə olunmasında kriminalistik qeydiyyat böyük rol oynayır. Hadisə yerində qalmış izlərə, cinayətin törədilmə üsuluna əsasən cinayətkarın müəyyən olunmasında kriminalistik qeydiyyatdan istifadə olunur. Eləcə də itkin düşənlərin, şəxsiyyəti müəyyən olunmamış meyitlərin, özü barəsində məlumat verə bilməyən xəstələrin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsində də kriminalistik qeydiyyatdan istifadə olunur. Bundan başqa, istintaq prosesində əldə olunmuş əşyaların əvvəllər baş vermiş cinayətlərə aidiyyəti kriminalistik qeydiyyatın köməyi ilə müəyyən edilir. Müxtəlif açılmamış cinayətlərin eyni şəxs tərəfindən və ya eyni üsulla törədildiyini də kriminalistik qeydiyyatdan istifadə etməklə müəyyən etmək olar.

Kriminalistik qeydiyyat müxtəlif obyektlərin axtarılması üçün əlverişli şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində hər bir qeydiyyat növü üçün xarakterik əlamətləri müəyyənləşdirir. Bu əlamətlərə obyektin qrup əlamətləri və fərdi əlamətləri daxildir

Kriminalistik qeydiyyatın obyektləri aşağıdakılardır:

1. Cinayətkarlar, təqsirləndirilən və ya cinayətdə iştirak edən şəxslər;
2. İtkin düşmüş şəxslər və meyitlər;
3. Cinayətin törədilməsi vasitələri və qəsdin predmeti (oğurlanmış əşyalar, silahlar və sənədlər);
4. İzlər (məsələn, açılmamış cinayətlərlə bağlı hadisə yerindən götürülmüş əl izləri);

5. Cinayətin izləri qalmış predmetlər (məsələn, güllə və gilizlər);

6. Açılmış və ya açılmamış cinayətlər (xüsusi üsullarla törədilmiş).

Kriminalistik qeydiyyat mərkəzdə və yerlərdə aparılır.

Mərkəzləşdirilmiş qeydiyyat DİN Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya və Kriminalistik Tədqiqatlar idarələrində aparılır.

Kriminalistik qeydiyyatın hər bir növünün əsasında məlumatların toplanması, qeydiyyatı, sistemləşdirilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, saxlanması və zəruri hallarda hüquq mühafizə orqanlarının təşəbbüsü ilə həmin məlumatın onlara verilməsi ilə bağlı fəaliyyəti dayanır.

Kriminalistik qeydiyyatın aşağıdakı növləri vardır.

1. Əməliyyat-məlumat qeydiyyatı;
2. Kriminalistik qeydiyyat;
3. Köməkçi məlumat kolleksiyaları.

Rusiyada daktiloskopik qeydiyyat 1905-ci ildə həyata keçirilməyə başladı. O zaman bu qeydiyyat cinayətlər və cinayətkarlar alınırdı.

Daktiloskopik qeydiyyatın aparılma qaydaları "Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik qeydiyyatı haqqında" 22 fevral 2000-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası DİN-in 16 oktyabr 2001-ci il tarixli 402 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş əsasnamədə DİN-nin Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsində hadisə yerlərindən götürülmüş güllə giliz, əl-barmaq izlərindən, eləcə də tədqiqata daxil olmuş saxta pul və digər məlumatlardan ibarət kartotekaların təşkil olunması həmin idarənin əsas funksiyalarından biri kimi göstərilmişdir.

"Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik qeydiyyatı haqqında" 22 fevral 2000-ci il tarixdə qanun qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasında müvafiq daktiloskopik qeydiyyat könüllü və məcburi formada aparılır.

Məcburi dövlət daktiloskopik qeydiyyatı aşağıdakı şəxslərə şamil edilir:

1. Şəxsiyyəti başqa üsullarla müəyyən etmək mümkün deyildirsə, səhhəti və yaşı ilə əlaqədar özləri haqqında məlumat vermək qabiliyyətinə malik olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə;

2. Cinayət törətməkdə şübhə edilən, cinayət törətməkdə təqsirləndirilən və ya cinayət törətməyə görə məhkum edilən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə;

3. Müəyyən edilmiş qaydalara əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılmalı olan əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə;

4. Azərbaycan Respublikasına sığınacaq axtarmaq üçün gələn, siyasi və ya digər əsaslarla sığınacaq verilməsi, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qaçqın statusu əldə edilməsi barədə vəsatət vermiş əcnəbilərə.

Eləcə də bütün tanınmayan meyitlər məcburi dövlət daktiloskopik qeydiyyatından keçirilməlidir.

Könüllü dövlət daktiloskopik qeydiyyatı Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının yazılı ərizələrinə əsasən yaşadıkları yer üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən aparılır.

Zahiri əlamətlərinə görə şəxslərin qeydiyyatı . Əməliyyat – məlumat qeydiyyatının bu növü fotoalbomlar formasında aparılır. Lakin tədricən bu qeydiyyat vasitələri videobanklar və videodisklər ilə əvəz olunur. Bu videobanklarda və videotekalarda məhkum olunmuş şəxslərin, «qanuni oğruların» və hüquq mühafizə orqanları üçün maraq kəsb edən digər şəxslərin video və fotoəksləri sistemləşdirilir.

Qeydiyyatata alınan şəxslərin hər bir qrupu üçün (oğrular, quldurlar və s.) ayrı-ayrı videokasetlər mövcuddur. Qeydiyyatın əsas məqsədi onları zərərçəkmiş şəxslərə və

cinayətkarı görəndə şahidlərə tanınma üçün təqdim etməkdən ibarətdir.

Əntiq əşyaların və mədəniyyət nümunələrinin qeydiyyatı

Bu qeydiyyat oğurlanmış mədəniyyət nümunələrinin axtarılıb tapılmasına, onların oğurlanması ilə bağlı cinayətlərin istintaqına kömək etmək məqsədilə təşkil olunmuşdur.

Tarixi, bədii və elmi əhəmiyyət kəsb edən oğurlanmış və sonradan aşkar edilmiş arxeoloji və etnoqrafik predmetlərin, bədii əsərlərin, nadir əlyazmaların, kitabların və s. uçotu bu qeydiyyata daxildir.

Ümumdövlət səviyyəsində dövriyyədə olan oğurlanmış və götürülmüş sənədlərin, nömrəli predmetlərin qeydiyyatı. Bu qeydiyyat oğurlanmış və yaxud da qanun əsasında tutulub saxlanmış, həbs edilmiş şəxslərdən götürülmüş, tapılmış və ya könüllü şəkildə verilmiş sənədlərin və əşyaların qeydiyyatını əhatə edir. Həmin sənədlər və əşyalar (məsələn, şəxsiyyət vəsiqəsi, ov tufəngi və s.) fərdi nömrələrə malik olur.

Axtarışda olan şəxsin və oğurlanmış şəxsiyyət vəsiqəsinin qeydiyyatı avtomatlaşdırılmış formada aparılır. Bu avtomatlaşdırılmış informasiya axtarış sistemində oğurlanmış və itirilmiş sənədlərin, saxta sənədlərin, haqqında axtarış elan olunmuş şəxslərin, xüsusi təhlükəli cinayətkarların, xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin şəxsiyyət vəsiqələrinin qeydiyyatı aiddir.

Oğurlanmış və sahibsiz nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı Bu qeydiyyatdan axtarış tədbirlərini həyata keçirərkən BDYPİ-nin şöbələrində nəqliyyat vasitələrini qeydiyyata götürərkən istifadə olunur. Axtarışda olan və sahibsiz nəqliyyat vasitələrinin uçotu da avtomatlaşdırılmış formada aparılır. Bu avtomatlaşdırılmış məlumat axtarış sistemində minik və yük avtomobillərinin, avtobusların qeydiyyatı daxildir.

Kriminalistik qeydiyyatlar adətən, daxili işlər nazirliyinin BƏSİİ və KTİ tərəfindən aparılır. Kriminalistik

qeydiyyatlarda cinayətin törədilmə üsulları, xəbərsiz itkin düşmüş şəxslər, naməlum meyitlər, saxta pul əskinası, izlərin müxtəlif növləri və s. (əl- barmaq, alət və vasitələrinin izləri və s.), poliqrafiya üsulu ilə saxtalaşdırılmış sənədlər, itirilmiş və oğurlanmış odlu silahlar və s. haqqında məlumatlar toplanılır və sistemləşdirilir.

Xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin qeydiyyatı

Bu qeydiyyat Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Əməliyyat-Statistik İnformasiya İdarəsində aparılır. Xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərlə bağlı formalaşdırılan kartotekalarda həmin şəxslərin demografik məlumatları, itkin düşdüyü yer, vaxt, zahiri əlamətləri, paltarları, ayaqqabıları öz əksini tapır.

Analoci kartalar tapılması mümkün olmayan meyitlər haqqında da doldurulur. Burada meyitin harada, nə vaxt tapılması, ölümün vaxtı və səbəbləri, anatomik xüsusiyyətlərinin müfəssəl təsviri, xüsusi nişanələri, paltarları və ayaqqabıları, şəxsi predmetləri haqqında məlumatlar göstərilir.

Açılmamış cinayətlərlə bağlı hadisə yerindən aşkar edilib götürülmüş əl izlərinin qeydiyyatı

Bu növ qeydiyyatlar DİN-in Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsində və cinayət-axtarış şöbələri tərəfindən aparılır. Bu qeydiyyat mühüm kriminalistik əhəmiyyət kəsb edir. Onun vasitəsilə ayrı-ayrı cinayət əməlləri ilə bağlı aşkar edilib götürülmüş əl izlərinin eyni bir şəxsə mənsub olduğunu müəyyən etmək mümkündür.

Saxta pul əskinalarının qeydiyyatı onların harada və kim tərəfindən hazırlandığını müəyyən etmək məqsədilə aparılır. Əskinası qeydiyyat üzrə yoxlamazdan əvvəl onların ekspert tədqiqi həyata keçirilir. Saxta əskinalar müəyyən edildikdə, onun saxtalaşdırılma üsulları, istifadə olunmuş materialların tərkibi və quruluşu müəyyən edilir.

Oğurlanmış, itirilmiş, tapılmış və könüllü təhvil verilmiş odlu silahların qeydiyyatı

Bu növ qeydiyyatlar mərkəzləşdirilmiş qaydada və yerlərdə aparılır. Qeydiyyat kartoçkasında odlu silahın

növü, modeli, kalibri, nömrəsi, tapıldığı və təhvil verildiyi göstərilir. Qeydiyyat kartoçkaları kartotekalarda silahların növlərinə görə sistemləşdirilir. Ayrı-ayrı növlərə daxil olan silahların kartoçkaları isə onların sistemi, modeli, seriyası və nömrələri nəzərə alınmaqla düzülür.

Əgər qeydiyyata götürülən silahın nömrələrinin, seriyasının və s. dəyişdirildiyi, məhv edildiyi aşkar edilərsə, onda həmin silah tədqiqat üçün ekspert idarələrinə göndərilir.

Üzərində odlu silahın izləri qalmış güllə, giliz və patronların, sursatların qeydiyyatı

Bu qeydiyyat DİN-in Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsi tərəfindən aparılır. Bu qeydiyyatın əsas məqsədi bir neçə cinayətin törədilməsində eyni bir silahdan istifadə edilməsi faktını müəyyən etməkdən ibarətdir. Bu qeydiyyata açılmamış cinayətlərlə bağlı hadisə yerindən aşkar edilib götürülmüş güllələrin, gilizlərin və döyüş sursatlarının qeydiyyatı daxildir.

Odlu silahdan atılmış güllələr, gilizlər və patronlar kalibrinə, silahın növünə, üzərindəki yiv izlərinin sayına və istiqamətinə görə sistemləşdirilir.

Odlu silahların tapılması, götürülməsi və könüllü təhvil verilməsi zamanı həmin silahlardan eksperimental atəşlər açılır, güllələr, gilizlər və patronlar müqayisə yolu ilə qeydiyyat üzrə yoxlanılır.

Köməkçi məlumat kolleksiyaları

Bu məlumat kolleksiyaları müxtəlif növ məlumatların natural nümunələrindən ibarətdir (kağız, qıfıl, soyuq silah və digər məlumatlar). Hal-hazırda cinayət aləti qismində istifadə edilən alətlərin, metal kəsiklərinin, lifli materialların, narkotik vasitələrin, güclü təsir edən maddələrin və s. məmulatların kolleksiyaları mövcuddur. Onlar əsasən DİN-in Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsində yerləşdirilir.

Natural kolleksiyaların təşkili müasir elmi əsaslarla aparılır. Sorğulara avtomatik şəkildə cavab verən, müasir texnologiya ilə təchiz olunmuş bir sıra informasiya sistemləri vardır. Buna misal olaraq "Marka" (lak, boya və

örtüklərin nümunələri) və “lif materialları” AİAS-i (Avtomatlaşdırılmış İnformasiya Axtarış Sistemləri) göstərmək olar. Analoci sistemlər narkotik və partlayıcı maddələr üzrə təşkil olunmuşdur.

Geniş yayılmış avtomatlaşdırılmış qeydiyyat sistemlərindən biri də daktiloskopik məlumatların toplanmasını, saxlanmasını və tez yoxlanmasını təmin edən avtomatlaşdırılmış daktiloskopik məlumat sistemləridir. Bu sistem çərçivəsində daktiloskopiya üsulundan fərqli olaraq (mətbəə boyası ilə barmaqların rənglənməsi və s.) tutulub saxlanmış şəxslərin skaner vasitəsilə qısa zaman kəsiyi ərzində “canlı” daktiloskopiya həyata keçirilir. Tez bir zamanda əl izləri yüksək keyfiyyətlə avtomatlaşdırılmış daktiloskopik məlumat sisteminin kompüterinə ötürülür.

***Mövzu № 7. Kriminalistik taktikanın ümumi müddəaları.
Kriminalistik fərziyyələr və istintaqın planlaşdırılması,
qarşılıqlı fəaliyyət.***

1. Kriminalistik taktikanın mahiyyəti, sistemi, vəzifələri və struktur elementləri.

2. Kriminalistik fərziyyələr və istintaqın planlaşdırılması.

a) fərziyyələrin növləri;

b) fərziyyələrin qurulması və yoxlanılması;

c) planlaşdırmanın prinsipləri;

ç) planlaşdırmanın formaları.

3. İbtidai istintaq zamanı müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin mahiyyəti, əsasları və formaları.

Sual 1. Kriminalistik taktikanın mahiyyəti, sistemi, vəzifələri və struktur elementləri.

Ümumiyyətlə «taktika» sözü mövcud şəraiti, əks tərəfin imkanlarını, onun hərəkətlərini və xüsusiyyətlərini,

həmçinin özünün şəxsi imkanlarını nəzərə almaqla mübarizə aparmaq və qalib gəlmək bacarığıdır.

«Taktika» sözü hərbi termindən kriminalistika elminə keçən sözdür. Hərbi elmdə yunanca «taktika» - «qoşunu təşkil etmək məharəti» deməkdir. Kriminalistika elminə şərti olaraq keçəndə isə o «istintaq fəaliyyətinin təşkili məharəti» mənasını verir.

Kriminalistik taktikanın kriminalistika elminin xüsusi sahələrindən biri olması haqqında fikir ilk dəfə alman alimi A.Veynqart tərəfindən XX əsrin əvvəllərində Cinayət taktikası kitabında işlədilmişdir.

Kriminalistik taktika – kriminalistikanın müstəqil bir sahəsi olub, cinayətlərin açılmasında, istintaqında və qarşısının alınmasında iştirak edən şəxslərin davranışlarının qanunauyğunluqlarını sistemli şəkildə əks etdirən ümumi müddəalar sistemidir ki, onların da əsasında tipik və konkret istintaq şəraitlərində ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin, taktiki əməliyyatların həyata keçirilməsinin ən optimal variantları haqqında xüsusi elmi-təcrübi təkliflər və tövsiyələr işlənib hazırlanır.

Kriminalistik taktika cinayət prosesi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, təcrübədə özünü təsdiq etmiş bu və ya digər taktiki üsul sonradan cinayət-prosessual hüququn normasına çevrilir. Məsələn, istintaq eksperimenti (maddə 262), şəxsin tanınması (maddə 239) və istintaq hərəkətləri içərisinə ən sonuncu daxil olmuş, 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş «ifadələrin yerində yoxlanılması» istintaq hərəkətini göstərmək olar.

Cinayətlərin istintaqı zamanı ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində texniki vasitələrdən geniş istifadə olunur. Bu zaman alətlər, texniki vasitələr, qurğular insan əlinin və hissiyyat orqanlarının «davamçısı» rolunu oynayır (lupa, mikroskop və s.).

Digər tərəfdən taktiki vəzifələrin həlli, onun texniki cəhətdən necə təmin olunmasından asılı olur. Sonuncu isə

öz növbəsində istintaq hərəkətlərinin taktiki tərəfini müəyyən edir.

Kriminalistik taktika məntiq elmi ilə əlaqəlidir. O, müstəntiqin əqli fəaliyyətində məntiqi üsullar formasında öz əksini tapır. Bunlar fərziyyələrin qurulmasında, yoxlanılmasında, modelləşdirilməsində kriminalistik məlumatların təhlili və sintezi, induksiya və deduksiyasında istifadə olunur.

Kriminalistik taktikanın müddəaları etikanın normalarından istifadə etməklə hazırlanır. O həm də əxlaq normalarına uyğunlaşdırılır (məsələn, müstəntiq dindirilən şəxsi aldatmamalıdır).

Kriminalistik taktika kriminalistikanın sərbəst bölməsi olmaqla yanaşı, kriminalistikanın digər bölmələri ilə sıx əlaqəlidir. Əvvəla o, ümumi kriminalistika nəzəriyyəsinə istinad edir və xüsusi kriminalistik nəzəriyyələrdən istifadə edir, məsələn: kriminalistik fərziyyələr haqqında təlimdən, axtarış haqqında kriminalistik təlimdən və s. Hər hansı istintaq hərəkətinin aparılma taktikası hazırlanarkən, söz yox ki, həmin hərəkətin aparılmasında texniki-kriminalistik vasitə və üsullardan istifadə edilməsini nəzərə almamaq mümkün deyil. Eləcə də, bütün cinayətlərin istintaqında istintaq hərəkətlərinin aparılmasında istifadə etmək üçün taktiki fəndlər hazırlanarkən ayrı-ayrılıqda hər bir cinayətin istintaqının xüsusi metodikasının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məsələn, qaçaqmalçılıq cinayətlərinin istintaq metodikası hazırlanarkən baxışın, şəxsi müayinənin, gömrük baxışının, axtarışın, ekspertizanın taktiki fəndləri nəzərə alınmaqla, yeni analitik metodların hazırlanmasını tələb edir.

Kriminalistik taktikanın sistemə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, onun ümumi və xüsusi müddəaları daxildir

I. Kriminalistik taktikanın ümumi müddəaları

Ümumi müddəalar bu hissənin elmi mahiyyətini və istintaq fəaliyyətinin təşkilini özündə əks etdirən kriminalistik taktikanın elmi əsasıdır.

Bu hissədə aşağıdakılar müəyyən edilir:

1. Kriminalistik taktikanın anlayışı, məzmunu, mahiyyəti və tərkibi;
2. Kriminalistik taktikanın mənbələri;
3. Kriminalistik taktikanın kriminalistika elminin digər hissələri ilə və başqa elmlərlə əlaqəsi;
4. Taktiki üsul, taktiki qərar, taktiki kombinasiyanın və taktiki əməliyyatın mahiyyəti, onlardan cinayətlərin istintaqında düzgün istifadə edilməsi;
5. İstintaq şəraitinin anlayışı və onun təsnifi;
6. Kriminalistik fərziyyələr, onların təsnifatı, qurulması və yoxlanılması qaydaları;
7. İstintaqın planlaşdırılmasının əsas prinsipləri;
8. Kriminalistik taktikanın cinayətlərin açılması və istintaqı təcrübəsi ilə əlaqəsi;
9. İstintaq orqanları ilə təhqiqat orqanları arasında qarşılıqlı əlaqənin prinsipləri;
10. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş məlumatlarından istifadə edilməsi;
11. İstintaqın maddi və təşkilati təminatı;
12. Cinayətlərin açılmasında və istintaqında texniki-kriminalistik vasitələrdən, kompüter texnologiyasından və xüsusi biliklərdən istifadə olunması;
13. Cinayətlərin baş verməsinin səbəb və şəraitini müəyyən edib onların aradan qaldırılması ilə bağlı tədbirlərin görülməsi;
14. İctimaiyyətin köməyindən istifadə edilməsi.

II. Kriminalistik taktikanın xüsusi müddəaları ayrı-ayrı istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin taktikası əks edilir. Bunlara aiddir:

1. İstintaq baxışı və şəxsi müayinənin taktikası;
2. Dindirmə və üzləşdirmənin taktikası;
3. Axtarış taktikası;
4. Tutulma və həbsin taktikası;
5. Tanınma taktikası;
6. İstintaq eksperimenti taktikası;
7. İfadələrin yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi taktikası;
8. Ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması taktikası;

İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin taktikası aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin aparılmasına hazırlıq;
2. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin aparılması;
3. İstintaq hərəkətinin gedişatının və nəticələrinin qeyd olunması;
4. Alınmış nəticələrin təhlili və qiymətləndirilməsi.

İstənilən istintaq hərəkətinin səmərəliliyini artırmaq üçün ümumi taktiki müddəalar aşağıdakılardır:

1. Sistemlilik (istintaq hərəkətinin digər istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə əlaqəli sistemdə keçirilməsi);
2. İstintaq hərəkətinin aparılması – münasib vaxtın və yerin seçilməsi;
3. Müstəntiqin tədqiqat obyektində və müxtəlif şəraitlərdə düzgün səmərələşməsi, aparılan hərəkətlərin mahiyyətini düzgün bilməsi;
4. İstintaq hərəkətlərində istifadə ediləcək taktiki üsulları seçmək üçün kriminalistik xarakteristikanın və istintaq şəraitinin məlumatlarından istifadə edilməsi;
5. Təhqiqat orqanından, ictimaiyyətin köməyindən və kütləvi informasiya vasitələrindən məqsədyönlü istifadə edilməsi;
6. Xüsusi biliklərdən və texniki-kriminalistik vasitələrdən geniş istifadə etmək;
7. Tədqiqat obyektlərinin saxlanması və onların əsillərinin qorunmasının təmin olunması. Bu mərhələdə alınmış sübutedici məlumatların mötəbərliyinin yoxlanılması, onun sübut kimi əhəmiyyətinin və ondan sübut etmə prosesində necə istifadə olunması yolları müəyyən edilir. Məhz bu mərhələdə buraxılmış səhvlər aşkar edilir, təkrar istintaq və ya məhkəmə hərəkətinin keçirilməsinin məqsədemüvafiqliyi məsələsi həll olunur.

Kriminalistik taktikanın əsas vəzifələri

Kriminalistik taktikanın əsas vəzifələri bunlardır:

1. İstintaq fərziyyələrinin qurulmasına və yoxlanılmasına, istintaqın təşkili və planlaşdırılmasına yönəlmiş yeni tövsiyələr hazırlamaq;
2. Ayrı-ayrı istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsi, eləcə də taktiki kombinasiya və əməliyyatların qurulması üçün taktiki fəndlər hazırlamaq;
3. Müstəntiqi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti orqanlarının əməkdaşları ilə yeni qarşılıqlı əlaqə formalarını axtarmaq;
4. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərində xüsusi biliklərdən səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmiş tövsiyələr hazırlamaq;

Kriminalistik taktikanın struktur elementləri:

1. Taktiki üsul, 2. Taktiki kombinasiya, 3. Taktiki təklif, 4. Taktiki qərar, 5. İstintaq şəraiti, 6. Taktiki əməliyyat, 7. Taktiki vəzifə;

Taktiki üsul. Kriminalistik taktikanın əsasını taktiki üsul təşkil edir.

Taktiki üsul istintaqı aparan şəxsin müəyyən şəraitdə cinayətlərin istintaqı ilə bağlı vəzifələrin həll edilməsini təmin edən ən səmərəli hərəkət üsulu və ya davranış xəttidir. Məsələn, istintaqın planlaşdırılmasının, hadisə yerinə baxışın, dindirmənin üsulları və s.

Taktiki üsul aşağıdakı hallarda tətbiq olunur:

- a) ümumi istintaq hərəkətlərinin aparılması üçün (baxışın, axtarışın, istintaq eksperimentinin üsulları);
- b) konkret istintaq hərəkət növü üçün (yalan ifadə verən təqisrləndirilən şəxsin dindirilmə üsulu);
- c) istintaq hərəkətinin bir mərhələsi üçün (hazırlıq, işçi, qeyd edilmə).

Taktiki üsul həm də sistemli quruluşa malik olmaqla məcburi xarakterli deyil, tövsiyyə xarakterlidir. İstintaq şəraitindən asılı olaraq müstəntiqin iradəsi ilə seçilir. Qanuna, etik və əxlaqi prinsiplərə zidd olan, vətəndaşların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan, onların şərəf və ləyaqətinə toxunan üsulların tətbiqi qadağan edilir.

Taktiki kombinasiya. Hər bir istintaq hərəkəti bir taktiki üsul vasitəsi ilə deyil, taktiki kombinasiya adlanan bir

neçə qarşılıqlı əlaqədə olan taktiki üsullar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Müəyyən şəraitdə istintaqın qarşısında duran taktiki vəzifəni həll etmək məqsədilə bir və ya bir neçə müxtəlif istintaq hərəkətləri çərçivəsində taktiki üsulların qarşılıqlı əlaqədə birləşdirilməsinə taktiki kombinasiya deyilir.

Əgər istintaqın qarşısında duran taktiki vəzifəni həll etmək üçün istintaq hərəkətləri ilə yanaşı, əməliyyat-axtarış və təşkilati-texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti yaranarsa, onda **taktiki əməliyyat** hazırlanır. Taktiki əməliyyat zamanı müəyyən istintaq şəraitində əvvəl tərtib edilmiş plan əsasında istintaq hərəkətləri və qeyd edilən tədbirlər ümumi məqsəd naminə birləşdirilərək, vahid rəhbərlik altında əlaqəli şəkildə həyata keçirilir.

Taktiki əməliyyatın köməyi ilə bir-biri ilə əlaqədə olan bir neçə taktiki vəzifəni həll etmək mümkündür. Özü də bunu cinayət işi başlanana qədər keçirmək mümkündür. Məsələn, şəxsin tutulması ilə əlaqədar keçirilən taktiki əməliyyat zamanı mürəkkəb kompleks şəkildə müxtəlif tədbirlər hazırlanır. Bu istər cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsi, istərsə də onun tutulacağı yerdə aparılan bir sıra tədbirlər hazırlanarkən tətbiq edilir.

Taktiki üsulların, kombinasiyaların və əməliyyatların seçilməsi və tətbiqi **taktiki təkliflər** əsasında aparılır. Bunun üçün elmi əsaslandırılmış, təcrübədə sınaqdan çıxarılmış ən optimal variantda hərəkətlər təklif olunur.

Bu taktiki təkliflər isə ibtidai istintaq və məhkəmə baxışı zamanı **taktiki qərar** vasitəsilə realizə olunur.

Taktiki qərar – məqsədin seçilməsi və istintaq şəraitinə bütünlükdə və ya onun ayrı-ayrı komponentlərinə taktiki təsir göstərməklə istintaqın gedişinə və onun nəticələrinə təsir göstərmək, eləcə də həmin məqsəd üçün metodların, üsulların və vasitələrin seçilməsidir.

Düzgün taktiki qərarın seçilməsi bir çox amilləri nəzərə almaqla ən optimal variantlı hərəkətin seçilməsidir. Çox vaxt bunu naməlum şəraitdə, yəni taktiki risk şəraitində etmək lazım gəlir. Taktiki riskdən təcrübi olaraq qaçmaq mümkün deyil. Yəni, bu real deyil. Amma elə strategiya

seçmək lazımdır ki, taktiki risk minimum dərəcədə olsun. Bunun üçün seçilən taktiki qərarın mənfi nəticəsini əvvəlcədən görməli, əvvəlcədən həmin nəticələri aradan qaldırmaq və zəiflətmək barədə tədbirlər düşünmək, taktiki riski minimuma endirmək lazımdır.

Bu və ya digər taktiki üsulun tətbiq edilməsi bütünlükdə istintaqın və ya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirildiyi istintaq şəraitindən asılı olur.

İstintaq şəraiti – müəyyən anda cinayət işinin istintaq prosesinin vəziyyətidir. Başqa sözlə, istintaq şəraiti – hazırkı anda istintaqın aparılmasını şərtləndirən şəraitlərin məcmusudur. Müstəntiq istintaq şəraitini nəzərə alaraq, düzgün qərar qəbul edir və lazım olan taktiki üsulları tətbiq edir.

İstintaq şəraitinin formalaşmasına obyektiv və subyektiv amillər təsir edir.

Obyektiv amillər

- cinayətin törədilmə vaxtı, yeri və üsulu;
- cinayət əməli nəticəsində ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklər;
- cinayət izlərinin saxlanması və tədqiqinin mümkünlüyü (məsələn, qar üzərində);
- sübutedici məlumatların həcmi və tərkibi;
- sübut mənbələri haqqında məlumatların mövcudluğu və həcmi;
- istintaq orqanının texniki təminatı, əlavə güc və vasitələrin cəlb edilməsinin mümkünlüyü;
- müstəntiqin təhqiqat orqanı və digər əməliyyat aparatları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin səviyyəsi;
- cinayətin törədilmə anından keçən vaxt və müstəntiqin qərar qəbul edib icra etməsi üçün sərəncamında olan vaxtı və imkanı;

Subyektiv amillər

- cinayətkarın həyat təcrübəsi və şəxsi keyfiyyətləri;
- cinayətkarın (təqsirləndirilən şəxs və ya şübhəli şəxsin) istintaq orqanına münasibəti;

- cinayətkarın və digər maraqlı şəxslərin müstəntiqin hansı sübutlara malik olmasından məlumat alması;
 - işdə maraqlı şəxslərin əks fəaliyyətlərinin intensivliyi (münaqişələr);
 - zərər çəkmişlərin və şahidlərin istintaqa münasibətləri;
 - müstəntiqin şəxsi keyfiyyətləri və həyat təcrübəsi.
- 1.Kriminalistik fərziyyələrin anlayışı, növləri və mahiyyəti.
 - 2.Kriminalistik fərziyyələrin qurulması və yoxlanması.
 - 3.İstintaqın təşkili və planlaşdırılmasının mahiyyəti və prinsipləri.
 - 4.Planlaşdırma elementlərinin ardıcılığı və onunun forması

SUAL 2. Kriminalistik fərziyyələr və istintaqın planlaşdırılması.

İstintaq və məhkəmə orqanlarının cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə dair fəaliyyəti keçmişdə baş vermiş hadisələrə, faktlara və hallara yönəlmiş olur. Belə ki, müstəntiq, təhqiqat aparan şəxs, yaxud məhkəmə həmin hadisələrin bilavasitə iştirakçısı olurlar. Ona görə də cinayət təqibi üzrə istintaq aparan müstəntiqin fəaliyyəti bilavasitə özünün müşahidə etmədiyi halların tədqiqinə yönəlir. Kriminalistika elminin digər sahələri kimi, istintaq fərziyyələri də müxtəlif alimlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur. İ.M.Luzginin fikrincə, «fərziyyələr kriminalistikada cinayət təqibi üzrə müəyyənləşdirilməli olan faktlar arasındakı səbəbli əlaqəni, hadisənin mahiyyətini və törədilməsinin ayrı-ayrı hallarını faktlar əsasında izah edən ehtimallardır».

Ə.U.Babayev, istintaq fərziyyələrini müstəntiqin tədqiq olunan hadisənin mahiyyəti onu törədən səbəblər, təqsirləndirilən şəxslər, onların təqsirlərinin xarakterləri və iş üzrə həqiqəti müəyyən etmək üçün əhəmiyyəti kəsb edən digər hallar barədə ehtimallar kimi qiymətləndirir.

M.R.Şalamova görə isə «istintaq fərziyyələri müstəntiqin törədilmiş cinayətin səbəbləri, halları və onun törədən şəxslər haqqında faktlara əsaslanan və yoxlanılmalı olan ehtimallardır».

Yuxarıda qeyd edilən fikirlər bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Onların hər birində istintaq bu və ya başqa şəkildə müstəntiqin törədilmiş cinayətin mahiyyəti, səbəbləri, və s. barədə ehtimalları kimi müəyyənləşdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, faktlara əsaslanmayan gümanlar və ehtimallar sonsuz sayda fərziyyələrin qurulması, vaxt itkisi və son nəticədə məqsəddən yan keçmək deməkdir. Ona görə də fərziyyələrin düzgün qurulması və yoxlanması son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Fərziyyələrin qurulması ilə bağlı olan subyektləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Çünki, bu barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, istintaq fərziyyələri subyektinə görə aşağıdakı qruplara: istintaq, ekspert, məhkəmə və əməliyyat axtarış fərziyyələrinə bölünürlər. Subyektlərinə və onların fəaliyyət xarakterlərinə görə fərqlənən bu fərziyyələri ümumi məqsəd və onların təbiəti birləşdirir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, məntiqi baxımdan «istintaq fərziyyələri» anlayışının ümumilikdə işlədilməsi düzgün deyildir. Ona görə ki, subyektlərin hər birinin fəaliyyətləri istintaqla əhatə olunmur. Lakin, onların hamısını bir məqsəd sübutların aşkar olunması, toplanması, tədqiq olunması birləşdirir. Elə ona görə də kriminalistik fərziyyələr məhfumunun işlədilməsi daha düzgün olur.

Fərziyyələrin qurulması elmi cəhətdən əsaslandırılmış olmalıdır. Onlar aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Kriminalistik fərziyyələr ziddiyyətli olmamalıdır, yəni ki, ilkin faktiki materiallara uyğun olmalıdır;
2. Fərziyyələrin yoxlanılması üçün imkan real olmalıdır;
3. Nəzəri və təcrübi cəhətdən dolğun və əsaslandırılmış olmalıdır;
4. Fərziyyələrin qurulması istintaqın istənilən mərhələsində məlum olan faktların obyektiv tələbatından irəli gəlməlidir;
5. Fərziyyələr konkret hadisə, onun konkret halları ilə əlaqədar qurulduğundan özləridə konkret olmalıdır.

Bəzən istintaq zamanı faktların elə zahiri qarşılıqlı əlaqəsi müşahidə olunur ki, o, hansısa fərziyyənin həqiqətə

daha çox uyğun olduğunu təsdiq edərək, digərlərini kölgədə qoyur. Müstətiqin bu zaman yalnız inandırıcı görünən fərziyyələrlə məşğul olması, onun faktların əsirinə çevrilməsinə, son anda yanlış nəticələrə gəlib çıxmasına səbəb ola bilər, ona görə də bütün fərziyyələr paralel yoxlanılmalıdır.

Kriminalistik fərziyyələrin qurulmasını şərti olaraq iki mərhələyə bölmək olar:

Birinci mərhələ – ayrı-ayrı faktların və onların arasındakı münasibətlərin analizindən;

İkinci mərhələ – həmin faktların sintezindən, yəni ki, irəli sürülməsindən ibarətdir. Fərziyyələrin qurulması prosesində törədilmiş cinayət əməlinin xarakteri təqsirli şəxsləri müəyyən etmək üçün mövcud ilkin faktiki materialın analitik təhlili zəruridir. Bu zaman təhlilin məqsədi bütün faktlardan cinayət əməli ilə birbaşa yaxud dolayı, gizli və ya açıq formada əlaqədə olanları müəyyən etməkdən ibarət olur.

Kriminalistik fərziyyələrdən çıxan nəticələrin faktlarla tutuşdurulması aşağıdakı şərtlərə əməl etməyi tələb edir:

1. Yaranmış şəraitdə sübutları toplamaq üçün bütün mümkün mənbələrdən və vasitələrdən istifadə edilməlidir;
2. Nəticəni təsdiq edən faktların mötəbərliyi müəyyən olunubsa, sübutların toplanmasını dayandırmalı;
3. Əgər əldə olunmuş nəticələr faktların bir qrupu ilə uyğunlaşıb, digəri ilə ziddiyyət təşkil edirsə, onda sübutların toplanma dairəsi ziddiyyət həll edilənə və yaxud izah olunana qədər genişləndirməli;
4. Nəticələrdən yalnız biri toplanmış faktlara tam təsdiq olunmalıdır.

Beləliklə, kriminalistik fərziyyələr – cinayət hadisəsi və onun ayrı-ayrı hallarına dair cinayət təqibini həyata keçirən şəxslərin faktiki məlumatlara əsaslanan, deduksiyanın məntiqi qaydaları üzrə yoxlanılmalı olan ehtimal formasındakı induktiv əqli nəticəsidir.

Kriminalistik fərziyyələrin xüsusiyyətləri

1. Fərziyyələr cinayətin istintaqı prosesində qurulur və istifadə olunur;

1. Fərziyyələr cinayət işi üzrə faktları izah edir;

2. Fərziyyələr müəyyən edilmiş vaxt ərzində yoxlanılmalıdır;

3. Onlar xüsusi üsul və metodlarla yaranır;

4. Onlar maraqlı tərəflər arasında ziddiyyət olduqda əmələ gəlir.

a) Fərziyyələrin növləri

1. Müəyyən etdikləri halların həcminə görə :

ümumi fərziyyələr – bütövlükdə cinayət hadisəsinin xarakterini və səbəbini aydınlaşdırmağa xidmət edir. Ümumi fərziyyələr o vaxt qurulur ki, müstətiqin sərəncamında olan ilkin məlumatlar yalnız cinayət işinin mahiyyətini və ya səbəblərini aydınlaşdırmağa imkan verir, hadisənin ayrı-ayrı konkret hallarını müəyyənləşdirmək üçün isə kifayət etmir;

xüsusi fərziyyələr – cinayət işinin ayrı-ayrı konkret hallarına dair irəli sürülən fərziyyələrdir. Belə fərziyyələr cinayətin baş verdiyi yer, şərait, cinayətin törədilməsində istifadə olunan alət və vasitələr, cinayətin izləri və s. hallar və faktlar üzrə qurula bilər.

2. Müəyyən etmə dərəcəsinə görə: a) tipik; b) konkret fərziyyələr;

3. Qurulma vaxtına görə: a) ilkin; b) sonrakı;

4. İstifadə sahəsinə görə:

istintaq fərziyyələri – cinayət işi üzrə ibtidai istintaq zamanı sübut edilməli olan halları müəyyən etmək məqsədilə irəli sürülən fərziyyələrdir.

əməliyyat-axtarış fərziyyələri – cinayət etmiş şəxsin gizləndiyi yer, oğurlanmış əmlakın gizlədildiyi və ya satılacağı yer və s. barədə, bilavasitə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində və məhz əməliyyat işçiləri tərəfindən irəli sürülür.

ekspert fərziyyələri – bilavasitə ekspertizanın aparılması prosesində ekspert tədqiqatının predmeti ilə əlaqədar olaraq irəli sürülür. Bu cür fərziyyələrin subyektləri cinayət

işi üzrə icra zamanı baş verən xüsusi məsələlərə dair zəruri biliyə malik olan və cinayət prosessual qanunla müəyyən edilmiş qaydada ekspert qismində cəlb edilmiş şəxslər ola bilər.

məhkəmə fərziyyələri – iş üçün əhəmiyyətli olan halların müəyyən edilməsindən ötrü bilavasitə məhkəmə tərəfindən irəli sürülmüş fərziyyələrdir. Məhkəmə fərziyyələrinin qurulması zərurəti ondan irəli gəlir ki, ibtidai istintaq orqanlarının sübut olunmuş hesab etdikləri ittiham məhkəmə üçün qəti qüvvəyə malik deyildir.

5. Bundan irəli gələrək subyektinə görə fərziyyələr aşağıdakılara bölünür:

- müstəntiqin fərziyyəsi;
- əməliyyat müvəkkilinin fərziyyəsi;
- prokurorun fərziyyəsi;
- hakimin fərziyyəsi;
- ekspertin fərziyyəsi.

6. Fərziyyələr ittihamın predmetinə görə:

- ittihamedicə və bəraətvericə fərziyyələrə ayrılır.

Təqsirləndirilən şəxsin cinayət etməkdə ittiham edilməsi və ya onun məsuliyyətini ağırlaşdıran halların müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş faktların aşkar olunması məqsədi güdən fərziyyələr ittihamedicə fərziyyələr adlanır.

Təqsirləndirilən şəxsə bəraət qazandıran və ya onun məsuliyyətini yüngülləşdirən halları müəyyən etməyə yönəldilən fərziyyələr isə bəraətvericə fərziyyələr adlanır.

7. Cinayət tərkibinin əlamətlərinə əsasən:

- a) cinayətin obyektinə görə;
- b) obyektiv tərəfinə görə;
- c) subyektinə görə irəli sürülən fərziyyələr;
- ç) subyektiv tərəfinə görə.

8. Axtarış fərziyyələri ayrı-ayrı obyektlərin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı fərziyyələrdir.

9. Əsas və əks fərziyyələr Məntiqi əlaqə formasına görə əsas fərziyyələr istintaqın həmin mərhələsində müstəntiqin sərəncamında olan faktik materiallar üzrə qurulan fərziyyələrdir.

Əks fərziyyələr isə əsas fərziyyələrin məntiqi inkarını ifadə edən fərziyyələrdir.

b)Kriminalistik fərziyyələrin qurulması və yoxlanılması.

Cinayət işi üzrə müstəntiq fərziyyələrin qurulmasında üç növ məlumat mənbələri ilə qarşılaşır.

1. Prosesual üsulla əldə edilmiş faktiki məlumatlar;
2. Əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilən məlumatlar;
3. Təsadüfi mənbələrdən alınan məlumatlar.

Göründüyü kimi, istintaq fərziyyələrin əsasını təşkil edən məlumatlar həm prosesual, həm də qeyri prosesual yollarla əldə edilə bilər. Qurulmuş fərziyyələrə göstərilən tələblər iki yerə bölünür:

Ümumi tələblər:

- Fərziyyələr, və onların vasitəsilə müəyyən ediləcək faktlar arasında ziddiyət olmamalıdır;
- fərziyyələrdə ehtiva hallar irəli sürülməlidir ki, onları canlı müşahidənin və ya müəyyən hərəkətlərin həyata keçirilməsi ilə yoxlamaq mümkün olsun;
- fərziyyələr tək-cə onların vəsitəsilə müəyyən ediləcək hallarla deyil, habelə həmin hallarla əlaqədar digər hallara da uyğun gəlməlidir;

Xüsusi tələblər:

- istintaq fərziyyələri aid olduqları hər hansı bir elmin ümumi müddəalara və qanunlarına uyğun gəlməli, onlarla ziddiyət təşkil etməməlidir;
- fərziyyələr arasında məntiqi ziddiyət olmamalıdır;
- cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı hallarına dair irəli sürülən fərziyyələr bütünlüklə həmin hadisəyə aid olan fərziyyələrlə uyğun gəlməlidir;
- fərziyyələri ehtiva qurmaq lazımdır ki, onların məhz istintaq hərəkətləri vasitəsilə yoxlanılsın və onların yoxlanılmasının mümkünlüyü real olsun;
- fərziyyələr yalnız faktiki məlumatlara əsaslanmalıdır;
- fərziyyələr əsaslı, dəqiq, aydın, həqiqətə uyğun olmalıdır;
- fərziyyələrdən biri digərindən üstün tutulmamalıdır;

- fərziyyələr bir-bir yox, imkan dairəsində paralel yoxlanılmalıdır.

Fərziyyələrin qurulması prosesi

Fərziyyələrin qurulmasında elmi və əməli idrak prosesinin digər sahələrində qurulan hipotezlərdə olduğu kimi, təfəkkürün məntiqi üsulları tətbiq olunur. Bu kimi məntiqi üsullardan analiz, sintez, induksiya, deduksiya, analogiyanı xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Analiz – tədqiqatın məntiqi üsulu olub cinayət işi üçün əhəmiyyəti olan halların müstəntiqin təfəkküründə hissələrə ayrılması və onların hər birinin məntiqi abstraksiya yolu ilə təhlil edilməsi deməkdir.

Sintez – işə dair halların bütövlükdə, həm də onları təşkil edən hissələrin qarşılıqlı əlaqəsi şəklində öyrənilməsidir.

Analiz və sintez məntiqi təfəkkürün qarşılıqlı əlaqədə olan və biri digərini şərtləndirən üsullardır. Çünki faktı dərk etmək üçün əvvəlcə onun konkret halları (hissələri) ayrılıqda təhlil edilməli, sonra isə həmin hissələr cəm halında sintez edilərək, bütövlük əmələ gətirməlidir. Müstəntiq cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı hallarına dair onun sərəncamında olan faktların müxtəlif cəhətlərini analiz edir və hadisənin mümkün ola bilən izahı barədə əqli nəticəyə gəlir.

İnduksiya – üsulu təkdən ümumiyyə, **deduksiya** isə ümumidən təkə doğru getmək deməkdir.

Analogiya – faktların ayrı-ayrı oxşar əlamətlərə görə müqayisəsi üzrə induktiv əqli mühakimədir. İstintaq fərziyyələrinin qurulmasında fərziyyələr çoxluğu prinsipinə istinad etmək lazımdır. Belə ki, eyni faktın izahı üçün bir neçə fərziyyenin qurulması vacibdir.

Cinayət işi üzrə bütün ehtimallar fərziyyələr çoxluğu prinsipi üzrə irəli sürülməli və yoxlanılmalıdır. Fərziyyələrin yoxlanması prinsiplərindən biri odur ki, öz təsdiqini tapan fərziyyələr digərlərini rədd etməlidir. Aşağıdakı hallarda kriminalistik fərziyyələr rədd olunmuş hesab edilə bilər:

1. Onu istisna edən faktik məlumatlar ortaya çıxdıqda; Çıxarılan nəticələr həqiqətə uyğun gəlmədikdə və ya aktın müəyyənləşdirilməsi üçün kifayət qədər olmadıqda;
2. Fərziyyənin yoxlanılmasına ehtiyac qalmadıqda.

Bir qayda olaraq istintaq fərziyyələri növbə ilə deyil, paralel surətdə yoxlanılmalıdır. Məhz belə olduqda, ortaya çıxan hər-hansı bir yeni məlumatın ayrı-ayrı fərziyyələrlə qarşılıqlı əlaqəsi düzgün qiymətləndirilə bilər. Əksinə, müstəntiq ayrıca bir fərziyyənin üzərində yoxlama apardıqda başqa fərziyyələr nəzərdən qaçırıla bilər

c) planlaşdırılmanın prinsipləri

Cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyən etmək üçün ibtidai istintaqda bir sıra hərəkətlər yerinə yetirilir. Bu hərəkətlərin səmərəli nəticə verməsi üçün onlar qabaqcadan müəyyən edilmiş xüsusi plan əsasında həyata keçirilməlidir. Ona görə də ibtidai istintaqda müstəntiqin fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini istintaqın planlaşdırılması, yeni istintaq planının tərtib olunması təşkil edir. İstintaq planı cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyən etmək üçün müstəntiq tərəfindən həyata kesirilməsi nəzərdə tutulan hərəkətlərin məqsədəyönlü ardıcılıqla müəyyən olunmuş sistemidir. İstintaq planı cinayət işi cinayət işinə dair müstəntiqin geniş praktik fəaliyyət proqramıdır. İstintaq planı müstəntiqin hansı hərəkəti nə üçün, harada və necə etməsini müəyyənləşdirir və bunula da onun fəaliyyətini istiqamətləndirir. Planda nəzərdə tutulanlar hansı cinayətin, kim tərəfindən, harada, kimin köməyi ilə, nə üçün, necə və nə vaxt törədilməsini müəyyən etməyə imkan verməlidir. İstintaq planında nəzərdə tutulan hərəkətlərin icra müddəti də müəyyən edilməlidir.

İstintaq planlaşdırılmasının prinsipləri:

1. planlaşdırmanın fərdiliyi;
2. planlaşdırmanın dinamikliyi;
3. planlaşdırmanın reallığı;
4. planlaşdırmanın əsaslılığı;
5. planlaşdırmanın konkretliliyi;
6. planlaşdırmanın vaxtında aparılması.

Planlaşdırmanın fərdiliyi – bu prinsip istintaqı aparılan hər bir cinayət işinin fərdi xüsusiyyətlərə malik olmasından irəli gəlir ki, bütün əlamətləri üzrə eyni iki cinayət, iki cinayət əməli ola bilmədiyi kimi, həmin cinayətlər üzrə istintaqın planlaşdırılması da eyni ola bilməz.

Planlaşdırmanın dinamikliyi – müstəntiqin tərtib etdiyi istintaq planı doqma olmayıb, dinamik xarakter daşıyır. Belə ki, istintaq prosesində həmin plan dəyişdirilə, yaxud ona müəyyən düzəlişlər edilə bilər.

Planlaşdırmanın əsaslığı – bu prinsipin tətbiqinə görə istintaq planında nəzərdə tutulan hərəkətlər iş üzrə faktik hallardan irəli gəlməlidir. Əgər həmin hərəkətlər işin faktik halları ilə bağlı deyildirsə, onların aparılması zəruri ola bilməz.

Planlaşdırmanın konkretliliyi – bu prinsipə əsasən istintaq planında nəzərdə tutulan hərəkətlərin bütün halları konkret müəyyən edilməlidir. Belə ki, hərəkətin icra vaxtı, yeri, üsulu, onun icraçıları konkret olaraq planlaşdırılmalıdır. Çünki bu hallar konkret müəyyən edilməzsə, planın yerinə yetirilməsi qeyri-müəyyən olar və bununla da istintaq planı öz rolunu lazımı dərəcədə oynaya bilməz. Bütün hərəkətlərin konkret planlaşdırılması müstəntiqin öz fəaliyyətinə nəzarət edə bilməsini təmin edir. Digər tərəfdən konkret planlaşdırma istintaqın tezliklə başa çatdırılması, habelə onun və hərtərəfli aparılması üçün də real imkan yaranır.

Planlaşdırmanın vaxtında aparılması – bu prinsip istintaq planının məqsədindən irəli gəlir. Məlumdur ki, planlaşdırmada başlıca məqsəd istintaqın məqsədyönlü şəkildə aparılmasının təmin olunmasıdır. Bu isə istintaqın vaxtında planlaşdırılmasını tələb edir.

c) planlaşdırmanın formaları

İstintaqın planlaşdırılması cinayət işi üzrə sübuta yetirilməli olan halların müəyyən edilməsi yollarına dair müstəntiqin idrak fəaliyyətidir. O həm şifahi, həm də yazılı ifadə edilə bilər.

Şifahi qaydada planlaşdırma xüsusilə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinə aiddir. Çünki belə hərəkətlərin yerinə yetirilməsinə dair yazılı şəkildə geniş planın tərtib edilməsi müstəntiq üçün əməli cəhətdən çətindir.

Bütün bunlarla yanaşı planlaşdırmanın yazılı formada aparılması istintaq təcrübəsi baxımından bir sıra üstünlüklərə malikdir. Təcrübə göstərir ki, bəzən hətta tələbkar müstəntiqlər belə şifahi planlaşdırılmış hərəkətləri bütün incəlikləri ilə yadda saxlaya bilmir, bir sıra hallarda isə ən mühüm hərəkətləri nəzərdən qaçırırlar. Bundan başqa şifahi planlaşdırma təcrübəsi göstərir ki, bir sıra hallarda istintaq hərəkətlərinin ardıcılığı pozulur. Planlaşdırma yazılı aparıldıqda isə göstərilən halların baş verməsinin qarşısı alınmış olur.

Yazılı istintaq planları müxtəlif formada – siyahı-planlar, cədvəl-planlar və təqvim-planlar şəklində tərtib edilir.

Siyahı-planlar – planlaşdırmanın çox sadə forması olub, hərəkətlərin ardıcılıqla edilməsi sistemini göstərən siyahıdan ibarətdir. Müstəntiq siyahı planını stolüstü dəftərçənin ayrıca vərəqində yazır. Siyahı-planlar bir qayda olaraq istintaq prosesində istifadə edilir.

Cədvəl-planlar – mürəkkəb istintaq hərəkətlərinin aparıldığı cinayət işləri üzrə tərtib edilir. Bu çür planların ayrı-ayrı bölmələrində istintaq fərziyyələri, həmin fərziyyələr üzrə müəyyən edilməli olan hallar, istintaq hərəkətləri, onların vaxtı, yeri, hərəkətin hansı üsulla və kim tərəfindən icra edilməsi, onun nəticəsi və s. göstərilir.

Bəzən qrup halında edilən çoxepizodlu mürəkkəb cinayət işləri üzrə istintaq planına müəyyən sənədlərin, sxemlərin və qrafiklərin əlavə edilməsi lazım gəlir. Onlardan istintaq planında nəzərdə tutulan məsələlərin konkret cəhətlərini aydınlaşdırmaq üçün istifadə olunur.

Planlaşdırmanın **təqvim istintaq planı** forması müstəntiqin icraatında olan cinayət işlərinin istintaqını birlikdə əhatə edir. Təqvim planı hər bir cinayətin işinə dair görülməyəcək işlərin ayrı-ayrı günləri üzrə nəzərdə tutulur. Əksər

hallarda təqvim istintaq planı həftələr üzrə tərtib olunur. Təqvim planında hər bir hərəkətin təxminən nə qədər davam edəcəyi müəyyən edilməlidir. Bu zaman yola və nəqliyyata sərf ediləcək vaxt da nəzərə alınmalıdır. Bəzən təcrübədə konkret hərəkət üçün vaxt düzgün planlaşdırılmadıqda, həmin gün nəzərdə tutulan digər hərəkətin nəticəsinə mənfi təsir göstərir.

Təqvim istintaq planı bir qayda olaraq ayın əvvəlində tərtib edilməlidir. Bu zaman əvvəlki aydan icraatı davam edən işlər üzrə hərəkətlərin yerinə yetirilməsi nəzərə alınmalıdır. Müstəntiqin icraatına yeni cinayət işinin daxil olması ilə əlaqədar olaraq təqvim planında müvafiq dəyişiklik edilməlidir.

Predmetinə görə planlaşdırma iki cür olur:

- cinayət işi üzrə istintaqın ümumi planlaşdırılması;
- ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması.

Ümumi planlaşdırma dövrünün predmetini konkret cinayət işinin bütünlüklə istintaqı təşkil edir.

planlaşdırılması prosesi bir sıra məsələlərin həllini tələb edir. İstintaq hərəkətlərinin vəzifəsi və məqsədi, hərəkətin icra edilməsi vaxtı və yeri, hərəkətin icraçıları və digər iştirakçıları, onların vəzifəsi, istintaq hərəkətlərinin aparılma ardıcılığı və bu zaman istifadə ediləcək texniki vasitələr, taktiki üsullar, hərəkətin nəticələrinin qeyd olunması kimi məsələlər planda nəzərdə tutulur.

SUAL 3. İbtidai istintaq zamanı müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin mahiyyəti, əsasları və formaları.

Qarşılıqlı fəaliyyət dedikdə iki və daha çox subyektin yerə, vaxta və məqsədə görə qarşılıqlı anlaşma şəraitində fəaliyyətləri başa düşülür.

Cinayət prosessual qanunun normalarında cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq və əməliyyat axtarış orqanlarının qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən «qarşılıqlı fəaliyyəti» termininə rast gəlinmir. İstintaq və əməliyyat axtarış orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti cinayət işi başlanana

kimi də yarana bilər. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236-cı və 85.4.5-ci maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq təxirə salınmadan hadisə yerinə baxış keçirilərkən, müstəntiq təhqiqat orqanına lazımı tapşırıq və göstərişlər verməyə səlahiyyətlidir.

Cinayət prosesual qanununa görə cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq qanunla müəyən olunmuş qaydada prokurorluq, daxili işlər və milli təhlükəsizlik orqanlarının müstəntiqləri öz səlahiyyətləri dairəsində aparırlar. Onlardan başqa prokurorlar, DİN və MTN istintaq şöbələrinin rəisləri də ibtidai istintaqı aparmağa səlahiyyətlidirlər. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 85-ci maddəsində göstərilir ki, müstəntiq aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

- 85.4.5. müvafiq təhqiqat orqanlarına cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq;

- 85.4.6. tutulma, məcburi gətirilmə və digər prosesual hərəkətlərin, məcburiyyət tədbirlərinin aparılmasını müvafiq təhqiqat orqanına tapşırmaq, habelə ondan istintaq və digər prosesual hərəkətlərin keçirilməsinə kömək göstərilməsini tələb etmək;

- 85.4.7. müvafiq təhqiqat orqanına və ya təhqiqatçıya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsini tapşırmaq.

Azərbaycan Respublikası DİN-nin 22 aprel 2002-ci il tarixli 155 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş «Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında daxili işlər orqanlarının struktur xidmət sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair» Təlimat Azərbaycan Respublikası DİO-nun müxtəlif struktur xidmət sahələri aralarında qarşılıqlı əlaqələrin təşkili qaydalarını müəyyən edir. Həmin Təlimat qarşılıqlı əlaqənin vəzifələrini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

- cinayət baş verdikdə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təmin edilməsi;

- cinayətlərin qarşısının alınması, hərtərəfli və obyektiv araşdırılması, cinayət törətmiş şəxslərin vaxtında ifşa olunaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, habelə cinayət törədən, istintaqdan gizlənən şəxslərin axtarışı;
- cinayətkar qəsdlər nəticəsində vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının bərpası, habelə mülkiyyət formasınlan asılı olmayaraq vətəndaşlara və təşkilatlara dəymiş ziyanın təqsirli şəxslər tərəfindən ödənilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Qeyd edilən Təlimata əsasən qarşılıqlı əlaqənin normativ-hüquqi əsasları aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının cinayət və cinayət prosessual qanunvericiliyi;
- Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunlarla, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası DİN-nin əsasnaməsi;
- Cinayətkarlıqla mübarizə məsələləri üzrə hüquq mühafizə orqanlarının qarşılıqlı əlaqələrinə dair idarələrarası birgə Təlimat və göstərişlər, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar, müqavilələr, götürdüyü öhdəliklər;
- DİN-nin müvafiq normativ-hüquq aktları və hazırkı təlimatlar.

Qarşılıqlı əlaqənin prinsipləri aşağıdakılardır :

1-ci əsas prinsip ondan ibarətdir ki, qarşılıqlı hərəkət edən hər bir tərəf öz növbəsində qanunla və ya digər normativ aktlarla nəzərdə tutulmuş funksiyalarını ciddi və dəqiq yerinə yetirsin. Yalnız belə olduqda qarşılıqlı əlaqə düzgün və effektiv nəticə verə bilər.

2-ci effektiv prinsip odur ki, hər iki tərəf ümumi məqsədə çatmaq üçün özlərində olan bütün məlumatları biri digərinə olduğu kimi çatdırır və onlar işi elə qurmağı sövdələşirlər ki, biri digərinin işini tamamlasın. Yəni əməliyyat işçisinin hərəkətləri hər-hansı bir faktın sübutedici əhəmiyyətini

itirirsə, istintaqın gedişinə mənfə təsir göstərirsə, onu istintaq hərəkətləri ilə əvəz etmək, tamamlamaq lazımdır. Digər tərəfdən istintaq hərəkətlərinin nəticəsində məxfi məlumat verən mənbə açıqlanarsa, belə istintaq hərəkətləri yerinə yetirilmir, əvəzində əməliyyat tədbirləri həyata keçirilir.

3-cü prinsip cinayətkarlıqla mübarizə, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində qanunçuluğa, vətəndaşların Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunması işinə riayət olunmasıdır.

4-cü prinsip daxili işlər orqanlarının qüvvə və vasitələrindən kompleks və səmərəli istifadə edilməsidir.

5-ci prinsip istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə və nəticələrinə görə müstəntiqin və təhqiqatçının, müvafiq əməkdaşların və aidiyyəti xidmət rəhbərlərinin şəxsi məsuliyyətlərini olmasıdır.

6-cı prinsip əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzrə metod və vasitələrin keçirilməsində əməliyyat aparatı əməkdaşlarının qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində zəruri qərar qəbul etmələridir.

7-ci prinsip istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əlaqələndirilməsi və planlaşdırılmasıdır.

8-ci prinsip cinayət işi üzrə yekun qərar qəbul edilənədək cinayətin açılmasında və istintaqında təşkilatçılıq fəaliyyətində qarşılıqlı əlaqənin fasiləsizliyidir.

Yuxarıda qeyd edilən prinsiplər qarşılıqlı əlaqənin effektiv nəticəsini təmin edir.

Lakin effektiv qarşılıqlı əlaqənin 3 şərti də var ki, onları bilmək və onlara riayət etmək məqsədə müvafiqdir.

1. Əvvəla, əməyin təşkili nəzəriyyəsindən məlum olan birinci şərt odur ki, həmişə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün təşəbbüskar işin son nəticəsinə marağı olan və səlahiyyəti çatan şəxs olmalıdır. Yəni cinayət işlərinin istintaqı ilə əlaqədar qarşılıqlı əlaqə üçün təşəbbüskar rolunu adətən müstəntiq oynayır.

2. Effektiv qarşılıqlı əlaqənin ikinci şərti bundan ibarətdir ki, bu bir növ psixoloji xarakter daşdığından, hər iki tərəf bir-birinin maraqlarını yaxşı bildikləri üçün qarşılıqlı əlaqə

bunlar arasında insani münasibətlərin yaxşılaşmasına xidmət etməlidir. Yeni hər bir tərəf əlaqənin daha da möhkəmlənməsi naminə o biri tərəfin marağını həmişə yüksək tutmalı, onun marağının təmin olunmasına qəlbən yanaşmalıdır.

3. Nəhayət üçüncü şərt ondan ibarətdir ki, qarşılıqlı əlaqədə işləyən xidmətlər tətbiq edilən prinsiplər əsasında işin təşkilinə razılıq verməlidirlər. Yalnız belə olduqda müstəntiq əməliyyat işçisindən təşkil olunmuş cütlüyün stabil, uzunmüddətli qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmələri mümkün olar. Eyni müstəntiqin eyni əməliyyat işçisi ilə uzun müddət əlaqəli işləməsi sözsüz ki, onların hər ikisinin qarşılıqlı əlaqədə işləmələrinin effektivliyini bir-neçə dəfə artırır.

Qarşılıqlı fəaliyyətin formaları müxtəlif ola bilər. Onların təsnifləşdirilməsi iki əsas cəhətlə müstəntiqin tapşırığı ilə əməliyyat orqanının həyata keçirdiyi fəaliyyətin xarakteri və qarşılıqlı fəaliyyətin həyata keçirilməsi müddəti ilə əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 85 və 86-cı maddələrinə müvafiq olaraq cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin formalarına aşağıdakılar aid edilir:

- əməliyyat orqanının istintaq hərəkətlərinin aparılması haqqında müstəntiqin tapşırıqlarının və göstərişlərinin yerinə yetirilməsi;
- əməliyyat orqanının müstəntiqin axtarış hərəkətlərinin aparılması haqqında tapşırıqlarının və göstərişlərinin yerinə yetirilməsi;
- ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılmasında əməliyyat orqanının müstəntiqə kömək etməsi.
- Qarşılıqlı fəaliyyət formaları müddətə görə də fərqləndirilir: birdəfəlik, vaxtaşırı və daimi.

-İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti prosessual və təşkilatı cəhətdən də fərqləndirilir.

Qarşılıqlı fəaliyyətin prosessual cəhəti dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- ibtidai araşdırmanın aparılması məcburi olan cinayətin əlamətləri aşkar edildikdə, əməliyyat orqanının cinayət işi başlanması, cinayətin izlərini müəyyən etmək və möhkəmləndirmək üçün təxirəsalınmaz istintaq aparması və işi müstəntiqə verməsi;

- cinayət işi başlanması haqqında məsələnin həll edilməsi üçün əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş cinayətin əlamətləri olan materialların müstəntiq verməsi;

- əməliyyat orqanının ayrı-ayrı istintaq və ya axtarış hərəkətlərinin aparılması haqqında müstəntiqin tapşırıqlarını yerinə yetirməsi;

- istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatların mübadilə edilməsi.

Müstəntiq istintaqı aparılan iş üzrə əməliyyat orqanına lazımi istintaq və axtarış hərəkətlərinin aparılmasını tapşırmağa və istintaq hərəkətləri aparılarkən ona kömək edilməsini tələb etməyə haqlıdır.

İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyət formalarından biri də prosesual fəaliyyət və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində alınmış məlumatların mübadiləsidir. Müstəntiq də öz növbəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi ilə əlaqədar olan məlumatları vaxtılı-vaxtında əməliyyat orqanına verməlidir.

İstintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində alınmış məlumatların qarşılıqlı mübadiləsi istintaq və təhqiqat orqanlarının sonrakı hərəkətlərinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Ona görə də alınmış məlumatlar birlikdə müzakirə olunmalı və onların yoxlanılması üçün razılaşıdırılmış zəruri tədbirlər görülməli, bu məlumatlara əsasən istintaq və əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin planı tərtib edilməlidir. İstintaq və əməliyyat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti məqsədli olub, konkret cinayətin açılması, istintaqı və qarşısının alınması üzrə bu orqanların fəaliyyətinin daha səmərəli təşkil olunmasına yönəldilməlidir.

Bu məqsədə çatmaq üçün birgə fəaliyyət zamanı aşağıdakılar təmin olunmalıdır:

- qanunçuluğa ciddi əməl olunmalı;
- müstəntiqin təşkilatçılıq roluna əsaslanması;
- onların hərəkətləri yekdil xarakter daşmalı;
- əməliyyat orqanları qarşısında qoyulan məsələlərin həll edilməsi üçün üsul və vasitələrin seçilməsində onların müstəqilliyinin pozulmaması;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində alınmış məlumatlar yayılmamalıdır.

MÖVZU № 8. İstintaq baxışı taktikası.

1. İstintaq baxışının anlayışı, növləri və vəzifələri.
2. Hadisə yerinə baxışın, mərhələləri, və onun taktiki xüsusiyyətləri.
3. Hadisə yerinə baxışın nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi.

SUAL 1. İstintaq baxışının anlayışı, növləri və vəzifələri

Cinayət izlərini və digər maddi sübutları aşkar etmək cinayətin törədilməsi şəraitini, habelə cinayətin açılması üçün əhəmiyyəti olan başqa halları aydınlaşdırmaq məqsədi ilə istintaq baxışı həyata keçirilir.

Baxış müstəqil istintaq hərəkətidir. O, digər istintaq hərəkətləri ilə bəzi oxşar cəhətlərə malik olsa da prosessual təbiətinə və aparılması taktikasına görə onlardan ciddi fərqlənir.

Baxışın məqsədi:

- cinayətin və onun izlərinin aşkar edilməsi.
- cinayətin törədilməsi şəraitinin aydınlaşdırılması.

-cinayətin açılması üçün başqa halların aydınlaşdırılması.
Baxışa cəlb edilən obyektlərdən asılı olaraq, onu aşağıdakı növlərə ayırmaq olar:

- a) hadisə yerinə baxış;
- b) əşyalara baxış;
- c) sənədlərə baxış;
- ç) meyitə tapıldığı yerdə baxış;
- d) bilavasitə hadisə yeri olmayan binalara və ayrı-ayrı yerlərə baxış;
- ə) heyvanlara baxış;
- c) şəxsi müayinə.

Əşyalara baxış onların ümumi görünüşünün öyrənilməsi ilə başlanır. Müstəntiq əşyanın vəziyyətini, onun adını və təyinatını, buna zərurət olduqda həmin əşyadan istifadə edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir. Sonra isə baxış prosesində əşyanın fərdi əlamətləri, onun qüsurları və xüsusiyyətləri, hansı təyinat üzrə istifadə edilməsini göstərən əlamətləri aşkar edilir.

Sənədlərə baxış sənəddə maddi sübut əhəmiyyəti kəsb edən əlamətlərin aşkar edilməsi, qeydə alınması, habelə onlarda əks olunan halların və faktların müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Sənədlərə baxış bir qayda olaraq maraq doğuran sənədin nədən ibarət olmasını, onun kimdə və harada saxlanılmasını, sənədin mənşəyini, onun ünvan sahibinə kimdən daxil olmasının aydınlaşdırılması ilə başlanır.

Meyitə baxış əsasən ölümün nə vaxt baş verməsini, cinayətin şəraitini və zərər çəkmişin şəxsiyyətini müəyyən etməyə kömək edən izlərin və ya başqa maddi sübutların əlamətlərini müəyyən etmək məqsədini daşıyır. Meyitə baxış bir çox hallarda ölümün səbəbinin, cinayət törədilən zaman tətbiq olunan silahın və ya alətin növünün müəyyənləşdirilməsinə də kömək edir.

Meyitə baxış zamanı əsasən onun ümumi vəziyyəti tədqiq olunur, həmçinin onun paltarlarına, çılpaq bədənində və onda olan zədələrə baxış keçirilir.

Binaya və ya müəyyən yerlərə baxış əsasən həmin binanın və ya yerin bilavasitə cinayət hadisəsi ilə əlaqəsi olduğu hallarda aparılır.

Təqsirləndirilən və ya şübhə edilən şəxs öz ifadəsində cinayətin izlərinin və cinayət alətlərinin habelə başqa maddi sübutları gizlətdikləri yerləri göstərdikləri hallarda, binaya yaxud müəyyən yerlərə baxış keçirilə bilər. Belə hallarda baxışda təqsirləndirilən, yaxud şübhə edilən şəxsin iştirakı məcburidir. Bu növ baxışın obyektı ambar, ticarət, istehsalat və yaşayış binaları, müxtəlif ərazi sahələri, cinayət etmiş şəxslərin görüşdüğü yerlər ola bilər. Binaya və ya müəyyən yerlərə baxış hadisə yerinə baxışın ümumi qaydaları əsasında həyata keçirilir.

Bir sıra cinayətlərin istintaqı prosesində məsələn, mal-qara oğurluğu zamanı heyvanlara baxışın keçirilməsi zəruriyyəti meydana çıxır. Bu kimi hallarda adətən baxışın məqsədi heyvanın müəyyən təsərrüfat və ya konkret şəxsə aid olub-olmamasını aydınlaşdırılmaqdan, habelə heyvanın eyniləşdirilməsini həyata keçirməyə imkan verən əlamətlərinin aşkar edilməsindən ibarətdir.

Əşyalara baxış bir qayda olaraq, müvafiq istintaq hərəkətləri aparılarkən həyata keçirilir. Şəxsin tutulması və ya həbs edilməsi halları istisna olmaqla insanın iradəsinə zidd onun şəxsi müayinəsi yalnız məhkəmənin qərarı əsasında aparılır.

Təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxs üzərində şəxsi müayinənin aparılmasında onun müdafiəçisi iştirak etmək hüququna malikdir.

Zəruri hallarda şəxsi müayinə həkimin və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin iştirakı ilə aparılır. Barəsində şəxsi müayinə aparılan şəxsin soyundurulması ilə müşayiət edilən şəxsi müayinə eyni cinsdən olan şəxslərin iştirakı ilə aparılır.

Əks cinsdən olan şəxsin soyundurulması zərurəti yarandığı halda müstəntiq, təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin müdafiəçisi həmin istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak edə bilməz. Bu halda müstəntiqin tapşırığı ilə şəxsi

müayinə həkimin və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin iştirakı ilə aparılır.

Şəxsi müayinə qurtardıqdan sonra müstəntiq protokolu tərtib edir və bu protokolda aşağıdakılar göstərilir:

- şəxsi müayinənin aparıldığı vaxt, tarix və yer;
- müstəntiqin soyadı, adı və atasının adı, vəzifəsi;
- şəxsi müayinədə iştirak etmiş məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin və ya hakimlərin vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı;
- şəxsi müayinənin aparılmasında iştirak edən şəxslərin soyadı, adı və atasının adı, habelə onların doğulduğu il, ay, gün və yer, vətəndaşlığı, təhsili, iş yeri, məşğuliyyət növü və ya vəzifələri, faktiki yaşadıkları və qeydiyyatda olduqları yer;
- müşahidə edilmə ardıcılığı ilə şəxsi müayinə zamanı bütün aşkar olunanlar.

Şəxsi müayinə protokolu ona öz qeydlərinin daxil edilməsini tələb etmək hüququna malik olan istintaq hərəkətinin bütün iştirakçıları tərəfindən imzalanır. Protokol bir neçə səhifədə tərtib edildikdə onun hər bir vərəqi istintaq hərəkətinin iştirakçıları tərəfindən imzalanır.

SUAL 2. Hadisə yerinə baxışın mərhələləri, və onun taktiki xüsusiyyətləri.

Hadisə yerinə baxış müstəqil istintaq hərəkətidir, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236-cı maddəsi ilə tənzimlənir.

Hadisə yerinə baxışın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

1. cinayətin baş verməsi şəraitinin, onun mexanizminin və digər halların aydınlaşdırılması;
2. hadisə yerinə baxış protokolunda və protokola edilən əlavələrdə hadisə yerinin bütün vəziyyətini tam və dəqiq əks etdirilməsi;
3. cinayət hadisəsinin baş verdiyi vəziyyəti canlandırmaq və istintaqı düzgün istiqamətə yönəltmək üçün lazımı fərziyyələrin müəyyənləşdirilməsi;

4. başqa sübutların aşkar edilməsi və ya yoxlanılması üçün istifadə oluna biləcək məlumatların müəyyənləşdirilməsi;
5. cinayətkarların şəxsiyyətini və bir sıra hallarda isə cinayətin motivinin müəyyən edilməsi.

Hadisə yerinə baxışın əsas prinsiplərinə aşağıdakılar aiddir.

Qanunçuluq - bu istintaq hərəkətinin cinayət-prosessual qanunvericiliyin normaları əsasında və onlara tam müvafiq surətdə aparılmasını tələb edir.

Təxirəsalınmazlıq, müstəntiqin və hadisə yerinə baxışın digər iştirakçılarının hadisə yerinə yubanmadan getmələri kimi, dərhal baxışa başlamaları ilə təmin edilir. Tamlıq, bu istintaq hərəkətinin eyni səviyyədə həyata keçirilməsindən ibarətdir ki, bu zaman istintaqı aparılan cinayətə aid bütün izlər və predmetlər aşkar edilir, götürülür və hadisə yerinə baxış protokolunda qeyd edilir.

Planlılıq, hadisə yerində müstəntiq tərəfindən dərketmə hərəkətlərinin ardıcılığının düzgün müəyyən edilməsi deməkdir.

Obyektivlik, hadisə yerinə baxış zamanı izlərin və predmetlərin müstəntiq tərəfindən irəli sürülən fərziyyələrlə təsdiq edilib-edilməməsindən ibarətdir.

Hadisə yerinə baxışın taktiki üsulları:

- baxışın vaxtında keçirilməsi;
- bütün faktiki məlumatların müəyyən edilməsi (nəyi görür və qeyd edir);
- metodik cəhətdən hadisə yerinə baxışın düzgün və planlı təşkil edilməsi;
- baxış zamanı kriminalistik- texniki vasitələrin tətbiqi;
- baxışa vahid rəhbərlik- hadisə yerində baxışa müstəntiq rəhbərlik edir;

Cinayət hadisəsini müşahidə edən və cinayətdən zərər çəkmiş şəxslər, adətən, baş vermiş hadisə haqqında yaxın polis şöbəsinə və ya istintaq, prokurorluq orqanlarına xəbər verirlər. Müstəntiq verilən məlumatın xarakterindən asılı olaraq, hadisə yerinə baxış məsələsini həll etməlidir.

Hadisə yerinə baxış üç mərhələdən ibarətdir: hazırlıq, işçi və nəticələrin rəsmiləşdirilməsi.

Hadisə yerinə baxışın hazırlıq mərhələsi iki hissədən ibarətdir:

- a) müstəntiqin hadisə yerinə gələnə qədər gördüyü işlər;
- b) onun hadisə yerinə gələndən sonra baxışa başlayana qədər gördüyü işlər.

Müstəntiq hadisə yerinə gələnə qədər aşağıdakı hazırlıq işlərini həyata keçirməlidir:

- a) hadisə yerinin toxunulmazlığını təmin etməli;
- b) baxışda tətbiq edilən elmi-texniki vasitələrin yararlı olmasını yoxlamalı;
- c) baxışa cəlb ediləcək şəxslərin dairəsini müəyyənləşdirməli və onların iştirakını təmin etməli.

Müstəntiq hadisə yerinə gəldikdən sonra baxışa başlamaq üçün aşağıdakı hazırlıq işlərini görməlidir:

- a) baxışa maneəçilik göstərə bilən şəxsləri hadisə yerindən kənar etməli;

b) zəruriyyət yarandıqda hadisədən zərər çəkmiş şəxslərə tibbi yardım göstərilməsini təmin etməli

c) ilk hadisə yerinə gələn polis işçiləri tərəfindən hadisə yerinin qorunub-qorunmamasının və cinayətkarın aşkar edilməsini, onun yaxalanmasının təşkil edilməsini müəyyənləşdirməli;

ç) hadisə haqqında məlumat toplamalı;

d) əgər hal şahidləri dəvət edilməmişsə, onları dəvət etməli, hüquq və vəzifələrini onlara izah etməli;

e) baxış yerinin sərhədini və baxışın aparılma metodunu müəyyənləşdirməli;

Baxışda tətbiq edilən elmi-texniki vasitələrin yararlı olmasının yoxlanılması.

Hadisə yerinə baxış zamanı elmi-texniki vasitələrdən bacarıqla istifadə edilməsi onun keyfiyyətli aparılmasının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Elmi-texniki vasitələrdən düzgün istifadə edilməməsi və eləcə də müstəntiqin təşəbbüsslüyü baxışın keyfiyyətsiz aparılmasına səbəb olur.

Hadisə yerində izlərin və digər maddi sübutların götürülməsində, qeyd edilməsində istintaq çamadanında olan vasitələrdən geniş istifadə edilməlidir. İstintaq çamadanında müstətiqin müxtəlif izlər, digər maddi sübutlar üzərində müvəffəqiyyətlə müayinə aparılmasını təmin edən bütün zəruri alət və vasitələr yerləşir. O, bunların yararlı halda saxlanılmasına xüsusi qayğı göstərməlidir. Çünki hər hansı alətin və ya vasitənin olmaması və yararsız olması müstətiqin işini çətinləşdirir və baxışın keyfiyyətli aparılmasına mənfi təsir göstərir. Məsələn, hadisə yerində qalmış ayaq və əl-barmaq izlərinin gips və ya müxtəlif tozlar olmadan götürmək mümkün deyildir. Həmçinin xətkəş və kompas olmadan ölçmək və coğrafi istiqamətini müəyyənləşdirmək qeyri mümkündür.

Odur ki, müstətiq hadisə yerinə gələrkən, istintaq çamadanındakı alət və vasitələrin tamlığını yoxlamalıdır.

Müstətiq hal şahidlərinin baxış zamanı nə kimi hüquq və vəzifələrə malik olmalarını, baxışın məqsədini onlara izah edir.

O, baxış zamanı hadisə yerində aşkara çıxarılan əşyaların əlamətləri ilə hal şahidlərini tanış etməli və törədilmiş cinayətlə bu əşyaların nə dərəcədə əlaqədar olmasını onlarla birlikdə aydınlaşdırmalıdır. Bu baxışın dəqiq aparılmasına və eləcə də baxış protokolunun dolğun yazılmasına təmin edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, hadisə yerinə baxış protokolu cinayət işləri üzrə sübut növlərindən biri sayılır.

Baxış aparılarkən, hal şahidlərindən başqa, buna zərurət olduqda müstətiq tərəfindən hadisə yerinə təqsirləndirilən şəxs və ya şübhəli şəxs, zərərçəkmiş şəxs, şahidlər də dəvət oluna bilər (Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236-cı maddəsi).

Hadisə yerində mütəxəssislərin iştirakı.

Bir çox hallarda baxış zamanı müxtəlif elm, peşə və sənət sahələrinə aid olan məsələlərin aydınlaşdırılmasına ehtiyac yaranır. Belə hallarda baxışın obyektiv və tam aparılması məqsədi ilə xüsusi biliyə malik olan şəxslərin

dəvət edilməsi zəruridir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236.5. maddəsində deyilir ki, müstəntiq baxışda iştirak etmək üçün mütəxəssislər dəvət edə bilər. Mütəxəssislər hadisə yerinə baxışda iştirak etməklə müstəntiqə kömək edir.

Hadisə yerinə baxış zamanı müsbət nəticə əldə etmək məqsədi ilə baxış prosesində müəyyən edilmiş aşağıdakı taktiki qaydalara riayət olunmalıdır:

- a) hadisə yerində baxışı yubanmadan vaxtında aparmaq;
- b) hadisə yerində izlərin və digər maddi sübutların müayinəsi və qeydə alınması zamanı kriminalistik – texniki vasitələrdən və üsullardan bacarıqla istifadə etmək;
- c) baxışı mütəşəkkil surətdə aparmaq.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236-cı maddəsinə müvafiq olaraq, hadisə yerində baxış təxirə salına bilməyən hallardan başqa, gündüz aparılır. Baxış gecə aparıldıqda hadisə yeri işıqlandırılmalıdır. Lakin süni işıqda bəzi hallarda hadisə yerində olan ayrı-ayrı izlərin və mikrohissəciklərin tam aşkar edilməsi hər vaxt mümkün olmur. Belə hallarda hadisə yerinə təkrar baxış keçirilməlidir.

Müstəntiq baxış zamanı taktiki qaydalara riayət etməklə yanaşı, elmi-texniki vasitələrdən də bacarıqla faydalanmalı və baxışı prosessual qaydada düzgün rəsmiləşdirməlidir.

Hadisə yerinə baxışın işçi mərhələsi statik və dinamik baxışa ayrılır.

Statik baxışda sahənin sərhədini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə hadisə yeri ümumi gözdən keçirilir. Baxışın hansı ardıcılıqla aparılması aydınlaşdırılır, istiqamətləndirici və icmal fotosəkillər çəkmək üçün yer seçilir və s. Bundan sonra müstəntiq baxışın iştirakçıları ilə birlikdə hadisə yerində hansı obyektlərin olmasını, bunların nə cür yerləşməsinə və qarşılıqlı əlaqəsinə müəyyən edir və həmin obyektlərin xarici görünüşünü öyrənir.

Statik baxışda hadisə yerinin vəziyyətində heç bir dəyişiklik aparılmır və hər şey olduğu kimi qalır. İstintaq

təcrübəsindən məlumdur ki, bəzən təcrübəsi az olan müstəntiqlər hadisə yerində mühüm maddi sübut gördükdə (məsələn, cinayətin törədilməsində işlədilmiş silah) dərhal onu götürüb baxırlar. Bu isə sonralar silahın hansı yerdə və nə vəziyyətdə yerləşməsi haqqında məsələni aydınlaşdırmaqda çətinlik törədir. Odur ki, baxışın statik mərhələsində iş üçün maddi sübut əhəmiyyətli halları planda qeydə almaq, hadisə yerinin və ətraf yerlərin fotoşekillərini çəkmək, predmetlərin hansı vəziyyətdə tapılmasını qeyd etmək lazımdır.

Hadisə yerinin vəziyyəti qeyd edildikdən sonra ikinci dinamik baxış başlanır. Dinamik baxışın məzmunu hadisə yerindəki izlərin və başqa maddi sübutların ayrılıqda hərtərəfli müayinə olunmasından və bunların kriminalistik elmi-texniki üsül və vasitələrdən istifadə edilərək möhkəmləndirilməsindən ibarətdir. (Məsələn, əl izlərinin müxtəlif tozlar vasitəsilə aşkara çıxarılması və daktiloplyonkaya köçürülməsi və yaxud aşkar olunmuş ayaq izlərinin gips vasitəsilə götürülməsi).

Ümumiyyətlə, dinamik baxışda, obyektlərə mükəmməl və ətraflı baxış keçirilir və bu məqsədlə əşyalar yerindən tərpədilir, çevrilir və s.

Hadisə yerində və onun ayrı-ayrı obyektlərində cinayətin və cinayətkarın izlərinin axtarışı və onların aşkar edilməsi üçün mümkün olan bütün tədbirlər görülür, üzərində iz qalmış obyektlər, yaxud obyektlərin iz qalmış hissələri götürülür. Obyektin baxılacaq sahəsinin sərhədi qabaqcadan müəyyənləşdirməlidir. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, baxış aparın müstəntiq baxış aparılacaq sahəsinin sərhəddinin bəzən qabaqcadan deyil, baxış aparın zaman müəyyən edir. Bunu düzgün hesab etmək olmaz. Çünki, baxış keçiriləcək sahənin sərhədi qabaqcadan müəyyən edilmədikdə onun mühafizəsini təşkil etmək mümkün olmur. Bu isə cinayətin istintaqı üçün əhəmiyyət kəsb edən izlərin və digəri maddi sübutların itməsi ilə nəticələnə bilər.

Baxış keçiriləcək sahənin dairəsi müəyyənləşdirildikdən sonra onun qorunması təşkil olunur və bundan sonra isə baxışın hansı ardıcılıqla keçiriləcəyi qərara alınır.

Hadisə yerinə baxış əsasən üç üsulla aparılır:

- a) ətrafdan mərkəzə doğru (konsentrik);
- b) mərkəzdən ətrafa doğru (ekssentrik);
- c) hissə-hissə (frontal).

Baxışın aparılma üsullarının tətbiqinə dair daimi qayda yoxdur. Baxış zamanı üsulun seçilməsini müstəntiq müəyyən edir. Baxış üsullarından başqa onun aparılma metodları da mövcuddur. Subyektiv və obyektiv metodlar. Hadisə yerində subyektiv baxış metodu baxışın cinayətkarın hadisə yerində hərəkətini əks etdirən izlər üzrə aparılmasını nəzərdə tutur. Baxış göstərilən metodla aparıldıqda hadisə yerində cinayətkarın bilavasitə hərəkəti ilə əlaqədar olmayan, lakin iş üçün heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən dəyişikliklər müstəntiqin nəzərindən kənarda qalır. Bu da əksər hallarda baxışın tam və hərtərəfli aparılmasına mənfəət təsir göstərir.

Obyektiv baxış metodu hadisə yerinin bütün elementlərinə başdan-başa baxış keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu istintaq hərəkətinin daha tam və hərtərəfli aparılmasına təminat yaradır. Lakin müəyyən hallarda müstəntiq subyektiv baxış metodundan da istifadə edə bilər.

Müstəntiq hadisə yerinə baxışa adətən cinayətkarın hər hansı görünən izindən başlayır. Məsələn, pəncərənin qabağında sınımış şüşənin və digər əşyaların olması cinayətkarın hansı yol ilə evə girməsini və ya çıxmasını göstərir.

Bəzən hadisə yerinə gələn müstəntiq orada müəyyən dəyişikliklərin əmələ gəldiyini aşkar edir. Belə hallarda müstəntiq hadisə yerini nə vəziyyətdə müşahidə etmişsə, elə o vəziyyətdə də qeyd etməlidir. Baxış zamanı iş üçün əhəmiyyət kəsb edən izlər və əşyalar ardıcılıqla nəzərdən keçirilərək protokolda qeyd olunur.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 124-cü maddəsində digər sübut mənbələri sırasında hadisə yerinə baxış protokolunu da qeyd edir. Hadisə yerinə baxış protokolundan cinayət işləri üzrə bir sübut kimi istifadə olunması protokolun müvafiq formada tərtib edilməsi üçün müstəntiqin məsuliyyətini bir daha artırır. Odur ki, hadisə yerinə baxış protokolunun cinayət prosessual qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq, düzgün tərtibi müstəntiqin vəzifə borcudur. Hadisə yerinə baxış protokolunun tərtib edilməsində məqsəd hadisə yerinin vəziyyətini tam və dəqiq təsvir etməkdən ibarətdir.

SUAL 3. Hadisə yerinə baxışın nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi.

Hadisə yerinə baxış protokolu giriş, təsvir və nəticə hissələrdən ibarətdir.

Protokolun giriş hissəsində baxış protokolunun tərtib olunduğu tarixi, yeri, baxış apararı şəxsin rütbəsi, soyadı, adı, atasının adı, hal şahidlərinin və baxışda iştirak edən başqa şəxslər barədə CPM-in 236.6.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq qeydlər aparır.

Protokolun təsvir hissəsində baxış prosesində aşkara çıxarılan bütün hallar qeyd olunur. Təsvir hissəsi protokolun məzmununu təşkil edir.

Baxış protokolun həcmi lazımsız məlumatlar hesabına süni surətdə artırmaq nöqsan sayılmalıdır. Bununla bərabər, iş üçün əhəmiyyəti olan ayrı-ayrı izlərin və digər maddi sübutların protokolda səthi əks etdirilməsinə də yol verilməməlidir.

Protokolun təsvir hissəsi düzgün və tələb olunan səviyyədə tərtib edilməlidir.

Protokolda cinayət edilən yer; cinayətkarın giriş və çıxış yolları; evin döşəməsi, divarları və tavanı; ölüm cinayətlərində meyitin vəziyyəti və paltarları, oğurluq cinayətlərində isə oğurluq edilmiş yerdə olan əşyaların vəziyyəti, onların yerləşməsi; cinayətin edilməsində

işlədilən ayrı-ayrı əşyaların tapıldığı yer; cinayət üçün əhəmiyyət kəsb edən izlərin, digər maddi sübutların və əşyaların tapıldığı yer; işə əlavə etmək üçün hadisə yerindən maddi sübut kimi götürülmüş əşyalar və s. dəqiq göstərməlidir.

Protokolun nəticə hissəsində isə hansı əşyaların götürüldüyü, bunların haraya göndərildiyi, habelə baxış prosesində toplanmış məlumatlar üzrə görülən tədbirlər qeyd edilir. Protokol müstəntiq, hal şahidləri və baxışda iştirak edən digər şəxslər tərəfindən imzalanır.

Hadisə yerinə baxış protokolunun tərtib edilməsində aşağıdakı qaydalara əməl olunmalıdır:

- protokolun mətni aydın və anlaşılıqlı dildə yazılmalıdır;–
- baxış zamanı toplanmış məlumatlara əsaslanan mülahizələr protokola yazılmamalıdır;
- təkrara yol verilməməli, təsvir olunan hallar yığcam şəkildə göstərməlidir;
- təsvir olunan məlumatlar ümumidən xüsusi halların aydınlaşdırılmasına keçməlidir;
- ardıcılığa riayət edilməli, müəyyən bir əşyanın tam təsviri verildikdən sonra başqa əşyanın təsvirinə başlanmalıdır;
- protokolda əşyalar arasındakı məsafələr dəqiq verilməlidir;
- bir neçə eyni əşya bir yerdə təsvir edilməli və nömrələnməlidir;
- eyni bir əşya müxtəlif adlarla göstərilməməlidir (məsələn, bir yerdə ağac, başqa yerdə palıd ağacı);
- protokolda qeyri-müəyyən sözlər işlədilməlidir (sağda, solda, yaxınlıqla, qarşıda və s.).

Hadisə yerinin vəziyyətini qeyd etmə üsullarından biri də onun fotosəklinin çəkilməsidir. Baxışın müvəffəqiyyətlə başa çatdırılmasına təminat yaradan şərtlərdən biri müstəntiqin fotoaparatdan istifadə bacarığıdır. Baxış zamanı hadisə yerinin vəziyyəti, orada olan əşyaların yerləşməsi və hadisə ilə əlaqədar olan sair hallar fotosəkində öz əksini tapmalıdır. Hadisə yerinin fotosəklinin çəkilməsi üsulu başqa qeyd etmə üsullarına nisbətən keyfiyyət etibarlı ilə üstündür. Hadisə yerinin vəziyyətini əks

etdirən fotoşəkillər baxış protokoluna mühüm əlavə kimi daxil olur. Fotoşəkildə hadisə yerinin vəziyyəti və burda olan bütün əşyalar tam və səhsiz olaraq, əks olunur. Hadisə yerinə baxışda aşağıdakı şəkilçəkmə növləri: panoram, istiqamətləndirici, icmal, mərkəz və detal aiddir.

Hadisə yerinə baxışın nəticələrinin rəsmiləşdirilməsinin ən geniş yayılmış üsullarından biri planların və sxemlərin hazırlanmasıdır. Plan və sxemlər hadisə yerinə baxış protokolunda ifadə edilənləri, sonradan isə şahidlərin və təqsirləndirilən şəxslərin ifadələrini aydınlaşdırmağa və dəqiqləşdirməyə kömək edir.

Planlar və sxemlər istiqamətləndirici, icmal mərkəz və müfəssəl ola bilər.

İstiqamətləndirici planda (və ya sxemdə) hadisə yeri onu əhatə edən şəraitlə birlikdə təsvir edilir. **İcmal** planda (sxemdə) hadisə yeri bütövlükdə, obyektlərin qarşılıqlı vəziyyəti təsvir edilir. **Mərkəz** planda (sxemdə), adətən, hadisə yerinin ən mühüm sahələri təsvir edilir. **Müfəssəl** planda (sxemdə) ayrı-ayrı izlər və predmetlər təsvir edilir. Binanın planı və ya sxemi sadə və ya müfəssəl ola bilər.

1. Binaların planlarının tərtib edilməsində millimetrlik kağızdan istifadə edilməsi əlverişlidir. Bunun üçün ruletka, xətkəş, transportir (bucaqölçən cizgi aləti) və planşet də lazımdır. Kağız vərəqəsi planşetin üzərinə qoyulur və onun aşağı hissəsində binanın giriş qapısı olan divarı təsvir edilir. Sonra onunla əlaqəsi olan zəruri küncülərlə o biri divarın hüdudları çəkilir, eləcə də binanın qapıları, pəncərələri, taxcaları (divar oyuğu), sobaları və s. inşaat ünsürləri təsvir edilir.

Binanın təsviri zamanı hansı divarların əsaslı, hansılarının isə arakəsmələrdən ibarət olması (planda təsvir etmək üçün tövsiyə edilən müvafiq işarələrdən istifadə edilir) dəqiqləşdirilir. Sonra ətrafdan mərkəzə doğru binada olan əşyalar, şərait, maddi sübutlar – izlər və predmetlər təsvir edilir. Əşyalar planda sadələşdirilmiş şəkildə təsvir edilir.

Əşyaların səciyyəvi əlamətlərinin təsvir edilməsi qeyri – mümkün olduqda, onlar başqa layihədə təsvir olunur.

Tikinti konstruksiyalarının ünsürlərinin (qapıların, pəncərələrin, taxçaların, sobaların və i.a.) fərdiləşdirilməsi zərurəti yarandıqda onlar sıra nömrələri ilə nömrələnir və “şərti işarələr” qrafasında qeyd edirlər. Qalan hallarda, şərti işarələrin aydınlaşdırılması tələb edilmir.

Otaqlardakı mebel və əşyalar sıra nömrələri ilə nömrələnir. Fərdiləşdirmənin tələb edilmədiyi hallarda, eyni tipli mebellər eyni rəqəmlərlə işarə edilir. Cinayət hadisəsi ilə əlaqəsi olan və ya ola bilən əşyalar və izlər onların protokolda təsvir edildiyi qaydada nömrələnir.

II. Açıq yerdə olan hadisə yerinin planı adətən **sxem** şəklində və ya **gözəyari** çəkilişdən istifadə edilməklə miqyasla təsvir edilir.

Sxemlə müqayisədə daha dəqiq olan gözəyari çəkiliş tətbiq edilməklə plan tərtib edilməsi üçün, hər şeydən əvvəl, miqyas seçilir. Onun böyüklüyü rəsmiləşdirilən sahənin (meydanın) ölçülərindən və planşetdə bərkidilən kağızın həcmindən asılıdır. Bundan sonra planşet kompas ilə istiqamətləndirilir. Bunun üçün kompas planşetdə (adətən, onun sağ yuxarı küncündə) elə yerləşdirilir ki, şkaladakı “ŞC” (şimal-cənub) xətti planşetin yan tərəfi ilə üst-üstə düşsün və şimala olan istiqamət vərəqənin yuxarı kəsişmə xəttinə perpendikulyar olsun. Çertyocun yuxarı sağ küncündə maqnit əqrəbin vəziyyəti təsvir edilir. Bundan sonra planşet onun üstə düşənədək fırladılır. Sonrakı gözəyari çəkiliş zamanı planşetin səmti dəyişdirilməlidir.

Çəkilişə çıxış nöqtəsinin (çəkənin dayandığı yerin) plana daxil edilməsilə başlanır. Ondən hər hansı obyektin nişan alınması aparılır. Xətkeş tərpedilmədən onun yanında nazik xətt çəkilir. Bundan sonra nişan alınmış obyektədək olan məsafə ölçülür və miqyas, rəsm edilmiş xəttin müvafiq kəsiyinə qoyulur, onun ucuna topoqrafik işarə və ya obyektin sair şərti işarəsi qoyulur. Sonra həmin obyektin yerləşdiyi yerdən növbəti obyekt nişan alınır və o da bu

üsulla plana daxil edilir, ikinci obyektədən üçüncü obyekt və i.a. nişan alınır.

Gözəyari çəkilişin **kərtik nişanalma üsulu** adlanan üsulu da geniş yayılmışdır. Bu ondan ibarətdir ki, iki obyekt arasında məsafənin ölçülməsi və kəsiyin planda müvafiq miqyasda təsviri ancaq birinci nişanalmadan sonra aparılır. Qalan obyektlər həm çıxış nöqtəsindən, həm də birinci nişan almanın aparıldığı nöqtədən nişana alınır. Bu halda həmin iki nöqtə arasındakı kəsik çəkilişin əsasına xidmət edir.

Mövzu 9. Axtarış, götürmə və tutulma taktikası

1. Axtarışın anlayışı, növləri və vəzifələri.
 2. Axtarışın keçirilməsinin taktiki-psixoloji üsulları
 3. Tutulmanın anlayışı və taktiki üsulları.
- Müxtəlif şəraitlərdə tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri.

SUAL 1. Axtarışın anlayışı, növləri, və vəzifələri.

Cinayət işlərinin istintaqı zamanı axtarış zərurət çox vacib istintaq hərəkəti kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Cinayətlərin istintaqı prosesində cinayət alət və vasitələrinin, habelə şəxslərin, sənədlərin, meyitlərin və s. aşkar edilməsi məqsədilə aparılan istintaq hərəkətlərindən biri də axtarışdır. 1950-ci illərə qədər bəzi kriminalistlər axtarışı müstəqil istintaq hərəkəti kimi qəbul etmir, onu «istintaq-əməliyyat» və yaxud «əməliyyat-istintaq» tədbiri adlandırır, digərləri isə istintaqın taktiki üsulu hesab edirdilər.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 242.1-ci maddəsində axtarışın anlayışı verilmişdir. Orada deyilir ki, əldə edilmiş (mövcud) sübutlar və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları hər hansı yaşayış, xidməti və ya istehsalat binasında, digər yerdə, yaxud hər-hansı şəxsdə iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verdikdə müstəqil axtarış apara bilər.

Axtarışın vəzifələri

Axtarılan predmetlərin növlərindən asılı olaraq axtarışın vəzifələri də müxtəlifdir. Axtarışın bilavasitə vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1) maddi sübutların axtarılması;
- 2) təqsirləndirilən (şübhə edilən) şəxsin axtarılması;
- 3) aşkar edilmiş predmetləri eyniləşdirmək üçün onların fərdi əlamətlərinin göstərilməsi;
- 4) aşkara çıxarılmış şəxslər barəsində zəruri məlumatların toplanması;

Axtarışın növləri.

Axtarışın növləri müxtəlif əsaslara görə təsnifləşdirilir. Axtarışın növləri AR CPM-nin 242-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Axtarılan obyektlərin xarakterindən asılı olaraq axtarışın aşağıdakı növləri mövcuddur:

1. Yaşayış və qeyri yaşayış binalarında axtarış (xidməti və istehsalat binasında);
2. Açıq sahələrdə axtarış;
3. Şəxsi axtarış;
4. Meyit və onun hissələrinin axtarışı;
5. Hevanların və heyvan cəsədlərinin aşkar edilməsi məqsədilə axtarış;
6. Nəqliyyat vasitələrində axtarış.

Ardıcılığına görə axtarış ilkin və təkrar olur. İlkin axtarış mənfi nəticələr verməsin deyə vaxtında, qəflətən və diqqətli aparılmalıdır. Lakin ilkin axtarış zamanı lazımi predmetlər tapılmadıqda, eləcə də ilkin axtarış zamanı müvafiq elmi-texniki vasitələrdən düzgün istifadə edilmədikdə, ehtiyatsızlıqdan bəzi saxlanc yerləri axtarılmadıqda, yeni predmetlərin axtarılması zərurəti meydana çıxdıqda və s. hallarda təkrar axtarış aparılır.

V.İ.Popovun fikrincə ilkin axtarış heç bir nəticə vermirsə, onda *ehtiyat metodu kimi* təkrar axtarış aparılmalıdır.

Təkrar axtarış bir qədər vaxt keçdikdən sonra, yeni axtarış keçirilən şəxs yəqin etdikdən sonra ki, ilkin axtarış

istintaq orqanını qane etdi (yenidən gəlib bir də təkrar axtarmazlar).

Eyni cinayət işi üzrə bir və ya bir neçə obyektə eyni vaxtda axtarış aparıla bilər. İştirakçıların və obyektlərin sayından asılı olaraq tək və qrup axtarışları aparılır. Qrup axtarışları oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və s. cinayətlərinin istintaqı zamanı aparılır. Qrup axtarışları ona görə bir neçə şəxsin evində, mənzilində və s. aparılır ki, əgər növbə ilə axtarış aparılırsa, axtarış aparılan şəxs və ya onun yaxınları, sonra axtarış aparılacaq şəxslərə məlumat verərək onları axtarış olacağı barədə xəbərdar edə bilərlər.

Axtarış hissə – hissə, paralel və qarşı-qarşıya aparıla bilər.

Axtarışa hazırlıq.

Axtarışın zamanı müsbət nəticə əldə etmək üçün axtarışa hazırlıq və onun planlaşdırılması yaxşı təşkil olunmalıdır. Ona görə də axtarışa ciddi hazırlaşmaq lazımdır. Axtarışa hazırlıq özündə kompleks tədbirləri birləşdirir.

- axtarış aparılacaq obyektlərin və axtarışın məqsədinin müəyyən edilməsi;
- axtarış iştirakçılarının dairəsinin, eləcə də onların vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
- axtarış zamanı istifadə ediləcək zəruri elmi – texniki vasitələrin hazırlanması;
- axtarış planının tərtib edilməsi;
- axtarış zamanı hansı taktiki üsullardan istifadə ediləcəyinin müəyyənləşdirilməsi.

Axtarışın müsbət nəticəsi axtarılan şəxs haqqında məlumatların toplanmasından da çox asılıdır. Yəni şəxsin ixtisası, peşəsi, həyat şəraiti, evdə gündəlik recimi, iş recimi, ailə tərkibi, ailə üzvləri, qonşularla rəftarı, iş yerində əlaqələri və s.

Axtarış planlaşdırılarkən əsas amillərdən biri də axtarılan predmetlərin xarakterinin müəyyən edilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq axtarılan predmetlərin sayı,

ölçüsü, çəkisi, forması, onların hazırlandığı material, onların xarici görünüşü, fərdi əlamətlərini dəyişmək imkanı və s. aydınlaşdırılmalıdır.

Axtarışa hazırlıq elementlərindən biri də onun vaxtının müəyyən edilməsidir. Bu bir sıra şərtlərlə xarakterizə olunur.

- axtarış təqsirləndirilən və şübhə edilən şəxsin və onun ailə üzvlərinin gözləmədiyi bir vaxtda aparılmalıdır;
- axtarış aparılacaq yerə qəflətən gəlmək və əməliyyatı cəld aparmaq lazımdır;
- açıq sahədə isə axtarış əlverişli hava şəraitində aparılmalıdır.

Axtarış və götürmə zamanı ən azı 2 (iki) hal şahidinin iştirakı məcburidir (Azərbaycan Respublikası CPM-nin 244.1- ci maddəsi).

Axtarış zamanı metal axtarandan, mina axtarandan istifadə olunur.

Meyitlərin axtarılmasında «PP-1» meyitaxtaran cihazlardan istifadə edilir. Bu cihazlardan aşağı temperaturlu nəmişli yerlərdə istifadə olunur. Bunlardan başqa suda meyiti axtarmaq üçün traldan, şuplardan axtarış zamanı «UFO-4 A», «UFS-5» ultrabənövşəyi işıqlardan istifadə olunur.

Axtarışın nəticəsinin müsbət olması üçün texniki-kriminalistik vasitələrdən səmərəli istifadə etmək zəruridir.

Son dövrlərdə axtarış zamanı aşağıdakı texniki-kriminalistik vasitələrdən istifadə edilir:

- maqnit axtarıclar-qaldırıcıları metal və xəlitələrin, eləcə də onlardan hazırlanmış məmulatların aşkar edilməsi üçün;
- qaz analizatorları-partlayıcı maddələrin, narkotik vasitələrin və insanın tapılması üçün;
- akustik analizatorlar, stetoskoplar axtarılan obyektlərin yaratdıqları səs və titrəmələri aşkar etmək üçün;
- rentgen işıqlandırıcı qurğular, divarları, predmetləri və s. tədqiq etmək üçün;

- obyektlerin infraqırmızı aşkarlayıcıları, televizorlar, ətraf mühitdən öz hərəkətləri ilə seçilən obyektləri aşkar etmək üçün;

- ultrasəsli defektoskoplar, boşluqları müəyyən edən axtarıcı radiodalğa cihazları və s.

Axtarışın psixoloci məzmununda qavranılması böyük rol oynayır. Bu və ya digər predmeti qavrayarkən insanın bütün orqanları kompleks şəkildə iştirak edir. Müşahidə qavrama ilə sıx əlaqədədir. Başqa sözlə, müşahidə qavramaya doğru yönəldilmiş fəaliyyətdir.

Axtarış prosesində müşahidə zamanı təkə axtarılan predmetlərə deyil, həmçinin quşların, hevanların hərəkətlərinə də fikir vermək lazımdır. Axtarış zamanı müşahidə obyektlərindən biri də axtarış iştirakçılarının hərəkətləridir. Axtarış aparan şəxslər axtarışın tam, hərtərəfli olmasına nəzarət etməli, maraqlı şəxslərin hərəkətlərində gizlədilmiş predmetlərin yerini göstərən müəyyən əlamətlərin aşkar olunmasına diqqət yetirməlidirlər.

Axtarış aparan şəxs müəyyən xarici qıcıqlandırıcılara fikir verməməli, diqqətini axtarılan predmetlərə yönəltməlidir. Müstəntiq konkret predmetlə əlaqədar bütün hərəkətləri başa çatdırmamış digərinə keçərsə, əsas məsələlər diqqətindən yayına bilər. Axtarış yerində kənar danışıqlara, hərəkətlərə yol verilməməlidir.

Axtarılan şəxs axtarış zamanı həyacan keçirir, onun reaksiyasi tez-tez dəyişir. Məhz buna görə də müstəntiq onun davranışını diqqətlə izləməli, üzünün mimikasına fikir verməlidir. Bəzən axtarılan şəxs süni reaksiyalar nümayiş etdirir ki, axtaran şəxsin nəzərini lazımi predmet və ya sahədən yayındırsın. Bəzən konkret sahədə axtarış aparmağın faydasız olduğunu inandırmağa, «nahaq yerə əziyyət çəkməyin» deyərək axtarışı aparmamağa çağırır.

Lakin müstəntiq belə hallarda səbri olmalı, deyilənlərə fikir verməməli axtarışı tam, diqqətlə axıradək davam etdirməlidir.

SUAL 2. Axtarışın keçirilməsinin taktiki-psixoloji üsulları

Axtarışın növündən asılı olaraq tətbiq ediləcək taktiki üsullar da müxtəlifdir. Belə ki, binalarda axtarış zamanı tətbiq edilən müsbət nəticə verən taktiki üsul şəxsi axtarış zamanı özünü doğrultmaya da bilər.

Axtarışın həyata keçirilməsi prosesi dörd mərhələyə bölünür: ilkin, icmal, axtarış və rəsmiləşdirmə mərhələləri.

İlkin mərhələdə iştirakçıların, eləcə də əməliyyat işçilərinin vəzifələri müəyyənləşdirilir, axtarılacaq yerin mühafizəsi təşkil edilir, axtarış iştirakçıları arasında əlaqə üsulları müəyyən edilir və s. sonra isə onlar binaya və ya müəyyən sahəyə daxil olurlar.

İcmal mərhələdə axtarılan yerin sərhədləri müəyyənləşdirilir, xüsusi diqqət tələb edən obyektlər aşkar olunur, texniki vasitələrin tətbiqi haqqında məsələ aydınlaşdırılır.

Axtarış mərhələsində bina və sahə müfəssəl tədqiq edilir. Axtarışın məqsədinin həyata keçirilməsi bu mərhələnin nə dərəcədə keyfiyyətli aparılmasından çox asılıdır. Bu zaman taktiki üsulların düzgün seçilməsi, hər bir iştirakçının öz vəzifəsini dəqiq və vaxtında yerinə yetirməsi və s. də axtarışın səmərəli aparılmasına kömək edir.

Rəsmiləşdirmə mərhələsində axtarış protokolu, planlar, sxemlər, tərtib edilir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 245.3-cü maddəsinin tələbinə uyğun olaraq müstəntiq axtarış və ya götürməni foto, video və kino çəkilişdən, yaxud digər yazan texniki vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirilir. Bu mərhələdə həmçinin tapılmış predmetlərdən hansının götürülməsi məsələsi də həll olunur.

Axtarış zamanı ardıcıl və seçmə üsullarından istifadə edilir. Ardıcıl üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, axtaran şəxs bir tərəfdən başlayaraq ardıcıl olaraq, bir obyektə digərinə keçir. Seçmə üsulunda isə bu ardıcılıq gözlənilmir, obyektlər axtaran şəxsin mülahizəsindən asılı olaraq seçilir.

Axtarış zamanı paralel və qarşı-qarşıya axtarış üsullarından da istifadə olunur.

Axtarış zamanı obyektin bütövlükdə, yaxud qismən tədqiqindən asılı olaraq tam və hissəvi axtarış üsulu da tədqiq edilə bilər.

Axtarışın səmərəliliyini və keyfiyyətini yüksəltmək üçün bir sıra taktiki qaydalara riayət etmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, AR CPM-nin 245.7-ci maddəsinin tələbinə görə axtarış apararkən müstəntiq qərarı elan etdikdən sonra götürülməli olan əşya və sənədlərin könüllü surətdə verilməsini və gizlənən şəxsin yerinin könüllü göstərilməsini təklif edir. Əşya və sənədlər könüllü verildikdə və ya gizlənən şəxsin yeri könüllü göstərildikdə, bu protokolda öz əksini tapmalıdır. Axtarılan əşya və sənədlər tam verilmədikdə və yaxud gizlənən şəxsin yeri göstərilmədikdə axtarış aparılır.

Qeyd edilən taktiki qaydalar axtarışın bütün növləri üçün xarakterikdir. Lakin buna baxmayaraq axtarışın hər bir növünün icrası zamanı seçilən taktiki üsulların özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Mənzildə axtarış aparılmasının xüsusiyyətləri

Mənzildə axtarış apararkən taktiki üsullar konkret şəraitdən asılı olaraq seçilir və otaqda olan bütün əşyalar tədqiq edilir. Otaqda olan mebellərin bərkidilmə yerlərinə, həmçinin taxtanın rənginə, lakın vəziyyətinə və s. xüsusi fikir verilməlidir.

Axtarış zamanı mebellərin siyirtmələri, rəfləri çıxarılmalı və yeri diqqətlə tədqiq edilməlidir. Mebellərin qırılları tutacaqları diqqətlə yoxlanılmalı, onların əvvəlki vəziyyətlərinin dəyişdirilib-dəyişdirilməməsi aydınlaşdırılmalıdır. Yumşaq mebellərin (divan, kreslo və s.) tədqiqi zamanı daha diqqətli olmaq lazımdır. Çünki onların daxilində daha qiymətli şeylər gizlədilə bilər. Divardan asılmış əşyalardan, evdə olan musiqi alətlərindən, kitab rəflərindən, kitabların cildlərindən və s. gizli saxlanılan yerləri kimi istifadə edilir. Ona görə də axtarış apararkən hər bir predmeti ayrı-ayrı yoxlamalıdır.

Mənzildə olan mətbəx əşyaları, ərzaq məhsulları – qənd, un, düyü və s.-də yoxlanılmalıdır. Çünki istintaq təcrübəsindən məlumdur ki, diymətli daş-qaşlar onların içərisində gizlədilir. Elektrik və radio cihazlarından, telefon aparatlarından, stolüstü lampalardan və s.-dən gizli saxlanc yeri kimi istifadə edirlər. Mənzildə axtarış apararkən xüsusi yardımçı tikililər də nəzərdən qaçırılmamalıdır. Çünki cinayətkarlar əksər hallarda cinayət alət və vasitələrini belə tikililərdə gizlədirlər.

Açıq sahədə axtarış

Açıq sahədə axtarış adətən ayrı-ayrı şəxslərin istifadəsində olan bağlarda, bostanlarda aparılır. Axtarışa başlayarkən açıq sahəni xüsusi nişanlarla bölmələrə ayırırlar. Təbii quruluşu eyni olan yerlərin axtarışında isə xüsusi şərti nişanələrdən istifadə edirlər. Sahələr bölmələrə ayrıldıqdan sonra hər bir bölmə kvadrat, yaxud düzbucaqlılara bölünür və hər biri diqqətlə tədqiq edilir.

Açıq sahələrdə cinayət alət və vasitələri adətən torpağın altında basdırılır. Ona görə də axtarış zamanı buna xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Torpaqda basdırılmış əlvan metal axtarışı zamanı metalaxtaran cihazlardan istifadə edilir. Kiçik sahələrin axtarışı zamanı 1-2 metalaxtaran cihazlardan istifadə edilir. Kiçik sahələrin axtarışı zamanı 1-2 metalaxtaran cihaz kifayətdir. Gizlədilmiş predmet ehtiyatla axtarılmalıdır. Çünki cüzi bir ehtiyatsızlıq həmin predmeti zədələyə bilər. Bəzən sütunlardan da gizli saxlanc yeri kimi istifadə edilir. Gizlədilmiş predmetlər suyun dibinə buraxılır, qamışlıqlara atılır və s. Belə yerlərdə axtarış aparmaq üçün əksər hallarda balıqçılar, dalğıcılar və s. dəvət edilir. Açıq sahədə axtarış müəyyən çətinliklər törədir. Əgər taktiki üsullar düzgün seçilsə, o, müvəffəqiyyətlə nəticələnir.

Şəxsi axtarış (CPM-nin 246. m)

Şəxsi axtarış müstəntiq tərəfindən mütəxəssisin və barəsində şəxsi axtarış aparılan şəxslə eyni cinsdən olan azı iki hal şahidinin iştirakı ilə aparılır.

Bədənin və geyimin axtarılması müəyyən ardıcılıqla həyata keçirilir. Belə ki, axtarılan şəxs üzü divara, əlləri yuxarı olmaqla dayanır. Axtaran şəxs yuxarıdan aşağıya doğru onun paltarının ciblərini axtarır. Bundan sonra isə müfəssəl axtarış başlanır. Əvvəlcə baş geyim şeyləri, sonra isə üst geyim – palto, pencək, şalvar və nəhayət, ayaqqabılar tədqim edilir.

Əgər axtarılan şəxsin yanında çemodan, portfel və s. varsa onlar da diqqətlə axtarılmalıdır.

Baş geyim şeyləri yoxlanılarkən, ilk növbədə tikişin vəziyyətinə, sapın rənginə, növünə, papağın qalınlığına və s. diqqət yetirmək lazımdır.

Geyim şeyləri yoxlanılarkən ilk növbədə ciblərə, astarlara, cibdə olan əşyalara xüsusi fikir verilməlidir. Çünki, cinayətkarlar xırda əşyaları əksər hallarda üz ilə astar arasında, boyunluqda, mancetdə və s. gizlədir.

Paltarların üzərində qan, yağ ləkələri və s. ləkələr olarsa, tədqiqat üçün paltar bütünlüklə götürülməlidir və axtarılan şəxsə başqa geyim şeyləri verilməlidir.

Şəxsi axtarış bədənin axtarılması ilə başa çatır. Bədənin axtarılması zamanı saç, qulaqlar, burun dəlikləri ə s. tədqiqata məruz qalır. İnsan bədənindəki təbii dəliklərin, sarğıların yoxlanmasını tibbi işçilərinə həvalə etmək daha məqsədə müvafiqdir. Bundan başqa bədəndə olan protezlər, sarğılar də diqqətdən yayınmamalıdır. Şəxsi axtarış zamanı axtarılan əşya həmin şəxs tərəfindən udulması ehtimal edilərsə o, rentgenə salınmalıdır.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən axtarış növündən asılı olaraq taktiki üsulların düzgün seçilməsi axtarışın müsbət nəticə verməsini təmin edir.

SUAL 3. Tutulmanın anlayışı və taktiki üsulları. Müxtəlif şəraitlərdə tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri.

Ümumiyyətlə götürüldə, tutulma çoxmənalı məfhumdur. Öz hüquqi mahiyyətinə, məzmununa, hansı əsasa görə tətbiq olunmasına və tətbiq etmə qaydasına görə müxtəlif növ tutulma tətbiq edilir.

Lakin, hansı növ tutulma tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq, tutulma ilk növbədə insan azadlığının məhdudlaşdırılması, onun cəmiyyətdən təcrid olunması, azad hərəkətlərinin qarşısının alınması deməkdir.

16 noyabr 1999-cu ildən qüvvədə olan « Polis haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun iyirmi birinci maddəsində « tutulma və həbsin» anlayışını verir və qeyd edilir ki, tutulma - hər hansı şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmasıdır.

Yuxarıda qeyd olunan və sair əsaslar olduqda, şübhəli şəxsi o vaxt tutmaq olar ki, o, bu hallardan biri ilə müşayiət olunsun (birləşmiş olsun).

- a) həmin şəxs qaçmağa cəhd göstərsə;
- b) onun daimi yaşayış yeri olmadıqda;
- c) onun şəxsiyyəti naməlum olduqda.

Ayrı-ayrılıqda, sair əsaslar və axırncı üç halda göstərilənlər şəxsi tutmağa əsas vermir və tutulmuş şəxs əsassız tutulmuş hesab olunur. Bəs tutulma deyiləndə nə başa düşülür?

Kriminalistik mahiyyətinə görə tutulma təxirəsalınmaz istintaq hərəkəti olmaqla, cinayəti törətməkdə şübhəli hesab edilən şəxsi bilavasitə tutmaq, onu təxirəsalınmadan polis orqanına gətirmək, tərtib edilmiş protokol əsasında müvəqqəti saxlama təcridxanasına salmaq deməkdir.

Cinayət-prosessual mahiyyətinə görə tutulma prosesual məcburetme tədbiri olub, azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin oluna bilən cinayət törətməkdə şübhə edilən şəxsin 48 saata qədər müddət ərzində həbsə alınması deməkdir.

İstintaq hərəkəti kimi tutulmanın və həbsin taktiki kriminalistik təminatı.

Tutulmanı həyata keçirən iştirakçılar aşağıdakılardır:

1. Polis orqanlarının əməkdaşları;

2. Prokurorluq, orqanlarının əməkdaşları.

Belə hallarda tutma əməliyyatlarının müvəffəqiyyətlə başa çatması üçün aşağıdakı qeyd olunan taktiki üsullar məqsədemüvafiqdir:

1. Şübhəli şəxsə gizli yaxınlaşmaq və onunla başqa bəhanə ilə əlaqəyə girmək (məsələn; təsadüfi yoldan keçən şəxs kimi, gəlmə adam kimi, alıcı kimi, tikinti-təmir işçisi kimi və s.);

2. Yaxalamanın tez, qəflətən, əvvəlcədən sövdələşmiş qaydada və qəti aparılması, tutulacaq şəxsin sərbəst hərəkətlərinin qarşısını almaq (məsələn; nəqliyyatda onun sağ və solunda sərnəşin kimi oturmaq);

3. Tutulan şəxsin müqavimət göstərməsinin, onun qaçıb gizlənməsinin, özünü öldürməsinin və başqa arzuolunmaz hərəkətlərinin vaxtında qarşısını almaq və xəbərdarlıq etmək üçün tədbirlər görmək (xidməti itin tətbiq edilməsi, əl-qolu bağlamaq üçün vasitələrin tətbiq edilməsi, şübhəli şəxsin ciblərinin yoxlanması onlarda olan silahların, narkotik vasitələrin götürülməsi və s.);

4. Tutulmada bilavasitə özü iştirak etməyən, lakin kənardan iştirakçıları izləyən xüsusi ayrılmış şəxslə əlaqə saxlamaq (şübhəli şəxslərin gizli olaraq maddi sübutları atmalarını müşahidə etmək üçün);

5. Tutulan şəxsi başqa şəxslərdən vaxtında və etibarlı təcrid etmək və onları xüsusi avtomaşınlarla mindirməklə müvəqqəti saxlama yerlərinə aparmaq.

Tutulmaya hazırlıq tədbirləri.

Mümkün qədər əldə olan vaxtın müqabilində tutmağa ciddi hazırlaşmaq lazımdır. Tutulmanın hansı məqsəd üçün icra edildiyini nəzərə alaraq, hazırlıq tədbirlərinin həcmi müəyyən edilirsə və hazırlıq planı tərtib edilir.

Planda birinci növbədə tutulacaq şəxsin şəxsiyyəti ətraflı öyrənilməlidir. Yəni:

- əvvəllər məhkum olunubmu?
- Tutularkən müqavimət göstəribmi və necə göstərib?
- Qəddardırımı?
- Fiziki hazırlığı necədir? İdman və döyüş fəndlərini bilirmi?

- Müxtəlif eksesslərə meyillidirmi?
- Onun həyat tərzini necədir?
- Hansı vərdişləri var?
- Xarakteri necədir?
- İşləyirmi? İşləyirsə, hansı vaxtlar və harada işləyir?
- Hansı nəqliyyatdan istifadə edir?
- Hansı yerlərə tez-tez gedir və nə məqsədlə?
- Cinayətkarlarla əlaqəsi varmı və s.

Bəs, bu məlumatları müstəntiq necə və haradan toplaya bilər? Bu məlumatları müstəntiq hadisə yerinin, şəraitin, hadisəni gören şəxslərin və başqa şahidlərin ifadələrini, zərər çəkənin ifadəsini, şübhəli şəxslə əlbir olan şəxslərin ifadələrini, onun qohum və tanışlarının ifadələrini, əməliyyat işçilərinin məlumatlarını analiz edərək toplaya bilər.

Tutulmanı aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirmək məqsədmüvafiqdir.

1. İstintaq şəraitinin analizi;
2. Tutmanın motivini və əsasını (məqsədini) aydınlaşdırmaq;
3. Tutma haqqında qərar qəbul etmək;
4. Qərar barədə tutulmada iştirak edən şəxslərə məlumat vermək (tutma zamanı qərar verən şəxsin özü bilavasitə iştirak etmədiyi hallarda);
5. Tutulma barədə plan (proqram) hazırlamaq, tutulma əməliyyatında iştirak edən şəxslərin sayı, hər birinin funksiyası tutulma yerini, vaxtını və s. müəyyənləşdirmək;
6. Tutulma barədə qərarı yerinə yetirmək, o cümlədən, lazım gələrsə şəxsi yaxalamaq, paltarının və əmlakının xarici profilaktik müayinəsini keçirmək;
7. Tutulan şəxsi müvəqqəti saxlama təcridxanasına aparmaq;
8. Tutulma barədə protokol tərtib etmək (orada tutulmanın şəxsiyyəti barədə məlumatlar, onun psixi və fiziki vəziyyəti, sərxoş olub-olmaması, əlamətləri, paltarı, ayaqqabısı, tutulma şəraiti, vaxtı və yeri barədə məlumatlar, tutmaya

qədər, tutma zamanı və ondan sonra tutulmanın özünü necə aparması qeyd olunmalıdır);

9. Tutulan şəxsi saxlama kamerasına (otağına) salmaq adətən, bundan əvvəl tutulan şəxs dindirilir və onun nə səbəbdən tutulması və hansı cinayəti törətməklə şübhəli şəxs hesab edildiyi halda protokolda qeyd edilməklə ona bildirilir;

10. 24 saat ərzində hakimə tutulma barədə məlumat vermək (yalnız hakimin özü tutulmada iştirak edən hallar istisna olunmaqla);

11. Tutulma barədə tutulmanın ailə üzvlərinə, qohumlarına və ya başqa yaxınlarına məlumat vermək;

12. Tutulma başqa istintaq hərəkətləri ilə müşayiət oluna bilər: baxış, şəxsi axtarış, tutulmanın paltarlarına baxış və s. hansılar barədə ki, ayrıca protokollar tərtib olunur;

13. Tutulana həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi;

14. Tutulmanın azad edilməsi.

A) ictimai yerdə tutmanın taktiki xüsusiyyətləri.

İctimai yerdə tutulmanın özünəməxsus taktiki xüsusiyyətləri var. Belə ki, tutulan şəxs çox vaxt polis işçisini vətəndaşlardan seçə bilmir və buna görə də qəflətən onu tutmaq imkanı yaranır (restoran, kafe, kinoteatr).

Tutma qrupunun üzvləri ictimai yerdə başqa vətəndaşlara qarışaraq, mülki paltarlarda diqqəti cəlb etmədən tutulacaq şəxsə yaxınlaşırlar və həmin şəxs tək olan zaman (məsələn: tualetə, paltar asılan yerə girərkən və s.) gedərkən, qəflətən 2 nəfər onun qollarını tutub saxlayır, əgər silahlıdırsa qollarını burmaqla şəxsi silahsızlaşdırırlar. Üçüncü şəxs isə silahı hazır vəziyyətdə saxlayaraq tutulmanın hərəkətlərini izləyir və o, müqavimət göstərərsə, onun qarşısını alır, üzərində olan sənədləri və başqa sübutları özündən atmağa imkan vermir. Əgər tutulan şəxs ciddi müqavimət göstərəcəksə, onda tutulma zamanı bir neçə nəfər dəqiq və qəti hərəkət edən polis işçiləri iştirak edirlər. Küçədə də eyni qayda ilə münasib yer və vaxt seçməklə, mümkün qədər kənar şəxslər az olan yerdə tutulacaq şəxsə yaxınlaşmaq lazımdır.

Açıq sahədə tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri

Açıq sahədə tutulma və həbsə alma onunla fərqlənir ki, hər bir şübhəli şəxsin tutulması ayrıca təşkil olunmuş əməliyyat qrupu icra edir. Əməliyyat qrupunun rəhbəri tutma üçün əlverişli vaxtın yetişməsini gözləyir və fürsət ələ düşən kimi əmr verərək, tutma əməliyyatını başlamağı bildirir. Onun sərəncamında ehtiyat əməliyyat qrupu da olur ki, o da lazım gəldikdə, qrupun rəhbərliyinin əmri əsasında köməyə qatılır.

Meşədə tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri

Meşədə və parkın meşəlik hissəsində tutmanın özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Belə ki, tutulacaq şəxs gizlənən meşəlik ərazi dörd tərəfdən müşahidə məntəqəsi ilə əhatə olunur. Bu ələ edilir ki, əraziyə giriş və çıxış aydın görünür, ərazinin özü isə əməliyyat qrupları arasında sahələrə bölünür. Sahələrin sərhədləri qruplarda olan əməkdaşlara əvvəlcədən bildirilir. Sahələr arasında əlaqənin necə aparılması və «parol» müəyyənləşdirilir. Xüsusən bu gecə və axşam vaxtı keçirilən tutma əməliyyatları üçün vacibdir. Bu zaman işıqlandırıcı fənər və proektorlardan istifadə edilir. Adətən, belə tədbirlərə meşəni yaxşı tanıyan şəxslər və ya meşəbəyi, xidməti itin tətbiqi üçün kinoloq da cəlb edilir. Əməliyyata başçılıq edən «şəxsin işarəsi ilə meşə daranma» qaydası ilə axtarılır. Axtarış zamanı, meşədə ayaq izlərinə, təzə siqaret kötüklərinə, yanmış qalıqlarına, kağız qırıntılarına, yemək qalıqları, tonqala və s. ciddi fikir vermək lazımdır. Quyular çökəkliklər, sıx meşə yerləri diqqətlə yoxlanılır. Axtarış zamanı quşların və heyvanların hərəkətinə də fikir vermək lazımdır. Yaxında gizlənən adam olanda onların hərəkəti bunu bildirir. Tutulacaq şəxsə rast gələndə əvvəl planlaşdırılmış qaydada onun tutulub polis şöbəsinə gətirilməsi icra edilir.

Nəqliyyat vasitəsində tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri

Əgər tutulacaq və ya həbs olunacaq şəxs bunu nəqliyyat vasitəsində olarkən gözləmirsə, onun tutulması və ya həbsə alınmasını həyata keçirmək üçün mütləq başqa bəhanə ilə və ya gizli olaraq ona yaxınlaşmaq və «gözlənilməzlik üsulu»ndan istifadə etmək lazımdır. O, silahla olarsa, onu zərərsizləşdirmək lazımdır. Tutulacaq şəxs, ictimai nəqliyyatda sərnəşin kimi olarsa, onda başqa sərnəşin kimi onun sağında və solunda oturmaq, sonra onun gözlədiyi və tutulma üçün əlverişli olan vaxt və yer seçməklə, onun tutulmasını həyata keçirmək lazımdır. Bu zaman üçüncü polis işçisi onun üstünü və ciblərini yoxlayaraq silah, narkotik maddə və s. olub-olmamasını yoxlayır.

Tutulacaq şəxs özü nəqliyyat vasitəsi idarə edirsə, onda yol polisi əməkdaşlarına da tərtib edilmiş birgə plan əsasında tapşırıq verilir. Belə ki, sürücü kimi nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs yüksək təhlükə mənbəyini idarə etdiyindən, o, tutulacağını və ya həbs olunacağını bilməməlidir. Əgər o, silahlı olarsa, onun təhlükəliliyi daha da artır. Ona görə də başqa bəhanələrlə onun sayıqlılığını itirmək ona yaxınlaşmaq lazımdır. Elə etmək lazımdır ki, ona qarşı ediləcək hərəkət başqalarına qarşı edilən hərəkətdən seçilməsin və cinayətkar sürücü həmin anda tutulacağını gözləməsin. Bunu DYP-nin postlarında həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Sayıqlığı itirməmək üçün təcili yardım maşınından istifadə etmək olar.

Əgər tutulacaq şəxs tutulacağını (və ya həbs olunacağını) gözləyirsə və nəqliyyat vasitəsini idarə edirsə, onda DYP-nin əməkdaşları ilə əlaqəli surətdə onun hərəkətini izləmək, təqib etmək lazımdır. Tutulacaq və ya həbs olunacaq şəxsin silahlı müqavimət göstərməsi gözlənilirsə, onda bu barədə onun hərəkət etdiyi istiqamətdə DYP-nin postlarına məlumat vermək və onun tutulması üçün əlverişli vaxtda əvvəlcədən hazırlıq tədbirləri görmək lazımdır. Belə ki, həmin postlara silahlı qüvvələr göndərilərək, tutmanın zərərsiz, effektiv keçirilməsini təmin etmək üçün tədbirlər görülür, nəqliyyat vasitəsi təqib edilir.

Lazım gələrsə, nəqliyyatı məcburi dayandırma vasitələrindən, mikrofondan, vertolyotdan, yolların bağlanması üçün böyük nəqliyyat vasitələrindən və s. istifadə olunur.

Mənzildə tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri.

Mənzildə tutulma nisbətən çətinidir, xüsusən, tutulacaq şəxs silahlıdırsa və müqavimət göstərmək ehtimalı varsa ,bu işi daha da çətinləşdirir.

Belə ki, ilk növbədə, tutulmanın təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır. Tutulmanın qəflətən icrasını təmin etmək üçün mənzilə gizli daxil olmaq lazımdır. Vaxtı elə seçmək lazımdır ki, tutulacaq şəxs müqavimət göstərməyə hazır olmasın. Belə hallarda səhər tezdən və ya gecə vaxtı tutulacaq şəxs yatan zaman, yuxuda olarkən, onu yaxalamaq daha əlverişlidir. Müstəsna hallarda mənzillərdə və qapalı yerlərdə tutulma zamanı «Çeryomuxa» və başqa xüsusi vasitələrdən də istifadə etmək olar.

Əgər mənzildə tutulacaq şəxs tapılmasa, onda mənzildə axtarış aparıb, onun nəticəsindən şəxsin axtarışı üçün istifadə etmək lazımdır.

B) Silahlı cinayətkarın tutulmasının taktiki xüsusiyyətləri

Silahlı cinayətkarın tutulması və həbsinə xüsusilə ciddi hazırlaşmaq lazımdır. Belə ki, həmin şəxs silahlı müqavimət göstərə bilər. Silahlı cinayətkarın tutulması və həbsi DİN-nin xüsusi əmrləri ilə nəzərdə tutulmuş planla həyata keçirilir. Planda silahlı cinayətkarı tutmaq üçün qarşıya çıxma biləcək, ehtimal olunan şəraitlər nəzərə alınmaqla, müxtəlif konkret hallarda qüvvələrin və vasitələrin sayını, şəxsi heyətin hərəkət qaydası öz əksini tapmalıdır.

Silahlı şəxsləri tutmaq üçün əvvəlcədən bir neçə xüsusi qrupları yaradılır və onların üzərinə konkret vəzifələr qoyulur.

- bilavasitə tutmanı həyata keçirən qrup;
- tutma qrupunun himayəedici (qoruyucu) qrupu;
- əməliyyat keçirilən ərazini mühasirəyə alan qrup;
- əməliyyat məlumatları ilə təmin edən qrup və s.

Həmin qruplar mühasirə hədudlarını və çıxış mövqeyini tutduqdan sonra, eləcə də şəraiti, həmin yerdə bir-birilə əlaqə saxlama qaydalarını dəqiqləşdirdikdən sonra, fəaliyyət göstərməyə başlayırlar.

Əgər cinayətkarlar, onları tutacaq şəxslərdən aktiv hərəkətlər gözlənilərsə və birbaşa silahlı müqavimətə hazır deyillərsə, onda «gözlənilməzlik» üsulundan istifadə etmək məqsədə müvafiqdir. Belə hallarda polis işçilərinin tam maskalanmalarını təmin etmək üçün əməliyyat rayonunu mövqelərə görə mühasirəyə almaq lazımdır.

Mühasirənin bir və ya bir neçə məntəqələrində gizli surətdə himayəedici «qoruyucu» qrup yerləşdirilir. Qoruyucu qrup tutma qrupunun kömək göstərməyə hazır olmağa mühasirə mövqeyini yarıb keçməyə cəhd göstərən cinayətkarı tutmalıdır.

Tutma qrupu mühasirə mövqeyində ilkin vəziyyət tutur. Əməliyyatın rəhbərinin signalına – (işarəsinə) əsasən, təbii daldanacaqlardan (evlərdən), çökəkliklərdən, ağaclardan istifadə etməklə tutulma qrupu cinayətkarların olduqları yerləri tapıb oraya yaxınlaşırlar. Cinayətkarların, tutma qrupunun onlara hansı tərəfdən yaxınlaşmasını duymasınlar deyərək, diqqəti yayındıran hərəkətlər də edilir. Şəxsi heyətin maskalanmasını təmin etmək üçün tutma qrupunun üzvləri, tibbi yardım işçiləri, mənzil-istismar sahələrinin (MİS) nümayəndələri və s. işçilər kimi özlərini qələmə verirlər.

Əgər cinayətkarlar silahlı basqına müqavimət göstərərsə, onda onların müqavimətini qırmaq üçün xüsusi vasitələrdən başqa, müəyyən olunmuş qaydada silah da tətbiq edilir.

Tutma qrupu bundan sonra daldanacaq yerlərinə girir, qoruyucu qrup isə irəli çıxaraq, yaxın ətrafda qaçıb gizlənməyə səy göstərən cinayətkarları tutur və tutma qrupunu öz hərəkətləri ilə himayə edir. Tutulma zamanı ilk növbədə, tutulan şəxsin şəxsi axtarışı aparılır. Onun üstündə və ciblərində silah və onun cinayət etməsinə dəlilət edən predmetlər axtarılır. Hal şahidləri dəvət

olunurlar və protokol tərtib edilir. Əgər onlar yoxdursa, onda şöbəyə və ya müstətiqin yanına gətiridikdən sonra, şəxsi axtarış aparmaq məqsədə müvafiqdir.

Tutulmuş şəxsin polis şöbəsinə və ya müstətiqin yanına gətirildikdən sonra, protokol tərtib edilir. Orada tutulan şəxsin anket məlumatları, tutulma vaxtı (il, gün, saat və dəqiqə), tutmanın əsası və mötəvi göstərilir. Protokolda tutulmanın aparılma qaydası və şəraiti tutulan şəxsin müqavimət göstərərək göstərməməsi, onun özünü necə aparması, tutmanı aparan şəxslər, tutulanın paltarları, şəxsi axtarışda onun üstündən və ciblərindən çıxan əşyalar, şəxsi axtarış zamanı tutulanın bədənində xəsarətin olub-olmaması və hal şahidlərinin iştirakı qeyd olunur. Tutulma tarixi müvəqqəti saxlama təcridxanasına salınan vaxt deyil, faktiki tutulma vaxtı hesab edilir və eləcə də protokolda qeyd edilir. Protokol üç nüsxədən ibarət olur. Onlardan biri cinayət işinə əlavə olunur, ikincisi tutulanın şəxsi işinə, üçüncü isə növbətçi hissədə saxlanmağa verilir. Protokola tutma əməliyyatı keçirilən zaman və ya şübhəli şəxsi izləyən zaman çəkilən fotosəkillər, videolentlər, konoçəkiliş lentləri əlavə olunur.

Tutma və həbsə alma zamanı xüsusi vasitələrdən istifadə olunması.

Tutma zamanı texniki vasitələrdən geniş istifadə edilir. Əksər halarda, fiziki və silahlı müqavimət göstərən və göstərmək ehtimalı olan şəxslər tutularkən, əl-qolu bağlama vasitələrindən (qandal) istifadə edilir. Tutulacaq şəxslərin fiziki müqavimətlərinin dəf olunması üçün rezin dəyənəklərdən və suatan vasitələrdən istifadə olunur. Nəqliyyat vasitələrindən hərəkət edən cinayətkarları tutmaq nəqliyyat vasitələrini məcburi dayandırmaq üçün lazımi vasitələr tətbiq edilir. Silahlı müqavimət göstərən bir və bir neçə cinayətkar mənşildə, evdə, sarayda, mağarada, vaqonda gizlənərsə, xüsusi təyinatlı gözyaşardıcı qazlardan (çeryomuxa və s.) istifadə olunur.

Mövzu 10. Dindirmə və üzləşdirmə taktikası

1. Dindirmənin anlayışı, mahiyyəti və növləri
2. Dindirmənin psixoloji əsasları
3. Dindirməyə hazırlıq və keçirilməsinin taktiki üsulları
 - a) Şahidin dindirilməsi taktikası
 - b) Zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsinin taktiki üsulları
 - v) Şübhəli şəxsin dindirilməsi taktikası
 - q) Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi taktikası
4. Üzləşdirmə taktikası.
Dindirmənin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi

Sual 1. Dindirmənin anlayışı, mahiyyəti və növləri

Dindirmə cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən hallar barədə dindirilən şəxsdən qanunvericilə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatların alınması və onların düzgün rəsmiləşdirilməsindən ibarət olan verbal istintaq hərəkətidir. Dindirmə ibtidai araşdırma zamanı istifadə olunan mühüm istintaq hərəkətlərindən biridir. Elə bir cinayət işi yoxdur ki, onun istintaqı zamanı müstəntiq dindirmədən istifadə etməsin. Müstəntiq dindirmə vasitəli yeni sübutlar əldə edər, habelə işdə mövcud olan sübutları yoxlaya bilər.

Dindirmənin mahiyyəti iş üçün əhəmiyyət kəsb edən hallara dair məhz gerçək məlumatların əldə edilməsindən ibarətdir. Öz növbəsində bu dindirmənin məqsəd və vəzifəsini təşkil edir. Kriminalistik ədəbiyyatda dindirmənin məqsədi ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. S. K. Piterçev və A. A. Stepanov dindirmənin iki məqsədə malik olduğunu

bildirirlər: 1) iş üçün əhəmiyyətli olan yeni faktların və məlumatların əldə etmək; 2) işdə olan və mötəbərliyi şübhə doğuran sübutları yoxlamaq.

Dindirilən şəxsin prosessual vəziyyətindən aslı olaraq dindirmənin aşağıdakı növlərə bölünür: şahidin dindirilməsi; zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi; şübhəli şəxsin dindirilməsi; təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi.

Dindirmənin məqsədindən aslı olaraq ilkin və təkrar dindirmə növləri vardır. Təkrar dindirmənin məqsədi ilkin ifadənin düzgünlüyünü yoxlamaq və ya iş üçün əhəmiyyətli olan hallara dair yeni məlumatlar əldə etməkdir.

Dindirmə şəxsin subyektiv əlamətlərinə görə də fərqləndirilir. Məsələn, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsi onun xüsusi bir növüdür. Qüvvədə olan qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsinin xüsusi prosessual qaydalarını müəyyən etmişdir. Bu da onların psixi xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Dindirmə onun aparılma mərhələsindən aslı olaraq iki növə ayrılır: ibtidai istintaqda dindirmə və məhkəmədə dindirmə. Qüvvədə olan qanunvericilik şahidin, zərərçəkmiş və təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə istintaqında dindirilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən etmişdir. Bu qaydalar bir sıra cəhətlərinə ilə həmin şəxslərin ibtidai istintaqda dindirilməsi qaydalarından fərqlənir.

Dindirmənin xüsusi bir növü üzləşdirmədir. Üzləşdirmə müstəqil istintaq hərəkətidir. Lakin dindirmənin digər növlərindən fərqli olaraq üzləşdirmə dindirilən şəxslərin ifadələri arasında olan ziddiyyətlərin səbəblərini aydınlaşdırmaq və bu ziddiyyətlərdən düzgün nəticə çıxarmaq məqsədi daşıyır.

Sual 2. Dindirmənin psixoloji əsasları

İfadənin formalaşması mərhələləri. Cinayət işi üçün əhəmiyyətli olan faktlara dair dindirilən şəxs tərəfindən verilən informasiya mürəkkəb psixoloji proses keçərək, ifadə verən şəxsin təfəkküründə formalaşır. Bu psixoloji proses **ifadənin formalaşması prosesi** adlanır.

İfadənin formalaşması mürəkkəb psixoloji proses olduğundan müəyyən mərhələlərə bölünür. İfadənin formalaşma mərhələləri əlaqədar kriminalistika ədəbiyyatda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Kriminalistlər əksəriyyəti ifadənin formalaşma prosesini aşağıdakı mərhələlərə bölürlər: 1) müəyyən faktı və hadisəni qavramaq 2) həmin faktı və hadisəni yadda saxlamaq 3) faktı və hadisəni ifadə etmək və yaxud reproduksiya etmə.

İfadənin formalaşmasının ilkin mərhələsi qavramadır. Qavrama maddi aləmin predmet və hadisələrini insanın hiss üzvlərində inikası deməkdir. Qavramanın əsasını hissetmə, yəni hadisə və predmetlərin ayrı-ayrı keyfiyyətlərinin insan beynində əks olunması təşkil edir.

Qavramaya təsir edə bilən elə faktorlar vardır ki, onlar predmet və hadisələrin olduğu kimi dərk edilməsinə mane olurlar. Belə faktorlar iki qrupa bölünür:

1) subyektiv faktorlar - hiss üzvlərinin anatomik qüsuru və ya xəstəliyi; güclü emosional təsir; diqqətsizlik; laqeyidlik; qavrama obyektinin mahiyyətini bilməmək, şəxsin emosional vəziyyəti, peşəsi, temperamenti, təhsili və s. Faktın dərk edilməsinə və yadda saxlanılmasına şəxsin emosional vəziyyəti əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, ruh düşkünlüyü vəziyyətində olan şəxsin hadisəni dərk etmə qabiliyyəti zəifləyir. Qavramaya şəxsin peşəsi də təsir edir. Şahid öz peşə sahəsində baş verən hadisələrə dair digər şahidlərə nisbətən daha dolğun ifadə verir. Şəxsin müəyyən faktı öz peşə hazırlığına, biliyinə görə daha mükəmməl dərk etməsinə **peşə qavraması** deyilir. Qavramaya həmçinin şəxsin sərxoş vəziyyətdə olması təsir edir. Psixoloqlar sərxoş vəziyyətdə olan şəxslərin hadisənin dərk edilməsində uydurma və subyektivizmə yol verdiyini, baş vermiş hadisənin düzgün qiymətləndirməməsini göstərirlər.

2) obyektiv faktorlar – hadisənin müşahidənin qısa müddətdə davam etməsi; qavrama zamanı meteoroloji şərait; işıqlanmanın zəif olması; qavrama obyektinə olan məsafə; katalizator təsiri gücünün çox və ya az olması; qavrama obyektinin həcmi və s.

Qavranılmış faktın yadda möhkəm qalması bir sıra faktorlardan, o cümlədən yaddaşın növündən də aslıdır. Yaddaşın aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1) obraz yaddaşı – predmetlərin və hadisələrin zahiri əlamətlərini müşahidə etmək nəticəsində yaranır 2) təsviri-məntiqi yaddaş – bilavasitə faktı müşahidə nəticəsində deyil, onun haqqında müəyyən mənbədən oxumaq, eşitmək nəticəsində yaranır 3) emosional yaddaş – emosional hisslər (sevinc, həyəcan, qorxu və s.) təsiri altında yaranan 4) məzmun yaddaş – şahid hadisəni deyil, onun yaddaşda qalmış obrazını təsvir edir və bu hadisənin bütün incəlikləri ilə üst-üstə düşməyə bilər 5) dinamik yaddaş – müəyyən fiziki iş və yaxud hərəkətlə bağlı yaranır.

Faktın qavranılmasından sonra keçən müddət yadda saxlamaya böyük təsiri vardır. Psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, qavramadan sonra faktın yaddaşdan silinməsi prosesi ilk vaxtlarda çox intensiv olur (3-7 sutka), sonra isə zəifləyir və təxminən 10-14 sutkadan sonra nisbətən sabitləşir. Yaddaşın silinməsi prosesinin intensivliyi həmin faktı qavradığı anda yaranan emosional vəziyyətdən, yaddaşın qüsurundan da aslıdır.

İfadənin formalaşma prosesinin sonuncu mərhələsi faktı və ya hadisəni ifadə etməkdir. İfadə etmək şəxsin yada saldığı və ya yadına düşdüyü fakt barədə məlumat verməsi, başqa sözlə, həmin faktı əks etdirməsi, canlandırması deməkdir. İfadə etmə ifadənin formalaşması prosesinin sonuncu mərhələsidir. Əgər şəxs gördüyü, eşitdiyi və hiss etdiyi faktı düzgün qavramış və yadda saxlamışdırsa, lakin onu düzgün ifadə edə bilmirsə, həmin məlumat əsasında həqiqəti aşkar etmək mümkün deyildir.

Dindirilən şəxslə psixoloji kontaktın yaradılmasının anlayışı, əhəmiyyəti, üsulları. İnsanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin əsas elementlərindən biri psixoloji kontaktdır. Psixoloji kontakt dedikdə, ünsiyyət zamanı inama əsaslanan qarşılıqlı təsir etmə sistemi və informasiya mübadiləsi prosesi başa düşülür. Psixoloji

kontakt yalnız hər iki tərəfin bu əlaqənin yaradılmasında marağı olduğu halda mümkündür.

Dindirilən şəxslə psixoloji kontaktın yaradılmasının müxtəlif üsulları vardır:

1) Müstəntiq iş üzrə yoxlanılmış və mötəbərliyi şübhə doğurmayan sübutları təqdim edərək dindirilən şəxsi yalan ifadə verməyin mənasız olduğunu inandırmaqla psixoloji kontakt yarada bilər. Bu zaman təqdim olunmuş sübutlar isə məntiqi sübutlar (**ad rem**) adlanır. Bu isə şəxsin məntiqinə təsir etməklə psixoloji əlaqənin yaradılması üsuludur.

2) Müstəntiq dindirilən şəxsi emosional vəziyyətə çatdırmaqla onunla psixoloji əlaqə yaradıla bilər. Bu zaman dindirilən şəxsdə müstəntiqə qarşı apatiya, ünsiyyət zamanı psixi gərginlik aradan qalxaraq, özünəinam və vətəndaşlıq borcu hissləri meydana gəlir. Psixoloji kontaktın yaradılması müstəntiqin peşəkarlığından, təcrübəsindən və psixiki keyfiyyətlərindən də aslıdır. Ona görə də müstəntiq dindirmə zamanı müəyyən davranış qaydalarına əməl etməlidir:

Müstəntiq dindirmə zamanı təmkinli, mədəni və sakit olmalı, təhqiredici ifadələrdən istifadə etməməli, habelə şəxsə qarşı etinasızlıq göstərməməlidir.

Müstəntiq dindirilən şəxsin söylədiklərinə dərhal öz münasibətini, reaksiyasını nümayiş etdirməməlidir.

Müstəntiq öz vəzifələrini yerinə yetirərkən qəti və inadkar olmalıdır. Müstəntiq həmçinin dindirilən şəxslə psixoloji kontaktın yaradılmasını təmin edən müəyyən keyfiyyətlərə də malik olmalıdır. Bura aiddir:

Ünsiyyət yaratmaq qabiliyyəti. Dindirilən şəxsin fərdi xüsusiyyətlərindən , yaşından, təhsilindən, mədəniyyət səviyyəsindən aslı olaraq ünsiyyət yaratmaq bacarığı başa düşülür.

Emosional cəhətdən stabillik.

Nitq mədəniyyətinin olması. Dindirilən şəxsin şüurunu, iradəsinə təsir etmək və başa düşülmək üçün müstəntiq nitq mədəniyyətinə fikir verməlidir.

Psixoloji kontaktın yaradılmasında dindirmə şəraiti də mühüm rol oynayır. Dindirmə təyin olunan vaxtda və işgüzar şəraitdə aparılmalıdır.

Beləliklə də, psixoloji əlaqə dindirmənin zəruri şərti olub, müstəntiqlə dindirilən şəxs arasında yaranan psixoloji münasibətdir.

Dindirilən şəxsə psixoloji təsir üsulları. Dindirmə zamanı müstəntiq düzgün ifadələrin alınması məqsədilə dindirilən şəxsə psixoloji təsir üsullarından istifadə edə bilər. Psixoloji təsir üsulları müəyyən prosessual formada, məhdud zaman kəsiyində və dindirilən şəxsin psixi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiq olunmalıdır.

İstintaq təcrübəsində əsasən aşağıdakı psixoloji təsir üsullarından istifadə olunur:

1) Dindirilən şəxsin ifadəsinin təhlili metodu. Bu zaman müstəntiq dindirilən şəxsin ifadəsini təhlil etməklə oradakı ziddiyyətləri və uyğunsuzluqları açıq-aydın göstərir, belə halda dindirilən şəxs yalan danışmağın mənasızlığını anlayaraq öz mövqeyini dəyişməli olur. Dindirmə zamanı ifadənin təhlilinin bir neçə taktiki üsulu vardır: 1) ifadənin daxili ziddiyyətlərini aşkar etmək; 2) ifadənin digər sübutlarla ziddiyyətini müəyyənləşdirmək;

2) İnandırma metodu. Bu metoddan istifadə edərək müstəntiq iş üzrə konkret materiallara, istintaq təcrübəsinə əsaslanmaqla dindirilən şəxsi düzgün mövqə tutmadığını inandırmağa çalışır. Bu metod dindirilən şəxsin müsbət mənəvi keyfiyyətlərinə təsir etməni nəzərdə tutur. İnandırma metodu yalnız dindirilən şəxsin müstəntiqlə ünsiyyət olmaq və onu dinləmək istəyinin olduğu halda mümkündür. Məhz buna görə də, dindirilən şəxslə psixoloji kontaktın yaradılması inandırma metodunun həyata keçirilməsinin zəruri şərtidir.

3) Emosional təsir metodu. Bu zaman müstəntiq dindirilən şəxsin emosional vəziyyətinin dəyişməsinə səbəb olan şərait yaradaraq, onun iş üçün əhəmiyyət kəsb edən hallardan xəbərdar olub-olmamasını müəyyən etmiş olur. Məhz bu üsul vasitəsilə dindirilən şəxsin cinayətdə iştirakını

müəyyən etmək olar. Dindirilən şəxsin emosional vəziyyəti müstəqil sübut əhəmiyyət kəsb etməsə də, şəxsi düzgün ifadə verməyə məcbur edir. Dindirilən şəxsə emosional təsir etmə zamanı qanunçuluq prinsipinə zidd olan aldatmaqla, yalan vədlər verməklə, psixiki və fiziki məcbur etmə üsullardan istifadə oluna bilməz.

4) Nümunə metodu. Bu zaman müstəntiq öz şəxsi nümunəsi əsasında və yaxud digər şəxslərin müsbət hərəkətləri barədə məlumat verməklə dindirilən şəxsə psixoloji təsir edə bilər. Müstəntiqin dindirmə zamanı düzgün davranışı dindirilən şəxsə tərbiyəvi təsir göstərir. Bu psixoloji təsir dindirmədən əvvəl, müstəntiqlə dindirilən şəxsin ilk tanışlığından başlanılır. Ona görə də müstəntiqin xarici görünüşünə fikir verməli, səliqəli olmalı və öz simasında hakimiyət nümayəndəsi təcəssüm etməlidir. Müstəntiq dindirilənə digər şəxslərin müsbət davranışları, hərəkətləri barədə məlumat verərkən çalışmalıdır ki, həmin nümunələr real, dindirmənin mahiyyətinə uyğun və onun iştirakçıları dindirilənə tanış olsun. Nümunə metodu dindirilən şəxsi ifadə verməyə maraqlı oyadır. Bu metodundan istifadə edərkən müstəntiq gərək müəyyən pedaqoji bacarığa malik olmalıdır.

Sual 3. Dindirməyə hazırlıq və onun keçirilməsinin taktiki üsulları

Dindirmə zamanı müsbət nəticələrin əldə olunması müstəntiqin dindirməyə hazırlıq zamanı həyata keçirdiyi tədbirlərdən xeyli dərəcədə aslıdır. Dindirməyə hazırlıq dedikdə, dindirilən şəxsəndən tam və düzgün ifadələrin alınmasını təmin edən kompleks ilkin hazırlıq tədbirləri başa düşülür. Dindirməyə hazırlıq hərəkətlərinə aiddir: 1) cinayət işi materiallarının hərtərəfli öyrənilməsi 2) dindirilən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatların toplanması və öyrənilməsi 3) dindirməyə çağırış qaydasının müəyyən edilməsi 4) dindirmənin yerinin və vaxtının müəyyən 5) dindirmə zamanı tətbiq ediləcək texniki vasitələrin hazırlanması.

Şəxsin dindirməyə hansı qaydada çağırılması dindirmənin nəticəsinə təsir göstərən əsas amillərdəndir. CPM 226-cı maddəsinə görə şəxs dindirməyə çağırış vərəqəsi, teleqram, telefonaqram, faksoqram vasitəsilə çağrıla bilər. Dindirməyə çağırış qaydasının müəyyən edilməsi konkret istintaq şəraitindən aslıdır. Şəxsi (barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslər istisna olmaqla) dindirməyə çağırarkən müstəntiq çalışmalıdır ki, bu barədə kənar şəxslər- iş yoldaşları, qonşular və s. xəbərdar olmasınlar. Bu tədbir ilk növbədə dindirilən şəxsə işdə marağı olan şəxslər tərəfindən qanunsuz təsirin qarşısını almaq üçün görülür.

Dindirmə bir qayda olaraq müstəntiqin otağında aparılır. Lakin bəzi hallarda dindirməni hadisə yerində aparmaq daha məqsədəuyğundur. Çünki məhz hadisə yerində aparılan dindirmə şəxsə cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən halları yada salmağa kömək edir. Ahıl yaşlı şəxslər və xəstələr onların olduqları yer üzrə dindirilməlidir.

Dindirmənin taktikası

Dindirmənin taktiki üsullarının anlayışı.

Dindirmənin ümumi qaydaları cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir. Lakin onun prosessual qaydalarından fərqli olaraq taktiki üsullar qanunvericilik tərəfindən göstərilməmişdir. Qanun bununla da müstəntiqə dindirmə zamanı müxtəlif taktiki üsullardan hər hansı birini seçməsinə və tətbiq etmək üçün geniş imkanlar verir.

Dindirmənin taktiki üsulları müəyyən tələblərə cavab verməlidir. Taktiki üsullar cinayət-prosessual qanunvericiliyə, habelə mənəvi prinsiplərə uyğun olmalıdır. Bu baxımdan dindirilən şəxsin şərəf və ləyaqətini alçaldılması ilə müşayət olunan taktiki üsullardan istifadə etmək, habelə fiziki, yaxud mənəvi zor tətbiq olunması yolverilməzdir.

Dindirmənin taktiki üsulları onun növündən, dindirilən şəxsin prosessual vəziyyətindən aslı olaraq müəyyən edilməlidir.

Şahidin dindirilməsi taktikası. Şahid dedikdə, iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən hallardan xəbərdar olan şəxs başa düşülür (A.R CPM 95.1). Şahid cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən hər bir hal üzrə, o cümlədən şübhəli, təqsirləndirilən, zərərçəkmiş şəxsin, digər şahidlərin şəxsiyyəti barədə dindirilə bilər (A.R CPM 227). Şahidin dindirilməsi zamanı müstəntiq cinayət işinin və şahidin spesifik cəhətləri nəzərə alınmaqla konkret taktiki üsullardan istifadə etməlidir. Bu taktiki üsulların əsas məqsədi şahidin iş üçün əhəmiyyət kəsb edən hallara dair doğru ifadə verməsinə nail olmaqdır.

Müstəntiq hər bir şahidi digər şahidlərdən ayrı dindirməlidir və dindirmə qurtaranədək eyni iş üzrə çağırılmış şahidlərin öz aralarında ünsiyyətdə olmaması üçün tədbirlər görməlidir (A.R CPM 227.3).

Bəzən təcrübədə müstəntiqlər şahidin dindirilməsini sərbəst danışmaq formasında deyil, suallar verməklə həyata keçirməyə üstünlük verirlər. Belə dindirmə forması taktiki cəhətdən düzgün deyildir: 1) müstəntiqin sualları və ona cavablar bir qayda olaraq hadisəni bütünlüklə əhatə edə bilmir və bu da şahid ifadələrində boşluqlar yaranmasına gətirib çıxarır 2) müstəntiqin öz sualları ilə arzuolunan cavabı şahidin beyninə yeridə bilər 3) müstəntiqin öz sualları ilə işdə olan sübutları vicdansız şahid qarşısında açıqlaya bilər.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 227.1 maddəsinə görə dindirmə şahidə cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları danışmaq təklif ilə başlanılır və bundan sonra ona suallar verilə bilər. Göründüyü kimi, şahidə sual vermək müstəntiqin vəzifəsi deyil, hüququ kimi nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu o demək deyil ki, müstəntiq həmişə bu hüquqdan istifadə etməlidir. Şahid sərbəst surətdə ifadə verdikdən sonra müstəntiq zərurət olduqda ona suallarla müraciət edir. Burada zərurət dedikdə, şahidin ifadələrinin natamamlığı, qeyri-müəyyənliyi və işdə olan materiallarla ziddiyyət təşkil etməsi başa düşülür. Ona görə də müstəntiq tərəfindən şahidə sual verməyin əsas məqsədi

onun ifadələrini tamamlamaq, dəqiqləşdirmək və yaxud yoxlamaqdır.

Şahidin doğru ifadə verməsinə nail olmaq üçün müstəntiq ilk növbədə mənəvi təsir vasitələrindən istifadə etməlidir. O, şahidə başa salmalıdır ki, doğru danışmaq onun vətəndaşlıq borcu olub, cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparmaq vəzifəsindən irəli gəlir, doğru danışmaqla o, həqiqətin üzə çıxarılmasında istintaq orqanlarına yaxından kömək etmiş olur və s.

Zərərcəkmiş şəxsin dindirilməsi taktikası.

Zərərcəkmiş cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş əməl nəticəsində birbaşa mənəvi, fiziki və ya maddi ziyan vurulmuş şəxsdir (CPM 87.1). Azərbaycan Respublikası CPM-nin 231-ci maddəsinə görə zərərcəkmişin dindirilməsi şahidin dindirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş qaydalara müvafiq aparılır. Habelə zərərcəkmişin dindirilməsi zamanı şahidin dindirilməsinin taktiki üsullarından istifadə olunur. Buna baxmayaraq zərərcəkmiş şəxsin dindirilməsinin özünəməxsus cəhətləri də vardır. Bu isə ilk növbədə zərərcəkmişin prosessual vəziyyəti və əksər hallarda hadisəni bilavasitə müşahidə etməsi ilə əlaqədardır. Məhz zərərcəkmiş şəxsin ifadələri müstəntiqə hadisə ilə bağlı fərziyyələrin qurulmasına və sübutların aşkarlanmasına imkan verir. Ona görə də, bir qayda olaraq ibtidai araşdırma zərərcəkmiş şəxsin dindirilməsi ilə başlanılır.

Zərərcəkmiş şəxsin dindirilməsi müstəntiqin onu bilə-bilə yalan ifadə verməyə, ifadə verməkdən imtina etməyə və ya boyun qaçırmağa görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdar etməklə başlanılır. Sonra isə müstəntiq zərərcəkmiş şəxsə ona qarşı törədilmiş hadisəsi ilə bağlı hər bir şeyi söyləməyi təklif edərək, sərbəst danışmaq imkanı yaradır. Zərərcəkmiş sərbəst surətdə ifadə verdikdən sonra, müstəntiq ifadəni dəqiqləşdirmək, onu tamamlamaq və yaxud onun düzgünlüyünü yoxlamaq məqsədilə sual verə bilər.

Zərərcəkmiş şəxsin dindirilməsi zamanı belə bir cəhət nəzərə alınmalıdır ki, cinayət edilməsi zamanı o, gərgin

emosional şəraitə düşdüyü üçün iş üzrə halları düzgün qavramaya da bilər. Təcrübə göstərir ki, zərərçəkmiş şəxs məhz gərgin emosiyaların təsirindən iş üzrə halları düzgün qavraya bilmir, yaxud təhrif olunmuş şəkildə qavrayır və sonradan onları şişirdirmiş şəkildə təsvir edir. Bir sıra hallarda zərərçəkmiş şəxs cinayətin baş verdiyi ilk günlərdə tamamilə ifadə verə bilmir. Bu da ondan irəli gəlir ki, o, ilk günlərdə cinayətin edilməsi prosesində yaranmış gərgin emosiyaların təsiri altında olur. Məhz bu səbəbdən zərərçəkmiş şəxsin dindirməsini bir qədər sonraya saxlamaq daha məqsədəuyğundur. Lakin bəzən dindirmənin təxirə salınması mənfi nəticələr də verə bilər. Belə ki, cinayət hadisəsindən zərərçəkmiş şəxs qarşı cinayətkarlar tərəfindən ələ alma, hədə-qorxu gəlmə və digər təsirlərə məruz qala bilər. Bu da öz növbəsində zərərçəkmiş şəxsin ifadələrinin obyektivliyinə təsir edir.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi taktikası. Şübhəli şəxsin dindirilməsi onun tutulduğu andan və ya barəsində qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi barəsində qərar ona elan edildikdən dərhal sonra aparılır (A.R CPM 232.1). Şübhəli şəxsin dindirilməsi təqsirləndirilən şəxs üçün nəzərdə tutulmuş prosessual qaydada həyata keçirilir(A.R CPM 232.5). Lakin buna baxmayaraq, onların aparılma taktikası fərqlidir. Bu da onların prosessual vəziyyətindən və işdə olan sübutlarla təqsirinin müəyyən edilməsi dərəcəcəsindən irəli gəlir.

Ümumiyyətlə şübhəli şəxsin dindirilməsi müəyyən psixoloji xüsusiyyətlərə malikdir: 1) dindirmə zamanı şübhəli şəxs özünü müdafiə etmək və həqiqətin gizlədilməsinə çalışması 2) şübhəli şəxsin müstəntiqə mənfi münasibət və apatiya bəsləməsi 3) şübhəli şəxsin psixi gərginlik və çaşqın vəziyyətdə olması 4) şübhəli şəxsin müstəntiqin hansı sübutlara malik olduğunu öyrənmək istəyi.

Dindirmənin dərhal aparılması tələbi təkəcə şübhəli şəxsin hüquqlarının pozulmaması üçün prosessual təminat olmayıb, həm də taktiki əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, dindirmə dərhal aparıldıqda şübhəli şəxs qanunsuz

vasitələrlə özünü müdafiə etmək üçün tədbirlər görməyə vaxt tapmır və iş üçün əhəmiyyət kəsb edən hallara dair doğru ifadə verməyə məcbur olur.

Şübhəli şəxsin dindirilməsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri dindirməyə hazırlığın çox az müddətdə baş verməsidir. Buna görə də bir sıra hallarda müstəntiq şübhə edilən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallara dair məlumatla malik olmur. Ona görə də müstəntiq bu halları bilavasitə dindirmə prosesində müəyyən etməli və buna müvafiq taktiki üsul seçməlidir.

Müstəntiq dindirmədən əvvəl şübhəli şəxsi hansı faktlar barəsində xəbərdar edəcəyini, hansıları isə gizli saxlayacağını müəyyən etməlidir. Belə faktların qabaqcadan müəyyən edilməsi dindirmə zamanı mühüm rol oynayaraq, şübhəli şəxsin yalan ifadə vermə hallarının ifşa edilməsinə, habelə şübhəli şəxsin onun tərəfindən törədilmiş, lakin istintaqa məlum olmayan cinayətlərə dair ifadə verməsinə imkan vermiş olur.

Yalan alibinin ifşası üçün onu təsdiq və ya inkar edə biləcək şəxslər dərhal dindirilməlidir. Alibinin doğruluğunu sübuta yetirmək üçün şübhəli şəxsin istinad etmədiyi şəxslərin dindirilməsi daha müsbət nəticə verə bilər. Həmin şəxslər şübhəli şəxslə qabaqcadan razılaşmadıqlarına görə onların ifadəsi obyektiv olur.

Alibi irəli sürən şübhəli şəxsin bir neçə dəfə təkrar dindirilmək, habelə onun təqdim etdiyi sənədlərin doğruluğunu ekspertiza vasitəsilə yoxlamaqla da alibinin yalan olduğunu müəyyən etmək olar.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi taktikası.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi ona ittiham elan edildikdən sonra aparılmalıdır. Təxirəsalınmaz hallar istisna olmaqla, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi yalnız gündüz vaxtı mümkündür.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin hazırlıq mərhələsində müstəntiq təqsirləndirilən şəxslərin hansı ardıcılıqla dindiriləcəyini aydınlaşdırmalıdır. Bu zaman aşağıdakı hallar nəzərə alınmalıdır: 1) təqsirləndirilən şəxs

bu və ya digər cinayətin edilməsində nə kimi rol oynadığını; 2) toplanmış materiallar hansı təqsirləndirilən şəxsin təqsirini daha inandırıcı surətdə sübut edir; 3) təqsirləndirilən şəxslərin bir-birinə münasibəti; 4) təqsirləndirilən şəxsin öz hərəkətlərinə münasibəti; 5) təqsirləndirilənin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar. İstintaq taktikası baxımından cinayətin təşkilatçılarının, təhrikçilərinin və ya köməkçilərinin əvvəlcə dindirilməsi daha məqsədemüvafiqdir.

Dindirmənin əvvəlində müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin ona elan edilmiş ittiham üzrə özünün təqsirli bilib-bilmədiyini aydınlaşdırmalıdır. Sonra isə təqsirləndirilən şəxsə ittihamın mahiyyəti, habelə onun mülahizələrinə görə cinayət işi üçün əhəmiyyətli olan digər hallar üzrə ifadə vermək təklif etməlidir (A. R CPM 233). Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin taktikası onun elan olunmuş ittihamla özünü təqsirli bilib-bilmədiyindən aslı olaraq müəyyən edilir.

Əgər təqsirləndirilən şəxs elan olunmuş ittihamla özünü tam təqsirli bilirsə, müstəntiq onu işi üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün hallar barədə dindirməli və bu etirafın düzgünlüyünü yoxlamalıdır.

Təqsirini etiraf etmiş təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi əsas taktiki üsullarından biri onun ifadələrinin dəqiqləşdirilməsidir. Bu üsul təqsirləndirilən şəxsin cinayət hadisəsilə əlaqədar hərəkətlərinin ardıcılığını müəyyən etməyə imkan verir. Dindirmənin belə taktiki üsulla aparılması iş üçün əhəmiyyət kəsb edə bilən bütün faktların aydınlaşdırılmasına, habelə yalan ifadə vermə hallarının ifşa edilməsinə imkan verir.

Təqsirini boynuna almış təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin digər taktiki üsulu onu ifadə verdiyi hallar barədə təkrar dindirmədir. Əgər təqsirləndirilən şəxs təkrar dindirmə zamanı əvvəlki ifadələri ilə ziddiyyət təşkil edən məlumat verirsə, bu onun yalan etiraf etdiyini dəlalət edir.

Sübutlar təqsirləndirilən şəxsə aşağıdakı üsullarla təqdim edilir: 1)ifşaedici təsirin artan istiqaməti üzrə 2) dindirmənin ilk mərhələsində ən kəsərli sübutun təqdim

edilməsi 3) birdəfəyə bütün sübutların təqdim edilməsi. Hər bir halda sübutların elan etmə üsulu üçün konkret halından və təqsirləndirilən şəxsin xüsusiyyətlərindən aslı olaraq müəyyən edilməlidir. Təqsirləndirilən şəxsin ifşa etmək üçün sübutları epizodlarla elan olunması daha məqsəduyğundur. Ona görə ki, sübut təqsirləndirilən şəxsə tam məlum olduqda o, ifadəsinin sonrakı istiqamətini özü üçün əlverişli şəkildə tənzim edə bilər. Bu da çox zaman yalan ifadənin ifşa edilməsini çətinləşdirir.

Əgər cinayəti bir neçə təqsirləndirilən şəxs törətmişsə və onlardan heç biri təqsirini boynuna alaraq düzgün ifadə vermirsə, müstəntiq aşağıdakı taktiki üsuldan istifadə edə bilər. Müstəntiq təqsirləndirilən şəxslərin birindən iş üzrə az əhəmiyyət kəsb edən fakt barədə düzgün ifadə almağa çalışmalıdır. Sonra isə ondan digər təqsirləndirilən şəxslər üzvləşdirmə zamanı bu fakt barədə ifadə vermək təklif olunur. Üzləşdirmə zamanı digər təqsirləndirilən şəxslərdə ehtimal ki, həmin şəxs cinayəti törədilməsini etiraf edərək, müstəntiqə cinayət hadisəsilə bağlı digər hallar barədə də məlumat verib. Məhz bu səbəbdən, onlar yalan ifadə verməyin mənasızlığını görüb, təqsirlərini boynuna alırlar. Lakin bu taktiki üsul təqsirləndirilən şəxslərə onlardan birinin cinayəti etiraf etməsi barədə yalandan məlumat vermək kimi qiymətləndirilməməlidir. Çünki belə üsulla əldə edilmiş ifadə sübut əhəmiyyət kəsb edə bilməz (C PM 125.2.2).

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı taktiki kombinasiyalardan da istifadə oluna bilər. Taktiki kombinasiyalar dedikdə, dindirilən şəxs tərəfindən mövcud istintaq şəraitini düzgün qiymətləndirilməməsi nəticəsində öz iradəsi əleyhinə doğru ifadə verməsinə yönəlmiş üsullar başa düşülür. İstintaq təcrübəsində aşağıdakı taktiki kombinasiyalar tətbiq olunur: 1) dindirilən şəxsdə müstəntiq "hər şeydən xəbərdar olması" təsəvvürünü yaratmaqla 2) dindirilən şəxsdən işin bu və ya digər halları haqqında müstəntiqin xəbəri olmasını gizlətmək 3) dolayı dindirmə-ikinci dərəcəli suallarla cinayət işi ilə əlaqədar əsas sualın

maskalanması 4) cinayətlə əlaqədar müxtəlif halları təsdiqləyən ifadələrin alınması üçün şəraitin yaradılması.

Sual 4. Üzləşdirmə taktikası. Dindirmənin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi.

Üzləşdirmə dindirmənin xüsusi bir növüdür. CPM 235.1 maddəsinə görə ifadələrində əhəmiyyətli ziddiyyətlər olduqda müstəntiq əvvəl dindirilmiş iki şəxs arasında üzləşdirmə aparmaq hüququna malikdir. Beləliklə də üzləşdirmə cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən hal barədə ziddiyyətli ifadələr verən iki şəxsin eyni zamanda dindirilməsidir. Üzləşdirmə cinayət işləri üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə yönələn prosesual hərəkətlərdən biridir. Üzləşdirmənin əsas məqsədi dindirilən şəxslərin ifadələrindəki ziddiyyəti aradan qaldırmaq və dindirmə zamanı əldə olunmuş məlumatları yoxlamaqdır.

Üzləşdirmə yalnız ifadələrdəki ziddiyyət cinayət işi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi halda aparılmalıdır. Başqa sözlə desək, dindirilən şəxslərin ifadələrində olan istənilən uyğunsuzluğa görə üzləşdirilmə aparıla bilməz. Bundan başqa, əgər üzləşdirmə zamanı üzləşdirilən şəxslərin hər hansı bir məsələyə dair razılığa gələ biləcəkləri ehtimal olunarsa, bu halda da üzləşdirmə aparıla bilməz.

Üzləşdirmə zamanı müsbət nəticələrin əldə olunması xeyli dərəcədə görülən hazırlıq hərəkətlərin əsliidir. Belə hazırlıq hərəkətlərinə aiddir: üzləşdirməni kimlər arasında, hansı ardıcılıqla, kimlərin iştirakı ilə, hansı məsələlərə dair aparılacağı müəyyən edilməsi; üzləşdiriləcək şəxslərin əvvəlki ifadələrinin hərtərəfli öyrənilməsi; üzləşdiriləcək şəxsləri xarakterizə edən məlumatların toplanması; onların bir-birinə olan münasibəti araşdırılması; üzləşdirmənin vaxtının və yerinin müəyyən edilməsi; üzləşdirmə zamanı təqdim ediləcək sübutların dairəsinin dəqiqləşdirilməsi;

üzləşdirmənin gedişatını və nəticələrini qeyd edəcək texniki vasitələrin hazırlanması və s.

Üzləşdirməni əvvəlində aralarında üzləşdirmə aparılan şəxslərin bir-birini tanıması və onların münasibətləri dəqiqləşdirilir.

Üzləşdirilən şəxslərin hər ikisi ifadə verdikdən sonra müstəntiq onlara sullar verir. Müstəntiqin icazəsi ilə üzləşdirilən şəxslər də bir-birinə suallar verə bilərlər.

Üzləşdirmə zamanı hər hansı bir halın üzləşdirilən şəxslərin yadına salmaq məqsədilə müstəntiq cinayət işində olan sübutları onlara təqdim edə bilər. Üzləşdirmə zamanı müstəntiq çalışmalıdır ki, üzləşdirilən şəxslər hər hansı bir məsələyə dair razılığa gələ bilməsinlər.

Üzləşdirmənin sonunda müstəntiq protokol tərtib edir. Protokolda üzləşdirmə iştirakçılarında verilmiş suallar və bu suallara onların cavabları, habelə işin hallarının mahiyyəti barədə onların ifadələri qeyd olunur.

Dindirmənin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi.

Dindirmənin nəticələri protokol vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Protokol müstəntiq tərəfindən tərtib olunur. Protokolda dindirilmiş şəxsin işin hallarının mahiyyəti üzrə sərbəst ifadələri, ona verilmiş suallar və bu suallara onun cavabları göstərilir. Dindirilən şəxsin ifadələri və onun verilmiş suallara cavabları dindirmə protokolunda birinci şəxs adından və mümkün qədər hərfi şəkildə qeyd edilməlidir. Dindirilən şəxsin xahişi ilə ona ifadələrini əlyazma üsulu ilə vermək imkanı verilir və bu barədə dindirmə protokolunda müvafiq qeyd aparılmalıdır. Bir qayda olaraq jarqon ifadələr və əxlaqsız sözlər protokolda əks olunmur.

Dindirmə qurtardıqdan sonra isə müstəntiq dindirilən şəxsi dindirmə protokolu ilə tanış edir. Əgər dindirmə zamanı audio yazıdan, video və çəkilişdən və ya digər yazan texniki vasitələrdən istifadə etmişdirsə, onda müvafiq yazı, çəkiliş lentləri, yaxud başqa məlumat daşıyıcıları da dindirilən şəxsə nümayiş etdirilməlidir. Bundan sonra müstəntiq dindirilən şəxsdən dindirmə protokola əlavə və düzəlişlər olub-olmayacağını aydınlaşdırır. Əgər əlavə və

düzəlişlər olarsa, onlar da protokola daxil edilir. Daha sonra isə dindirmə protokolu müstəntiq və dindirilən şəxs tərəfindən onun axırında, habelə dindirilən şəxs tərəfindən əlavə olaraq onun hər bir səhifəsi imzalanır.

Mövzu № 11. «İfadələrin yerində yoxlanılması və istintaq eksperimenti taktikası»

1. İfadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışı və mahiyyəti.

2. İfadələrin yerində yoxlanılmasına hazırlıq və keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

3. İstintaq eksperimentinin anlayışı və növləri.

SUAL 1. İfadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışı və mahiyyəti.

Cinayət işi üzrə sübutların toplanmasında keçirilən istintaq hərəkətləri ilə yanaşı ifadələrin yerində yoxlanılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti istintaqın tam və obyektiv aparılması, alınmış məlumatların yoxlanılması, yeni sübutların əldə edilməsi məqsədilə həyata keçirilir.

İfadənin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti CPM-nin 260-cı maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddədə qeyd olunur ki, ifadənin yerində yoxlanılması şahidin, zərərçəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin dəqiq məlum yerdə baş vermiş hadisə ilə bağlı ifadələrin düzgünlüyünü müəyyən etmək və ya dəqiqləşdirmək məqsədi ilə aparılır.

İfadənin yerində yoxlanılması kompleks xaraktere malik olan istintaq hərəkəti olub, onun tərkibində digər istintaq hərəkətlərinin elementləri də vardır (dindirmə, istintaq eksperimenti, tanınma üçün təqdim etmə və s.).

Bu istintaq hərəkətinin təcrübədə geniş tətbiq edilməsinə baxmayaraq, onun prosessual mahiyyəti və taktiki xüsusiyyətləri barədə kriminalistik ədəbiyyatlarda alimlər arasında fikir ayrılığı mövcuddur.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının xarakterik xüsusiyyətləri:

- ifadələrin yerində yoxlanılması cinayət işinə başladıqdan sonra və digər istintaq hərəkətləri həyata keçirildikdən və prosesual cəhətdən rəsmiləşdirildikdən sonra aparılır;

- cinayət işi üzrə ifadəsi yoxlanılan şəxs dindirildikdən sonra bu istintaq hərəkəti istintaqın istənilən mərhələsində həyata keçirilir;

- ifadələrin yerində yoxlanılması dindirilən şəxsin ifadəsində göstərdiyi yerdə aparılmalıdır. Müstəntiqin mülahizəsindən asılı olaraq mütəxəssis də dəvət oluna bilər;

- ifadələrin yerində yoxlanılmasında dindirilən şəxs bu istintaq hərəkətinin məcburi iştirakçısı olub, onda fəal iştirak edir.

- İfadələrin yerində yoxlanılması digər istintaq hərəkətləri ilə oxşar cəhətləri olsa da fərqli cəhətləri daha çoxdur.

Hadisə yerinə baxışdan fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, baxış zamanı müstəntiq müşahidə etdiklərini protokolda qeyd edir, amma ifadələrin yerində yoxlanılmasında əsasən dindirilən şəxsin ifadələri və göstərdikləri protokolda qeyd olunur.

İstintaq ekspertimentindən fərqi ondan ibarətdir ki, ifadələrin yerində yoxlanılması hadisə yerində, yaxud hadisənin baş verməsinin güman edildiyi yerdə aparılır, amma eksperimentin aparılması yeri isə işin konkret hallarından asılı olaraq müstəntiq özü müəyyən edir. Belə ki, eksperiment hadisə baş verən yerdə və ya başqa yerdə aparıla bilər.

İfadələrin yerində yoxlanılması aşağıdakı vəzifələri həll edir:

1. Müstəntiqə məlum olmayan bir və ya bir-neçə hadisə yerlərini aşkar etmək.

2. Cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən və əvvəllər istintaq prosesində müəyyən edilməsi mümkün olmayan cinayət törətmiş şəxsin hadisə yerinə gəlmə - getmə yollarını müəyyənləşdirmək.

3. İstintaqa məlum olmayan və şəxsin verdiyi ifadələr əsasında yerləşdiyi yerin dəqiqləşdirilməsi qeyri-mümkün olan cinayət izlərinin və maddi sübutların aşkar edilməsi.
4. İstintaqa məlum olmayan və dindirilən şəxslərin ifadələrində barəsində heç bir məlumat verilməyən yeni maddi sübutların aşkar edilməsi.
5. Əvvəllər istintaqa məlum olmayan zərərçəkmiş şəxslərin aşkar edilməsi.
6. Əvvəllər istintaqa məlum olmayan şahidlərin müəyyən edilməsi.
7. Digər şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin müəyyən edilməsi.
8. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin başqa cinayətə aiddiyatının yoxlanılması.
9. Cinayətin törədilməsinə kömək göstərən səbəb və şəraitin müəyyən edilməsi.
10. Müstəntiqə məlum olmayan və digər üsullarla müəyyən edilməsi mümkün olmayan dindirilən şəxsin cinayət hadisəsi ilə bağlı ayrı-ayrı hallarının müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi.
11. Cinayət hadisəsinin baş verdiyi anda hadisə yerinin real şəraitinin müəyyən edilməsi.
12. Dindirilən şəxsin və ya şəxslərin ifadələrində təsəvvür etdikləri ayrı-ayrı obyektlər və ya marşrutlar haqqında hansı dərəcədə məlumata malik olduqlarını müəyyən etmək.
13. Bilavasitə cinayət hadisəsinin müşahidəçiləri olan dindirilmiş şəxslərin hadisənin ayrı-ayrı halaları və cinayəti törətmiş şəxslərin hərəkətləri barədə hansı dərəcədə məlumata malik olduqlarını öyrənmək.
14. İstintaq və axtarış fəaliyyətlərinin yoxlanılması.
15. İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin iştirakçıları.

Müstəntiq bu istintaq hərəkətinin keçirilməsi barədə qərarı qəbul edir. Bu barədə xüsusi qərarın çıxarılması tələb olunmur.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260.3-cü maddəsində qeyd olunur: «Zəruri hallarda ifadələrin yerində

yoxlanılmasında müstəntiqin dəvəti ilə, həmçinin tərcüməçi, mütəxəssis, ifadəsi yoxlanılan cinayət prosesi iştirakçısının qanuni nümayəndəsi, habelə müəllim, həkim və digər şəxslər iştirak edirlər».

Bu zaman mütəxəssisin qarşıda duran məsələnin həllində müəyyən səlahiyyətlərə malik olmasını müstəntiq aydınlaşdırmalıdır. Müstəntiq ifadələrin yerində yoxlanması istintaq hərəkətini keçirməzdən əvvəl mütəxəssisə onun hüquq və vəzifələrini izah edir.

Tərcüməçi isə ifadələrin yerində yoxlanılan şəxs istintaqın aparıldığı dili bilmirsə dəvət olunur. Bu zaman müstəntiq tərcüməçini bilə-bilə yalan tərcüməyə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə xəbərdarlıq edir, həmçinin onun qanunla müəyyən edilməsi hüquq və vəzifələrini izah edir.

İfadələrin yerində yoxlanması prosesində müəllim də iştirak edə bilər. Bu istintaq hərəkəti 14 yaşına çatmamış şəxsin iştirakı ilə aparılarsa müəllimin iştirakı hökməndir, 14 yaşından 16 yaşınadək isə müstəntiqin mülahizəsinə əsasən dəvət olunur. Bundan başqa ifadələrin yerində yoxlanması prosesində müstəntiq şəxsin qanuni nümayəndəsini və yaxın qohumlarını da dəvət edə bilər.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının iştirakçıları, şahid, zərərçəkmiş, şübhəli şəxs olur, hansı ki, ifadələri bilavasitə yoxlanılır. İfadələrin yerində yoxlanılmasından əvvəl şahid və ya zərərçəkmiş şəxs bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə xəbərdarlıq edilir.

SUAL 2. İfadələrin yerində yoxlanılmasına hazırlıq və keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin həyata keçirilməzdən əvvəl müstəntiq şəxslərin ifadələrini, işdə olan digər materialları, baş vermiş cinayətlə əlaqədar olaraq əməliyyat tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatları ətraflı öyrənir.

Müstəntiq bu istintaq hərəkətini həyata keçirdiyi zaman hansı məsələlərin və hansı ardıcılıqla yoxlamanın

və tədqiq etməyin zəruriliyini, hadisə yerinə necə yaxınlaşmağı, bəzi obyektlərin və izlərin yerləşdiyi yerin şəraitini mümkün dərəcədə aydınlaşdırmalıdır. Bununla yanaşı bəzi təşkilati məsələlər də fikir verilməlidir.

İfadələrin yerində yoxlanılması zamanı ilkin hazırlıq hərəkətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti aşağıdakılardan ibarətdir:
2. Zəruri elmi-texniki vasitələrin, yardımçı alətlərin və materialların seçilməsi və hazırlanması.
3. İstintaq hərəkətinin keyfiyyətli aparılması iştirakçıların dairəsinin müəyyən edilməsi və onların təlimatlandırılması.
4. Zəruri hallarda istintaq iştirakçılarının nəqliyyat vasitəsilə təmin edilməsi.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının nəticələrindən və onun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bu istintaq hərəkətini həyata keçirən şəxs zəruri elmi-texniki vasitələri (fotoapparatlar, videokamera, maqnitafon, ölçü cihazları, izlərlə işləmək üçün vasitələr) əvvəlcədən seçməli və onların iş üçün yararlı olub-olmamasını yoxlamalıdır.

İşin halından asılı olaraq, bəzi hallarda metal axtaran, meyit axtaran cihazlardan, normativ ultrabənövşəyi lampadan, həm də müxtəlif şəraitdə maneələrin dəf edilməsi üçün müxtəlif alətlərdən və yardımçı qurğulardan və qablaşdırmaq üçün materiallardan da istifadə oluna bilər.

Başqa istintaq hərəkətlərində olduğu kimi ifadələrin yerində yoxlanılmasının planı tərtib edilir. Planda aşağıdakıların müəyyən edilməsi məqsəduyğundur:

- yoxlamanın məqsədi və yoxlama nəticəsində hansı araşdırılacaq məsələnin dairəsi;
- yoxlamanın yeri və vaxtı;
- istintaq hərəkətinin iştirakçıları və onların hər birinin vəzifəsi;
- yoxlamanın mərhələləri, keçirilmə ardıcılığı;

- yoxlama yerinə getmə marşurutu, həmin yoxlamayı həyata keçirməsi mərhələsində istifadə olunacaq foto və video aparatlarından istifadə olunması;

- yoxlama iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- istintaq hərəkətinin rəsmiləşdirilməsi izlərin və başqa maddi sübutların qablaşdırılması;

- hər-hansı obyektlərin axtarışı və götürülməsi üçün istifadə olunacaq elmi-texniki vasitələrin müəyyən edilməsi.

Müstəntiq ilkin hazırlıq hərəkətlərini həyata keçirdikdən sonra iştirakçıları təlimatlandırır. İfadələrin yerində yoxlanılmasının vaxtını və onların harada toplanaşacaqlarını müəyyən edir.

Bundan başqa onlar müxtəlif hərəkətlərin müəyyən ardıcılıqla aparılmasını və müəyyən nəticələrin alınmasını yadda saxlamalı və istintaq hərəkəti başa çatandan sonra gördüklərini protokolda öz imzaları ilə təsdiq etməlidirlər. İfadələrin yerində yoxlanılması zamanı ifadəsi yoxlanılan şəxsə dindirmə zamanı haqqında danışdığı yerin, izin, obyektlərin harada yerləşdiyini göstərməsi izah edilir. Əgər ifadələrin yerində yoxlanılması zərərçəkmiş, şahidin ifadələrinə əsasən aparılacaqsa, belə olan həmin şəxslər Azərbaycan Respublikası CM-nin 297-ci maddəsinə əsasən bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət barədə xəbərdarlıq edilir və bu barədə protokolda müvafiq qeydlər aparılır.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının taktiki xüsusiyyətləri.

Bildiyimiz kimi istintaq təcrübəsində hər bir istintaq hərəkətinin özünəməxsus taktiki xüsusiyyətləri vardır. Bu baxımdan ifadələrin yerində yoxlanılması aşağıdakı qaydada aparılır.

Müstəntiq əvvəlcədən ifadəsi alınmış şəxsi təklif edir ki, haqqında ifadə verdiyi yeri göstərsin və orada baş vermiş hadisə barəsində izahat versin. Bu istintaq hərəkətini yerinə yetirən zaman dindirilmiş şəxsin ifadəsinə əsasən onun hərəkətlərinin və göstərişlərinin müstəntiqilliyi

prinsipi təmin edilməlidir. Bu hərəkətlərin düzgün alınması üçün müstəntiq bütün lazımi şərtlərə əməl etməlidir. Bundan sonra dindirilən şəxs istintaqı maraqlandıran yere doğru hərəkət edir.

Tərədilmiş cinayətdən asılı olaraq iş üzrə bir-neçə təsirləndirilən şəxs və ya şahid varsa və onların ifadələrinin yerində yoxlanılması zərurəti yaranıbsa, onda bu istintaq hərəkəti onların hər biri ilə ayrı-ayrılıqda aparılmalıdır. Dindirilmiş şəxsin onun göstərdiyi obyektlər üzrə müxtəlif faktiki hallarla bərabər, göstərmədiyi digər hallara da fikir verilməlidir. Müstəntiq istintaq hərəkəti zamanı dindirilən şəxsə axıradək qulaq asmalı, sözünü kəsməməli və irad tutmamalıdır. Unutmaq olmaz ki, dindirilən şəxsin ifadələri yoxlanılarkən o təkəcə aktiv fəaliyyət göstərmir, həm də gərgin psixoloji hiss keçirir. Ona görə də bu istintaq hərəkətinin həyata keçirilən zaman «sərbəst danışıq» taktiki üsuluna ciddi riayət olunması məqsədə müvafiqdir.

İfadələrin yerində yoxlanılması protokolunda isə qeyd etmək lazımdır ki, dindirilən şəxs yoxlanılan hadisənin şəraitini və yerini göstərə bilmədi və əvvəlki ifadəsindən imtina etdi.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bəzən ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı dindirilən şəxs istintaqa məlum olmayan yeni bir sahə göstərir və orada isə maddi izlər aşkar edilir. Belə hallarda müstəntiq istintaq hərəkətini dayandıraraq, həmin tərkibdə hadisə yerinə baxış istintaq hərəkətini həyata keçirməli və bu barədə protokol tərtib etməlidir. Bu hərəkətlər həyata keçirildikdən sonra isə ifadələrin yerində yoxlanılmasına davam etdirilir.

SUAL 3.İstintaq eksperimentinin anlayışı və növləri.

Cinayətlərin istintaqı zamanı bu və ya digər halın mümkün olub-olmamasını yoxlamaq məqsədilə istintaq eksperimenti keçirilir. İstintaq eksperimentin nəticələrinin sübutu əhəmiyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 262-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Maddədə qeyd

olunur ki, cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan təcrübə və digər tədqiqat hərəkətlərinin aparılması şərti ilə araşdırıla biləcək məlumatların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi məqsədi ilə müstəntiq istintaq eksperimenti apara bilər.

Maddənin məzmunundan görüldüyü kimi istintaq eksperimenti hadisənin baş vermə şəraitini və vəziyyətini yenidən yaratmaqdan ibarətdir. Bundan başqa maddədə bu istintaq hərəkətinin aparılmasının prosessual qaydaları da ətraflı əks etdirilmişdir.

Birincisi, istintaq eksperimenti yalnız cinayət işi başlanması haqda qərar qəbul edildikdən sonra aparılır.

İkincisi, istintaq eksperimentinin aparılması məcburi deyildir, yalnız zəruri hallarda müstəntiqin mülahizəsindən asılı olaraq aparıla bilər. Bu zaman o, sərəncamında olan bütün materialların tam, obyektiv və hərtərəfli təhlilini verməli, bu və ya digər halın başqa istintaq hərəkətləri vasitəsilə aydınlaşdırılmasının qeyri-mümkünlüyünü yəqin etdikdən sonra istintaq eksperimenti aparılması qərarına gəlməlidir.

Üçüncüsü, istintaq eksperimentinin aparılması üçün əsaslı qərar çıxarılması tələb olunur. Kriminalistik ədəbiyyatda da bu məsələyə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, bir qrup müəlliflər istintaq eksperimentinin aparılması üçün qərar çıxarılmasının zəruri olması, digər qrup müəlliflər isə qərar çıxarılmasına ehtiyac olmadığını göstərirlər.

Dördüncüsü, yoxlanılan haldan, faktdan asılı eksperimentin aparılacağı yeri müstəntiq özü müəyyən edir.

Beşincisi, bu istintaq hərəkəti iştirakçıların çoxluğu ilə xarakterizə olunur.

Altıncısı, eksperiment təcrübələrin aparılmasına o vaxt yol verilir ki, eksperiment iştirakçılarının şərəf və ləyaqəti alçaldılmasın və həmin təcrübənin aparılması onların səhhəti üçün təhlükəli olmasın.

Yeddincisi, 262-ci maddənin məzmunundan görüldüyü kimi eksperimentin nəticələri müxtəlif üsullarla rəsmiləşdirilə bilər.

İstintaq eksperimentinin aparılmasına dair kriminalistik ədəbiyyatın təhlili də göstərir ki, əksər müəlliflər bu mövqedən çıxış edirlər. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, hadisənin baş vermə şəraitinin və vəziyyətinin «yenidən yaratma» şərti qəbul edilir. Belə ki, bu və ya digər faktı, halı yenidən bərpa etmək və yenidən canlandırsa, yenidən eyni faktın, halın alınması deməkdir. Lakin dialektin materializmin tələblərindən biri də odur ki, maddi aləmdə iki eyni faktın, halın mövcudluğu mümkün deyil.

İstintaq eksperimentindən iş üzrə toplanmış sübutların yoxlanılması üsulu kimi ibtidai istintaqda geniş istifadə edilir.

Sübutlar aşağıdakı üsullarla yoxlanıla bilər: işin materialları ilə müqayisə edilməsi, təqsislənmiş şəxs, şahidin, ifadələri təcrübə yolu ilə də yoxlanıla bilər. Bu istintaq eksperimenti vasitəsilə həyata keçirilir.

Sübutların eksperiment yolu ilə yoxlanılması konkret şəraitdə bu faktın mümkün olub-olmamasını təcrübə yolu ilə aydınlaşdırmaq deməkdir.

İstintaq eksperimentinin əsas məqsədlərindən biri də istintaq fərziyyələrinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsidir. İstintaq eksperimentinin bu məqsədini R.S.Belkin və digər müəlliflər irəli sürürlər.

Cinayət prosesində istintaq hərəkətləri sübutlar əldə edilməsi vasitəsi kimi qiymətləndirilir. Ona görə də istintaq eksperimenti də sübutlar əldə edilməsində bir vasitədir və bu mənada onu digər istintaq hərəkətlərindən fərqləndirmək lazım deyil.

İstintaq eksperimenti kriminalistika elminin xüsusi bir metodu kimi cinayətkarlıqla mübarizədə bir vasitədir. İstintaq eksperimentinin aşağıdakı növləri var:

1. Eşitmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
2. Görmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən eksperiment;
3. Hər-hansı hərəkət etmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;

4. Müəyyən vaxt ərzində hər-hansı hərəkət etmək imkanını yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
5. Konkret şəxsin xüsusi və professional vərdişlərini yoxlamaq üçün keçirilən istintaq eksperimenti;
6. Hadisənin və ya onun ayrı-ayrı hallarının necə baş verməsini yoxlamaq üçün keçirilən istintaq eksperimenti.

Beləliklə, istintaq eksperimentinin növləri barədə kriminalistik ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bu məsələyə ayrı-ayrı müəlliflər müxtəlif məqsədlərdən yanaşsalar da mahiyyət etibarilə onlar arasında elə bir ciddi fərq yoxdur. Ona görə də istintaq eksperimentinin növlərini 4 qrupa ayırmq olar:

1. Hər-hansı faktın, halın müşahidə edilməklə qavranılması imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
2. Hər-hansı hərəkətin həyata keçirilməsi imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti;
3. Hər-hansı halın mümkün olub-olmamasını yoxlamaq məqsədilə həyata keçirilən istintaq eksperimenti;
4. Müəyyən hadisənin mexanizminin ayrı-ayrı detallarının müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti.

Hər-hansı faktın, halın müşahidə edilməklə qavranılması imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti ən çox yayılmış növlərindəndir. Bu növ eksperimentə konkret şəraitdə bu və ya digər obyektləri görmək, müxtəlif səmləri eşitmək, müəyyən söhbəti qavramaq və s. aiddir.

Hər-hansı hərəkətin həyata keçirilməsi imkanının mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə keçirilən istintaq eksperimenti zamanı müəyyən şəraitdə, müəyyən üsulla hər-hansı binaya girmə imkanı, müəyyən müddət ərzində hər-hansı predmetin müəyyən yerdən aparılması imkanı və s. aydınlaşdırır.

Hər-hansı halın (məsələn: hər-hansı konkret şəraitə müəyyən maddələrin özü-özünə alışı bilməsi və s.)

mümkün olub-olmamasının yoxlanılması istintaq eksperimenti vasitəsilə həyata keçirilir.

Müəyyən hadisənin mexanizminin, ayrı-ayrı detalların müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilən istintaq eksperiment zamanı hadisənin gedişi aydınlaşdırır, onun məhz hansı qaydada baş verə bilməsi yoxlanılır, başqa sözlə onun şahid, şübhəli şəxs və təqsirləndirilən şəxsin ifadəsində verildiyi kimi olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Ümumiyyətlə, eksperimentin növlərinin təsnifatını verərkən ilk növbədə onun məqsədi nəzərə alınmalıdır. Əksər kriminalistlər də bu mövqedən çıxış edirlər. Bununla əlaqədar olaraq bütün eksperimentləri iki yerə bölürlər:

1. İş üçün əhəmiyyətli olan məlumatların yoxlanılması məqsədilə keçirilən eksperiment;
2. Onların dəqiqləşdirilməsi məqsədilə keçirilən eksperiment.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 262.3-cü maddəsində qeyd olunur ki, müstəntiqin dəvəti ilə istintaq eksperimentinin aparılmasına mütəxəssis, müəllim, həkim və digər şəxslər iştirak edirlər.

Bəzi istintaq eksperimentinin keçirilməsi üçün müstəntiq tərəfindən mütəxəssis də dəvət edilə bilər. Bu zaman onun əsas vəzifəsi bir mütəxəssis kimi müstəntiqə bu və ya digər məsələyə dair məsləhət verməkdən ibarətdir.

İstintaq eksperimentinin təşkilatçısı və rəhbəri müstəntiqdir. O, eksperimentlə əlaqədar bütün hazırlıq hərəkətlərini həyata keçirir, təcrübənin həyata keçirilməsini planlaşdırır və nəhayət, müstəntiq öz eksperimentinin nəticələrinin müşahidəçisi olur.

Müstəntiq eksperimentdə iştirak edəcək mütəxəssislərin sayını və ixtisasını eləcədə istintaq eksperimentinin digər iştirakçılarının dairəsini müəyyənləşdirir.

Bəzi mürəkkəb hallarda istintaq eksperimentinin keçirilməsi zamanı prokuror da iştirak edə bilər. Prokuror istintaq eksperimentinin keçirilməsi ilə əlaqədar göstərişlər

verə, eksperimenti özü apara, təkrar eksperiment keçirilərkən bir müstəntiq digəri ilə əvəz edə bilər.

Mütəxəssis müstəntiqə təcrübənin hazırlanmasında zəruri materialların seçilməsində, təcrübənin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsində və s. kömək edir.

İstintaq eksperimentində şahidlər – hadisəni gözü ilə görənlər və zərərçəkmiş şəxslər də iştirak edə bilərlər. Onlar hadisənin şəraitini düzgün bərpa etmək üçün müstəntiqə kömək edirlər.

İstintaq eksperimentinin növündən, məzmunundan, mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq onun həyata keçirilməsinin ümumi taktiki şərtləri vardır. Bütün hallarda həmin şərtlər CPM-nin tələblərinə cavab verməlidir.

İstintaq eksperimenti zamanı cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı halları modelləşdirilir, şərait yenidən düzəldilir. Bəzən isə cinayət alətlərindən və yaxud onları əvəz edən əşyaların istifadə edilir. Ona görə də istintaq eksperimentinin keçirilməsi zamanı eksperimentin iştirakçılarında zərər vurulması, onların qanuni hüquq və mənafeələrinin pozulması təhlükəsi meydana çıxma bilər. Bu barədə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 262-ci maddəsində qeyd edilmişdir: *«İstintaq eksperimentinin aparılmasına insanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranmadıqda, şərəf və ləyaqəti alçalmadıqda, onlara maddi zərər vurulmadıqda yol verilir»*.

Ona görə də istintaq eksperimentinin həyata keçirilməsini müstəntiq planlaşdırarkən mütləq cinayətin baş vermə şəraitini, həyata keçiriləcək təcrübə hərəkətlərin xarakterini təhlil etməli, onların mümkün nəticələrini təsəvvürünə gətirməli, iştirakçıların dairəsini müəyyənləşdirməli, cinayət edilərkən şahidlərin və zərərçəkmişin fiziki keyfiyyətlərini, psixi vəziyyətlərini nəzərə almalıdır.

Lakin istintaq təcrübəsində istintaq eksperimentini həyata keçirərkən qeyd edilən tələblərin pozulması hallarına təsadüf olunur. Taktiki üsul istintaqın obyektivliyini təmin etməlidir.

İstintaq eksperimenti taktikası bir sıra amillərdən – eksperimentin növlərindən, məqsədindən, aparılan təcrübənin xarakteri və mürəkkəbliyindən asılıdır. Buna baxmayaraq kriminalistika elmində işlənilib hazırlanmış ümumi taktiki üsullar eksperiment prosesində əldə edilmiş nəticələrin obyektivliyini təmin edir. Kriminalistikaya dair ədəbiyyatda əsasən istintaq eksperimentinin 3 şərti qeyd edilir. R.S.Belkin 4-cü şərtin olduğunu da göstərir:

1. İstintaq eksperimentinin baş vermiş hadisəyə, fakta maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılması;
2. Eyni təcrübənin təkrar həyata keçirilməsi;
3. Təcrübənin mərhələlərlə həyata keçirilməsi;
4. Eksperiment iştirakçılarının sayının məhdudlaşdırılması.

İstintaq eksperimentinin hadisənin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılması dedikdə, eksperimentin hadisənin baş verdiyi yerdə və eyni vaxtda, eyni iqlim şəraitində, uyğun tempdə aparılması və s. başa düşülür.

P.İ.Tarasov-Rodionov qeyd edir ki, cinayət həftənin hansı günündə baş veribsə, eksperimenti də o gün aparmaq lazımdır.

İstintaq eksperimentinin tədqiq edilən hadisənin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırmaqla keçirilməsi. Bu taktiki üsulun tətbiqi onunla əlaqədardır ki, maksimum dərəcədə eksperimentin şəraiti tədqiq edilən hadisənin şəraitinə yaxınlaşdırılsın.

Təhlil edilən taktiki üsul aşağıdakı hallarda tətbiq edilməyə bilər: əgər hadisə baş verən yer hazırda mövcud deyildirsə, məsələn: ev yanıbsa, boş sahədə binalar tikilibsə, eksperimentin tam aparılmasının zəruriliyi tələb olunarsa: əgər eksperimentin harada keçirilməsi onun nəticələrinə təsir etməyəcəksə (məsələn: bəzi professional verdişlərin yoxlanılması zamanı).

Eksperimentin aparılması üçün iqlim şəraitinin düzgün seçilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, iqlim şəraiti (havanın isti-soyuqluğu, nəmliyi, kürekliliyi,

tutqunluğu və s.) bəzi hallarda eksperimentin nəticələrinə təsir göstərir.

Təcrübənin süni işıqlandırma şəraitində hadisə baş verərkən mövcud olan şəraitə uyğun olaraq keçirilməsi. Bu taktiki üsul görmə şəraitinin uyğunluğunu təmin etməkdən ibarətdir. Belə hallarda eksperimentin həyata keçirilməsi prosesində hadisə baş verərkən hansı süni işıq mənbələrindən və necə istifadə edilməsi müəyyənləşdirilir.

Təcrübənin həyata keçirilməsi üçün şəraitin yenidən düzəldilməsi. Şəraitin yenidən düzəldilməsi o hallarda zəruridir ki, təcrübənin həyata keçirilməsi cinayətin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılsın.

Təcrübənin həyata keçirilməsi tempi ilə hadisə baş verərkən mövcud olmuş tempin uyğunluğu. Eksperimentin keçirilməsi sürəti baş vermiş hadisənin sürətilə eyni olmalı, eksperimental yolla həyata keçirilən faktorların ardıcılığı hadisə baş verərkən mövcud olmuş sürətə və ardıcılığa maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılmalıdır.

Növbəti taktiki şərt istintaq eksperimentinin keçirilməsi prosesində eyni təcrübənin imkan dairəsində bir-neçə dəfə aparılmasıdır.

Eyni istintaq eksperimenti prosesində eyni təcrübənin təkrar edilməsi tədqiq edilən hadisənin daha ətraflı öyrənilməsi, eləcə də alınmış nəticələrin təsadüfi deyil, həqiqi olduğuna inam yaradır. Lakin bu taktiki şəraitin mahiyyəti həyata keçirilən təcrübənin kəmiyyət etibarilə təkrar edilməsi ilə bitmir.

Təcrübələr ifadəsi yoxlanılan şəxslərin tələbi ilə təkrar edilə bilər. Hər bir təcrübə hərəkatinin nəticəsini müstəntiq əvvəlcə öz qeyd kitabında qeyd edir. Əgər lazım gələrsə obyektlərin, yaxud eksperimenti, ayrı-ayrı hallarının fotosüetməni çəkər, protokol üçün xüsusi qeydlər edir.

MÖVZU № 12 "Tanınma üçün tədqiqat taktikası"

1. Tanınma üçün təqdimetmənin mahiyyəti, növləri və psixoloci əsasları.
2. Tanınma üçün təqdimetmənin mərhələləri
3. Tanınma üçün təqdimetmənin taktiki aspektləri.

Sual 1. Tanınma üçün təqdimetmənin mahiyyəti, növləri və psixoloci əsasları

Tanınma üçün təqdimetmə müstəqil bir istintaq hərəkəti kimi uzun proses ərzində formalaşmışdır. Bu istintaq hərəkətinin meydana çıxması bilavasitə cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsinin tələbatından irəli gəlmişdir. Tanınma üçün təqdimetmə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə ilk dəfə olaraq 1918-ci ildə Rusiyada tətbiq edilmişdir. Həmin dövrdə bu müstəqil istintaq hərəkəti deyil, dindirmənin xüsusi forması kimi adlanırdı. 1918-1936-cı illərə qədər tanınma üçün təqdimetmənin hüquqi əsasını tənzimləyən norma yox idi. Alimlərin gərgin əməyi nəticəsində tanınma üçün təqdimetmə müstəqil bir istintaq hərəkəti kimi 1936-cı ildə formalaşmışdır.

Tanınma üçün təqdimetmə müstəqil istintaq hərəkəti olub, əvvəlcə dindirilmiş şahidə, zərərçəkmiş şəxsə, şübhəli şəxsə, müttəhimə təqsirləndirilən şəxsin, əşyanın və başqa predmetlərin eyniliyini müəyyənləşdirmək məqsədilə təqdim edilməsi başa düşülür (Azərbaycan Respublikası CPM-in 239- mad.).

Tanınma üçün təqdimetmə istintaq hərəkətinin əsas məqsədi cinayət hadisəsi ilə əlaqədar şahidin, zərərçəkmiş şəxsin, yaxud təqsirləndirilən şəxsin müşahidə edilən obyektin yaddaş obrazı və ya əlamətləri ilə tanınma üçün təqdim olunan obyektin əlamətləri ilə eyniləşdirməkdən ibarətdir.

Psixoloci cəhətdən ifadələrin formalaşması 3 mərhələdən ibarətdir:

1. qavrama, yadda saxlama və obyektin obrazının yaddaşda formalaşması;
2. obyektin əlamətlərinin şifahi portret vasitəsilə yadına salınması yolu ilə formalaşması;

3. xüsusi tanınma, yəni istintaq prosesində tanınma üçün təqdim edilmiş obyektin əlamətlərinin əvvəllər müşahidə edilmiş obyektin əlamətləri ilə müqayisə etmə yolu ilə formalaşması.

Yaddaşın köməyi ilə şəxs müşahidə etdiyi obyekti onun əlamətlərinə görə tanıya bilər.

Hər hansı bir şəxs ona təqdim edilən obyekti görmə üzvlərinin köməyi ilə qavrayır. Əvvəllər müşahidə etdiyi obyekti yaddaş obrazı ilə müqayisə edir və müxtəlifliyi haqqında nəticə çıxarır. Beləliklə, psixologiya tanınmanı iki yerə bölür:

1. simultan (sintetik) tanınma;
2. suksessiv (analitik) tanınma.

Simultan tanınma zamanı tanıyan şəxs ona göstərilən obyekti ümumi qavraması ilə əlaqədar olaraq onun eyniliyi və qrup mənsubiyyəti barədə bir anda nəticə çıxarır (yaxın qohumların, dostların, şəxsi predmetlərin tanınması).

Suksessiv tanınma isə tanınmaya təqdim edilən obyektlərin ayrı-ayrı əlamətlərinin ayrılması və təhlili yolu ilə həyata keçirilir və yaxud müxtəlifliyi barədə nəticə çıxarılır.

Tanınma kriminalistik eyniləşdirmənin bir növü olub özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

- 1) Digər eyniləşdirmələrdən fərqli olaraq, tanınmada aparılan eyniləşdirmənin obyekti keçmişdə müşahidə edilən şəxsin yaddaş obrazıdır.
- 2) Tanınma üçün təqdim etmə məhz müstəntiqin fəal iştirakı ilə aparılır və istintaq hərəkəti sayılır;
- 3) Digər eyniləşdirmə isə mütəxəssis (ekspert) tərəfindən həyata keçirilir. Yuxarıda göstərilənlərə əsasən tanınma üçün təqdim edilən obyekt şəxs tərəfindən bilavasitə qavranıldığı hallarda aparıla bilər.
- 4) Tanınma üçün təqdim etmə ı Azərbaycan Respublikası CPM-nin 239, 240-cı maddələri ilə tənzimlənir.

Bütün bunlarla əsasən tanınma üçün təqdim etmənin aşağıdakı növləri vardır:

- 1.Şəxsin onun anatomik və başqa əlamətlərə görə tanınması;

2. Meyidin və onun hissələrinin tanınması;
3. Əşyaların tanınması (cinayət əlamətləri, sənədləri);
4. Heyvanların tanınması;
5. Şəxsin, meyidin və predmetlərin fotosəkilləri əsasında tanınma üçün təqdim edilməsi;
6. Mənzilin və açıq yerlərin tanınma üçün təqdim edilməsi.

Əgər tanıyan şəxs tanınan şəxsi tanıdığını bildirərsə və onun adını və soyadını düzgün deyərsə, tanınan şəxs isə bunu inkar etməzsə, tanınma üçün təqdim etmə öz əhəmiyyətini itirir və belə hallarda ziddiyət yarandıqda üzleşdirmənin aparılması daha məqsədəuyğundur. Bundan başqa əgər tanıyan şəxs əvvəl müşahidə etdiyi obyektin yanında qalmadığını və onu tanıya bilmədiyini bildirərsə, belə hallarda tanınma üçün təqdim etmənin keçirilməsi məsləhət görülmür.

Tanınma üçün təqdim edilən obyektlər özlərinin xüsusi əlamətlərinə əsasən onlarla eyni cinsdən və növdən olan obyektlərdən fərqlənməlidir. Bu xüsusi əlamətlər həm açıq-aydın görünə bilər, həm də xüsusi cihazlar vasitəsi ilə aşkar edilə bilər. Ancaq tanınma üçün aparılan istintaq hərəkətləri nəzərdə tutulan obyektin fərdi əlamətləri o dərəcədə açıq-aydın ifadə olunmalıdır ki, onu müşahidə edən şəxs heç bir xüsusi elmi-texniki vasitələrdən istifadə etmədən həmin obyektin qavrasın və yadda saxlaya bilsin. Bildiyimiz kimi, tanıyan şəxs obyektin öz hiss orqanları ilə qavrayır. Həmin orqanların qüsurlu olması müşahidə edilən obyektin tam və dəqiq qavranmasına ciddi maneçilik törədə bilər, ona görə də, müstəntiq tanımanın nəticələrinin doğruluğunu və tamlığını təmin etmək məqsədi ilə bütün bunları nəzərə almalı, obyektin, xüsusilə də onun fərdi əlamətlərinin təsvirini mümkün qədər tam, dəqiq və konkret aparmalıdır.

Tanımanın düzgün aparılması və tanıyan şəxsin tanıdığı obyektin hansı şəraitdə və harada görməsini müəyyən etmək üçün Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 239-cu maddəsinə əsasən tanıyan şəxs ətraflı dindirilməlidir. Həmin şəxs dindirildikdən sonra

müstəntiq dindirmənin nəticələrinə əsasən tanınma üçün təqdimatın hansı şəraitdə keçiriləcəyini müəyyən edir.

Tanınma üçün təqdimat istintaq hərəkətinin keçirilməsinin şərtləri bunlardır:

1. Tanınmalı şəxs eyni cinsə malik (bu qayda meyidlərin tanınmasına şamil edilmir) olan, xarici görünüşcə ona oxşayan başqa şəxslərlə birlikdə (azı üç nəfər) tanıyan şəxsə təqdim edilir. Əgər tanıyan şəxs şahid və ya zərərçəkmiş şəxsdirsə, ifadə verməkdən imtina etmək və bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə xəbərdarlıq edilir.

2. Tanınma üçün göstərilən şəxsə təqdim edilən şəxslər sırasında istədiyi yeri tutması ona təklif edilir.

3. Zəruri hallarda təqsirləndirilən, şübhə edilən şəxs, zərərçəkmiş şəxs, şahid tanınmalı şəxsin və ya əşyanın təqdim edilməsində iştirak etmək üçün cəlb oluna bilər.

4. Müstəsna hallarda tanınma yuxarıdakı şərtlərə əməl etməklə fotosəkil ilə aparılır.

5. Tanıyan şəxsə təklif edilir ki, tanıdığı şəxsi və ya əşyanı göstərsin, hansı əlamətlərinə və xüsusiyyətlərinə görə həmin şəxsi və ya əşyanı tanıdığını izah etsin.

6. Tanınma üçün təqdimatın gedişi barədə protokol tərtib edilir.

Tanınma üçün tək-cə təqsirləndirilən və şübhə edilən şəxsin deyil, habelə əgər lazım gələrsə şahid və zərərçəkmiş şəxsin də təqdim olunması mümkündür.

Sual 2. Tanınma üçün təqdim etmənin mərhələləri

Tanınma üçün təqdim etmə istintaq hərəkəti 3 mərhələdən ibarətdir: hazırlıq, işçi və nəticələrin rəsmiləşdirilməsi.

Hazırlıq mərhələsində müstəntiq tərəfindən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- a) tanınma üçün təqdim etmənin konkret məqsədi;
- b) tanıyan şəxsi dindirməli;
- c) tanınan obyektlə birlikdə təqdim olunan obyektləri seçməli;
- ç) tanımanın nə vaxt və harada aparılmasını müəyyənləşdirməli;
- d) elmi-texniki vasitələri seçməli;
- e) istintaq hərəkəti iştirakçılarını və onların hər birinin vəzifəsini müəyyən etməli.

Tanınma üçün təqdim etmənin hazırlıq mərhələsində əsas məqsəd müstəntiq tərəfindən hansı obyektin, hansı şəxsə və nə üçün təqdim edəcəyini müəyyən edir, həmçinin tanıyan ilə tanınan şəxslərin əlaqələri, hər hansı əşyanın tanıyan şəxsə məxsus olması və sair hallar barədə dəqiq məlumat bu istintaq hərəkətinin məqsədini təşkil edir. Tanıyan şəxsin dindirilməsi bu istintaq hərəkətinin mühüm şərtlərindən biridir. Tanıyan şəxsin dindirilməsində həmin şəxsi təqdim olunan obyektə hansı şəraitdə görməsi, necə qavraması və həmin obyektə hansı xüsusi əlamətlərinə görə tanımasını müəyyənləşdirilir. Dindirmə zamanı yönəldici sualların verilməsi qəti qadağandır. Dindirmə zamanı tanınmalı olan şəxsin zahiri əlamətlərinə və ya əşyanın əlamətlərinə dair toplanmış mükəmməl məlumatların onların axtarışını asanlaşdırır, təqdim olunan bütün obyektlərin düzgün seçilməsini, tanınma prosesində alınan məlumatların doğruluğunu və bunların düzgün qiymətləndirilməsini təmin edir.

Tanınma üçün təqdim edilmənin daha səmərəli keçməsi üçün təqdim ediləcək obyektlərin düzgün seçilməsindən çox şey asılıdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 239-241-ci maddələrinə müvafiq olaraq tanınma üçün təqdim edilən obyektlər imkan dairəsində xarici görünüşdə bir-birinə oxşar seçilməlidir. Qanunun bu tələbini təcrübədə həyata keçirmək çətin olsa da zəruridir. Oxşarlıq deyəndə, biz nəyi başa düşürük ?

Burada şəxsin boyu, yaşı, bədən quruluşu, sifətinin ayrı-ayrı hissələrinin ölçülərinin, uzununun, saçının, gözlərinin rəngi, saçının forması, üst geyiminin rəngi, forması və s. aiddir.

Eyni növ əşyalar tanınma üçün təqdim edilərkən, onların markası, rəngi, ölçüsü, forması, istismar müddəti, hazırlandığı material və s. eyni olmalıdır.

Heyvanlar tanınmaya təqdim edilərkən mütəxəssisdən (zootexnik) istifadə etmək məqsədəuyğundur, belə ki, heyvanlar seçilərkən onların cinsi, yaşı, rəngi, növü və s. nəzərə alınmalıdır. Meyidin tanınması üçün təqdim edilməsinə yuxarıda göstərilənlər şamil olunmur, yəni meyid bir neçə meydilə deyil, tanınma üçün tək təqdim olunur. Bəzi hüquqşünasların fikrincə müstəsna hallarda nadir incəsənət əsərlərinin də tanınma üçün tək təqdim edilməsi barədə fikir irəli sürürlər. Bu isə cinayət-prosessual qanunvericiliyin normalarına zidd olduğu üçün həmin hüquqşünasların fikirləri ilə razılaşmaq olmaz. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 240-cı maddəsində əşyaların tanınma üçün təqdim olunması barədə göstəriş verilmişdir. Bəzi hallardazərurət yarandıqda şəxslərin əksləri (fotoşəkilləri) üzrə tanınma keçirilir. Bu vaxt fotoşəkil həmin şəxsin xüsusi əlamətlərini özündə əks etdirməlidir. Ortaya belə bir sual çıxıb bilər: həmin fotoşəkilləri necə əldə etmək olar ? Bunun üçün hər bir rayon polis idarələrinin pasport və viza-qeydiyyat bölməsinin imkanlarından istifadə edilməlidir.

Meyitlərin tanınma üçün təqdim etmə zamanı bəzən mütəxəssislərin iştirakı zəruridir. O adətən, meyiddə təbii olaraq ciddi dəyişikliklər baş verdikdə, sifəti tanınmaz hala salındıqda meyidin tualetini keçirir. Meyidin "tualeti"ni həyata keçirən mütəxəssisin tanınma üçün təqdim etmədə iştirakı məqsədəuyğundur. Yuxarıda göstərilənləri aşağıdakı misal üzrə təhlil edək.

Tanınma üçün təqdim etmənin sonrakı mərhələsi işçi mərhələsidir. İşçi mərhələsi hazırlıq mərhələsinə əsasən

aparılır. Bu mərhələ proses iştirakçılarının istintaq hərəkətinin aparıldığı yerə dəvət olunması ilə başlanır.

Sual 3. Tanınma üçün təqdimatın taktiki aspektləri.

Tanınma üçün təqdimat istintaq hərəkətinin keçirilməsinin obyektləri müxtəlif ola bilər. Bir çox dövlətlərin Cinayət-Prosessual Məcəllələrində şəxslərin, predmetlərin, meyidlərin və heyvanların tanınma üçün təqdim edilməsi barədə konkret normalar nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 239-240-cı maddələrində yalnız şəxslərin və əşyaların, tanınma üçün təqdim edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Heyvanların və meyidlərin tanınma üçün təqdim edilməsi nəzərdə tutulmamışdır. Ancaq bu o demək deyildir ki, təcrübədə heyvanlar və meyidlər tanınma üçün təqdim olunmur. Bəzən elə hallar da olur ki, əşyaları natural halda təqdim etmək mümkün olmur. Belə olan hallarda tanınma fotosəkillər üzrə həyata keçirilir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlar fonogram üzrə tanınma üçün təqdim etmənin geniş imkanları barədə kriminalistika sahəsində ədəbiyyatlarda müsbət təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tanınma üçün təqdim edilən obyektə bir yerdə təqdim ediləcək obyektlərin müəyyən edilməsi tanınma üçün təqdim etmə istintaq hərəkətinin əsas elementlərindən biridir. Məsələn, dindirmə zamanı müstəntiq müəyyən etmişdir ki, tanınacaq şəxs qırmızı rəngli geyimdə olmuşdur. Buna baxmayaraq o tanınacaq şəxslə birlikdə təqdim ediləcək şəxslərin başqa rəngli geyimdə təqdim etmişdir. Buna görə də o cinayət-prosessual qanunvericiliyini kobud surətdə pozmuş və tanınma üçün təqdimat istintaq hərəkəti düzgün aparılmamışdır. Gəlin indi biz tanınma üçün təqdimatın tanınmış üsullarını nəzərdən keçirək.

1. Şəxsin tanınma üçün təqdim edilməsi.

Tanınma üçün şəxsin təqdim edilməsi, istintaq təcrübəsində ən çox təsadüf edilən istintaq hərəkətlərindən

olub, insanın anatomik və dinamik əlamətlərinə əsasən həyata keçirilir. Bu istintaq hərəkəti aşağıdakı cinayətlərdə daha çox təsadüf edilir – banditizm, quldurluq, dələduzluq, bədən xəsarətləri, və s. Müstəntiq tanınma üçün təqdim etmə zamanı aşağıdakı taktiki üsullardan istifadə etməlidir:

1. Tanınan şəxs iki nəfərdən az olmayan şəxslərin sırasında təqdim edilir.

Tanınan şəxs cinsi, yaşı, zahiri görkəmi oxşar şəxslərin içərisində tanınmaya təqdim edilməlidir. Belə olan halda onların geyimlərinə xüsusi fikir vermək lazımdır. Tanınmaya təqdim edilən şəxs ona oxşar şəxslərin arasında istədiyi yeri seçmək təklif edilir, sonra isə tanıyan şəxs dəvət olunur. İstintaq təcrübəsində bəzi hallar olur ki, tanınmalı şəxslər təklildə təqdim olunur, bu isə həm müsbət nəticə vermir, həm də cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə ziddir.

2. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 239-cu maddəsinə əsasən təqdim edilən şəxs tanıyan şəxsə, tanıyan şəxs onu əvvəllər hansı geyimdə görübsə, həmin və ya oxşar geyimdə təqdim edilməlidir.

Bunun üçün təqdim edilən şəxslər də həmin geyimdə olmalıdırlar. Həmin şəxslərin ayrı-ayrı geyimlərdə olmasına yol verilə bilməz.

3. Tanınma üçün təqdim etmə istintaq hərəkətini həyata keçirən zaman tanıyan şəxs başqa bir otaqda gözləməli, yalnız tanınan şəxslər öz yerlərinə keçib oturduqdan sonra tanıyan şəxs içəri dəvət oluna bilər. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bəzən tanıyan ilə tanınma üçün təqdim edilən şəxsi uzun müddət görmədiyindən və yaxud həmin şəxsin görkəmində bəzi dəyişikliklər olduğundan onu tanımır. Ona görə də müstəntiq ilkin dindirmə zamanı bunu nəzərə almalıdır. Belə hallarda tanınmanın təkrarən keçirilməsinə ehtiyac duyulur.

4. Tanınma üçün təqdim edilən şəxslər öz yerlərinə keçməzdən əvvəl tanınan şəxs özü istədiyi yeri iştirakçılar arasında seçir. Bu da istintaq hərəkətini obyektiv keçirilməsini təmin edir.

5. Yerişə görə tanınma üçün təqdim edilən şəxs yerişi onun yerişinə oxşayan digər şəxslərlə birlikdə tanıyan şəxsə təqdim olunur . Yaxşı olar ki, onlar tanıyan şəxsin qarşısından bir-bir keçsinlər. Bu cür tanınma tanınan şəxsin yerişinin müəyyən anomaliyaların olduğu hallarda aparılır.

II. Meyitlərin tanınma üçün təqdim edilməsi.

Tanınma üçün meyitlərin təqdim edilməsi öz məqsəd və prosessual qaydasına görə şəxsin tanınma üçün təqdim edilməsindən fərqlənir. Meyit tanınmaya başqa meyidlərlə birlikdə deyil, tək halda təqdim edilir. Əksər hallarda meyidlərin tanınma üçün təqdim edilməsi şəxsiyyəti məlum olmayan meyit tapıldıqda və yaxud meyiddə tapılan sənədlərin öləne məxsus olmadıqda həyata keçirilir.

İstintaq təcrübəsində adətən meyit paltarsız təqdim edilir.

III. Əşyaların tanınma üçün təqdim edilməsi.

Əşyaların tanınma üçün təqdim edilməsi cinayətkarlar, zərərçəkmiş və şahidlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi və ifadələrinin yoxlanılmasından ötrü aparılır.

Əgər cinayətkarın şəxsiyyəti müəyyən edilməmişsə, müstəntiq və təhqiqat aparan şəxs hadisə yerindən götürülmüş əşyaları tanınma üçün təqdim edir və bu üsulla cinayətkarın şəxsiyyətini və cinayətdə iştirak edən şəxslərin dairəsini müəyyən edir.

IV. Heyvanların tanınma üçün təqdim edilməsi.

Heyvanların tanınma üçün təqdim edilməsi də əşyaların tanınma üçün təqdim edilməsi kimi həyata keçirilir. Bu növ tanınmanın obyektləri diri heyvanlar, onların cəsədləri, həmçinin başları, dəriləri və s. ola bilər. Bu növ tanınma da ümumi prinsiplər üzrə aparılır. Belə ki, tanıyan şəxs dindirilir və heyvanın yaşı, təxəllüsü, xüsusi əlamətləri aydınlaşdırılır.

Heyvanlar eyni cinsdən, eyni yaşda, eyni rəngdə və s. olan digər heyvanlarla birlikdə tanınmaya təqdim edilir. Bu halda müstəntiq diri heyvanın tanıyan şəxsə qarşı reaksiyasına da xüsusi fikir verməlidir.

V. Fotoşəkillər üzrə tanınma

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, konkret vəziyyətlə əlaqədar olaraq, tanınmaya təqdim edilməli olan şəxs istintaq orqanlarından gizləndikdə, şəxsiyyəti məlum olmayan meyit tapıldıqda, tanıyan şəxs istintaq aparılan yerdən çox uzaqda olduqda tanınma fotosəkillər üzrə aparıla bilər.

Tanıyan şəxsin fotosəkili ona oxşar şəxslərin fotosəkilləri ilə birgə tanınmaya təqdim edilir. Şəxslərin fotosəkillər üzrə tanınması məhkəmə baxışı zamanı mühüm bir sübut növü kimi çıxış edir. Ancaq təcrübədə elə olur ki, təqdim olunmuş fotosəkildə olan şəxs məhz cinayətkar olmasına baxmayaraq, tanıyan şəxs fotosəklin keyfiyyətli olmaması səbəbindən həmin şəxsi tanımır. Belə olan halda şəxsin tanınma üçün təqdim edilməsi keçirilməlidir. O cəhətdən fotosəkilləri tanınma üçün təqdim etməzdən əvvəl onun hansı vaxtda çəkilməsinə diqqət yetirməlidir.

VI. Mənzilin və açıq yerlərin tanınma üçün təqdim edilməsi. Kriminalistik ədəbiyyatlarda bu növ tanınma haqqında məlumatlarla rastlaşmaq olar. Ancaq bu cür tanınma özünün hüquqi əsasını tapmamışdır. Buna baxmayaraq, istintaq təcrübəsi göstərir ki, bəzi hallarda şahidin, zərərçəkmiş şəxsin, təqsirləndirilən şəxsin verdikləri ifadələri yoxlamaq məqsədilə həmin növ tanınmanın həyata keçirilməsi zərurəti ortaya çıxır.

Müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinə hazırlıq zamanı aşağıdakıları araşdırmalıdır:

- təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, xarakterini;
- təqsirləndirilən şəxsin şəxsi keyfiyyətlərini, güclü və zəif tərəflərini;
- rüşvətalan və vasitəçi, rüşvət alan və rüşvət verən şəxslərin arasındakı şəxsi əlaqələrin xarakterini müstəntiq dindirilən şəxsin, cinayətin törədilməsi şəraiti barədə məlumatları öyrənmək, topladığı sübutları nəzərə alaraq, əsas taktiki sxemi tərtib edir;

– rüşvət xorların əhatəsinin məhdud şəklində şəxslərdən ibarət olması, onların barəsində olan hərəkətləri məlumatlara istinad etməklə mümkün hesab olunur. Ona görə də müstəntiq ayrı-ayrı şeyləri nümayiş etdirməklə fotoşəkillər, qiymətli əşyalar, hələlik rəsmi olaraq müttəhimə sübut edilməmiş və onun fəaliyyətinin gizliliyi ilə əlaqədar olması dindirmədə həlledici rol oynayır. Bu cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, bəzən müttəhim başqa şəxslər barədə ifadə verərkən, öz təqsirinin müəyyən hissəsini onların üzərinə qoymağa cinayətin həqiqi iştirakçılarına gizlətməyə və onların məsuliyyətini yüngülləşdirməyə çalışır. Ona görə də müstəntiq daha dəqiq və ciddi olmalı, belə ifadələrə xüsusilə tənqidi yanaşmalıdır.

Rüşvət xorluq cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsində çox vaxt tanınma üçün tənqid etmə həyata keçirilir. Əgər rüşvət verən şəxs rüşvətin verilməsini xəbər verir və boynuna alırsa, onda rüşvəti verdiyi şəxsi axırıncı müəyyən olunmalı fakt rüşvət verən şəxslə, digər iştirakçılarla görüşü və tanışlığı da ola bilər, rüşvət verən şəxs rüşvətin predmeti hesab olunan əşyaların əlamətlərinə görə də tanınmaya məruz qala bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ Ə D Ə B İ Y Y A T

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Polis haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
4. “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik qeydiyyatı” haqqında 22 fevral 2000-ci il tarixli qanunu.

5. Azərbaycan Respublikası “Dovlet məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” 18 noyabr 2001-ci il tarixli Qanunu.
6. Azərbaycan Respublikası 18 iyun 1999-cu il tarixli Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı mübarizə haqqında Qanunu.
7. Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında qanun. Bakı, 2004.
8. Azərbaycan Respublikasının NK-nin 31 may 2000-ci il tarixli 96 №-li Müsadirə edilmiş narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların məhv edilməsi qaydasının təsdiq edilməsi barədə qərarı.
9. Azərbaycan Respublikası CPM. Bakı, 2000.
10. Kriminalistika: Ali məktəblər üçün dərslik. Prof. K.Q.Saricalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999.
11. Saricalinskaya K.Q., Cavadov F.M., Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. “Məhkəmə ekspertizası” dərs vəsaiti. Bakı, 2003.
12. Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. Kriminalistika: Sxemlər, şərhlər, terminlər. Tədris-metodik vəsait. Bakı, “Qanun”, 2003.
13. Kriminalistik texnika. Bakı, 2006.
14. Kriminalistika mühazirələr toplusu. Bakı, 2007.
15. Müəlliflər kollektivi. Kriminalistik metodika. Dərs vəsaiti, Bakı, 2010.
16. A.M.Mahmudov, Ə.Ə.Allahverdiyev Ş.Ş.Abdurahmanov, R.M. İsaqov. Hadisə yerinə baxış Tədris metodik vəsait. Bakı, 2009.
17. Süleymanov C.İ., Mahmudov A.M., Abdullayev S.Ə., İbtidai istintaq mərhələsində təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi taktikası. Bakı, 2009.
18. Kriminalistika. Təcrübə dərslərinin keçirilməsi üçün tədris-metodik vəsait. Bakı 2010.
19. Səfiyeva C.İ. Məhkəmə trasoloji ekspertizaların icraatında kriminalistik əhəmiyyətli izlərdən istifadənin və onların tədqiqinin nəzəri əsasları. Bakı, 2002.

20. Mahmudov A.M. İstintaq şəraiti və onun qiymətləndirilməsi. DİN-in Məlumat Bülleteni, № 1, Bakı, 2002.
21. Allahverdiyev Ə.Ə. Adam öldürmə cinayətlərinin istintaqının bəzi xüsusiyyətləri. Qanun curnalı, № 1, Bakı, 2003.
22. Allahverdiyev Ə.Ə. Hadisə yerində meyitə baxışın taktiki xüsusiyyətləri. DİN-in Məlumat Bülleteni, №3, Bakı, 2007.
23. Allahverdiyev Ə.Ə. Dələduzluq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası. DİN-in Məlumat Bülleteni, № 2, Bakı , 2008
24. Abdurahmanov Ş.Ş. Quldurluq cinayətlərinin araşdırılmasında integrativ kriminalistik taktikanın tətbiqi prolemləri. Qanun curnalı № 2, Bakı, 2010.
25. Əliyev B.Ə. Terror aksiyaları ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın taktiki xüsusiyyətləri. Qanunçuluq № 4, Bakı, 2001.
26. Əliyev B.Ə. Terrorizmə qarşı mübarizədə İnterpolun rolu. Qanun curnalı, №11-12, Bakı, 2001.
27. Qasimov S. «İstintaq fərziyyələrinin mahiyyəti və funksiyaları», «Qanunçuluq» curnalı №12.1996.
28. M.Səlimov, P.Məmmədov, S.Məmmədov Hadisə yerinə baxış zamanı audio-videoyazı, foto və kino çəkilişlərin tətbiqi prosesində insan hüquqlarının qorunması. Bakı,2009.
29. Allahverdiyev.Ə. Azərbaycan Respublikasında kriminalistikanın inkişaf tarixi. DİN-in Məlumat Bülleteni, № 4, Bakı,2001.
30. İsaqov R.M. Kriminalistik texnika sistemində rəqəmsal fotosəkilçəkmə. DİN-in məlumat bülleteni №1. Bakı 2010.
31. Həsənov N.Ə. Yol-nəqliyyat hadisələrinin araşdırılmasında istintaq eksperimentinin rolu. DİN-in Məlumat Bülleteni, №7, Bakı , 2009.
32. Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Kompüter informasiyası sahəsində cinayətlərlə mübarizə

- təcrübəsindən. Hüquqi dövlət və qanun curnalı, №7-8, Bakı, 2000.
33. İstintaq metodikasının ümumi müddəaları. Hüquqi dövlət və qanun curnalı, №2, Bakı 2000.
 34. Səfiyeva C.İ. İzlərin trasoloji tədqiqatı prosesində predmet modelləşdirmə. Məhkəmə ekspertizası və kriminalistikanın aktual problemləri, №36, Bakı 1999.
 35. Saricalinskaya K.Q., İsmayılov E.M., Musayev H.Ə. Monoqrafiya. Ekspert-xəşunasların hazırlanması. Bakı, 2003.
 36. Mayılov Ü., Musayev H., Hacıyev Q., İbrahimov Ə., Ələkbərov H. Məhkəmə xəşunaslıq ekspertizasına materialların hazırlanması. Metodik vəsait. Bakı, 2003.
 37. Şəffavlığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizədə nəzarətin rolu və əhəmiyyəti. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2008.
 38. Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair sənədlər toplusu . Qanun-2007.
 39. Korrupsiyaya qarşı mübarizə: nəzəri və təcrübi aspektlər. Elmi-praktiki konfransın materialları. Polis Akademiyası . Bakı, 2009.
 40. Şəffavlığın artırılması və korrupsiyaya qarşı Milli strategiya və həyata keçirilməsi ilə bağlı (2007-2012-ci illər) Fəaliyyət Planı. 28 iyul 2008.

Рус дилиндя

41. Белкин Р.С. “Криминалистика”. Учебник для вузов. Москва, 1999.
42. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Том 1, 2 и 3. М., 1997.
43. Майлис Н.П. “Судебная трасология”. Учебник. Москва, 2003.
44. Вандер М.Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлении. Санкт-Петербург, 2001.

45. Коршунов В.М. Следы на месте происшествия. Москва, 2001.
46. Трасология. Справочник криминалиста. Т.1. Гомеоскопия. Авт. сост. Степанов Г.Н. Бронников А.И. Волгоград, 1997.
47. Ручкин В.Н. Оружие и следы его применение. Москва, 2003.
48. Фомин А.В. Общий курс фотографии. Москва, 1987.
49. Криминалистическая техника. Учебник. Под редакции Балашова Н.М., Парфененкова А.П. Москва, 2002.
50. Судебная фотография. Под. ред. А.В. Дупова. Минск, 1978.
51. Осмотр места происшествия. Справочник следователя. Москва, 1982.
52. Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел. Под. ред. Т.В.Аверьяновой и Статкуса. Москва, 2003.
53. Подшибдкин А.С. Холодное оружие. Москва, 2002.
54. Белкин Р.С. Криминалистика. Учебный словарь-справочник. Москва, 1999.
55. Возгрин И.А., Степанов А.А. Криминалистика. Основы методики и дидактики курса. Санкт-Петербург, 2002.
56. Портретная экспертиза. Под. ред. Б.П.Смагоринского. Волгоград, 1997.
57. Фиктова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. Москва, 2001.
58. Корниенко Н.А. Следы человека в криминалистике. Санкт-Петербург, 2001.
59. Моисеева Т.Ф. Комплексное криминалистическое исследование. Потопировых следов человека. М., 2000.
60. Общетеоретические вопросы криминалистики. Санкт-Петербург, 2000.
61. Бельков А.А. Взрывчатые вещества и взрывные устройства Москва, 2003.

62. Руководство для следователей. Под редакции. Селиванова Н.А. и Снеткова В.А. Москва, 1998.
63. Криминалистика. Учебник. Под.ред. А.Г.Филипова. Москва, 1998.
64. Криминалистика. Под.ред. доктора юридических наук. Профессора Д.И.Сулейманова. Баку, 2000.
65. Криминалистика: Учебник. /Под. Ред. В.А.Образцова. Москва,1995.
66. Криминалистика: Учебник для вузов. /Под. Ред. А.Ф.Волынского, А.А.Запотова. Волгоград, 1994.
67. Зинин А.М. Внешности человека в криминалистике. Учебное пособие. Москва,1995.
68. Зинин А.М. и др. Особенности портретной криминалистической идентификации с использованием видеоизображений: Методические рекомендации. Москва,1994.
69. Криминалистика: учебник для вузов. Под. ред. Р.С.Белкина, В.Г. Коломацкого. И.М.Лузкина. Москва,1995.
70. Криминалистика. Учебник. Под. Ред. И.П.Яблокова, Москва,1996.
71. Криминалистика: Учебник. Под. Ред. В.А.Образцова. Москва,1995.
72. Русаков М.Н. Следы преступления. Омск, 1988.
73. Криминалистика.учебник под редакцией заслуженного деятеля науки РФ профессора А.И.Бастыркина издательства «Дело»,Москва 2001.
74. «Следы человека в криминалистике» Санкт-Петербург Москва-Харков-Минск, 2001.
75. Руководство по криминалистической технике, юридическая литература,Москва, 1975.
76. Сова Ф.П «Следы шин автотранспортных средств и их использование в розыскной и следственной практике» Москва, 1978.
77. Салтевский М.В. «Следы человека и приемы их для получения информации о преступление и обстоятельствах преступления» Киев-1983.

78. Дубровская Л.П., Лузгин И.М. «Планирование расследования» Москва, 1972.
79. Бедняков Д.И «Непроцессуальная информация и расследование преступлений» Москва, 1991.
80. Сидоров В.И. «Начальный этап расследования. Организация. Взаимодействие. Тактика» Москва, 1992.
81. Махов В.Н. «Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений» Москва, 2000.
82. Оркин А.Н. «Использование специальных познаний при расследовании пожаров» Хабаровск .1988.
83. Справочник следователя. Практическое пособие. Москва. 1997.
84. Руководство для следователей. 1 часть. Москва, 1981.
85. Галкин И.С., Косетков В.С. «Процессуальное положение подозреваемого» Москва 1977.
86. Григорев В.И. «Задержание подозреваемого органами внутренних дел» Ташкент 1987.
87. А.Р.Ратинов. «Судебная психология». Москва, 1967.
88. Дулов А.В. «Судебная психология». Минск, 1975.
89. Сулейманов Д и другие. «Тактика допроса обвиняемого в конфликтных ситуациях». Баку, 1993.
90. Леви А.А., Селиванов Н.А. «Получение и проверка
91. показаний следователем» Москва ,1987
92. Пантелейев И.Ф., Селиванов Н.А. Москва, 1993.
93. Селиванов Н.А. Руководство для следователей. Москва, 1998.
94. Аверьянова Т.В., Р.С.Белкин "Криминалистика". Москва, 2000.
95. Крикунов А.Е., Майевский А.Ф. "Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания. Киев, 1977.